DIE GELOFTE VAN 1838

REDAKTEUR
PROF DR A D PONT

DIE GELOFTE VAN
1838

DIE GELOFTE VAN 1838 –

HISTORIESE GEBEURE EN VERPLIGTENDE WERKLIKHEID

REDAKTEUR
Prof dr A D PONT
Teologiese Fakulteit (Afd. A)
Universiteit van Pretoria

Kital

DIE GELOFTE VAN 1838
© Kital, Posbus 7193, Petoria 0001

Eerste uitgawe, eerste druk 1988
ISBN 0 7986 2795 6
Set, druk en bindwerk deur
Gutenberg Boekdrukkers (Edms) Bpk, Pretoria-Wes

© Alle regte voorbehou. Geen gedeelte van hierdie boek mag gereproduseer word op enige manier, meganies of elektronies, insluitende plaat- en bandopnames en fotokopiëring, sonder die skriftelike toestemming van die uitgewer nie, behalwe redelike aanhalings vir navorsings- en resensiedoeleindes, soos deur die Kopieregwet bepaal word.

INHOUD

1. 1835–1838. 'n Kort oorsig oor die aanloop tot die Gelofte en die Slag van Bloedrivier... Prof dr J P Oberholzer.

2. Geloftedag – 'n analise... Prof dr B J Engelbrecht.

3. Die Gelofte van 1838 – 'n Poging om die teologiese agtergrond te peil... Prof dr A D Pont.

4. 'n Biografiese skets van Sarel Cilliers – die geestelike vader van die Gelofte... Dr J M G Storm.

5. Die Gelofte van 1838 soos dit in 1880 by Paardekraal met 'n belofte bevestig is... Prof dr S J Botha.

6. Geloftedag se betekenis deur die jare heen... Ds H J Botes.

VOORWOORD

Dit is vanjaar op 9 Desember 'n honderd en vyftig jaar gelede dat die Voortrekker-kommando, onder leiding van kommandant-generaal A W J Pretorius, by Waschbank in Noord-Natal 'n Gelofte afgelê het in die godsdiensoefening wat Sarel Cilliers gelei het. Dié Gelofte wat daarna herhaal is, is afgelê om die hulp van die almagtige God af te smeek in die komende stryd met die Zulumagte van Dingaan. Die Gelofte is so nou met die Slag van Bloedrivier van 16 Desember 1838 verbind, dat die dag van die oorwinning die naam *Geloftedag* gekry het en as sodanig gedenk word. Dit is deesdae 'n vaste gewoonte by alle Geloftefeeste om die Gelofte van 1838 staande aan te hoor en so te aanvaar en te herbevestig.

In hierdie jaar waarin die Groot Trek van 1834–1838 dwarsoor die land feestelik herdenk word, is geoordeel dat 'n besinning oor die Gelofte van 1838 en wat daarmee saamhang, van pas sal wees. Daarom is 'n aantal Hervormde teoloë genader en uit hulle navorsing het hierdie bundel na vore gekom. Dit is bedoel as 'n bydrae tot die feesjaar.

Dit is seker om twee redes paslik dat Hervormde teoloë oor hierdie saak sal skrywe. In die eerste plek omdat die Nederduitch Hervormde Kerk die voortsetting was van die Voortrekkerkerk wat in 1837 as 'n selfstandige kerklike liggaam onder die Voortrekkers gestalte gekry het. As dankbare erfgename en nasate van die Voortrekkers is dit 'n voorreg om hierdie studie die lig te laat sien.

Aan die ander kant is dit ook so dat die Gelofte en die draagwydte daarvan in die jongste tyd nogal bevraagteken is. Daarom is dit goed dat 'n oomblik gekyk word na die Gelofte en dat verskillende fasette daarvan van nader beskou word. Soos dit is, is daar in Afrikaans nog nie baie oor en rondom die Gelofte gepubliseer nie. Miskien kan hierdie bydrae help om die leemte te vul.

Die hoop word uitgespreek dat hierdie publikasie in hierdie feesjaar 'n waardige bydrae sal wees om die Voortrekkers te gedenk en so die almagtige God te dank. Hy het gelei en bewaar. Aan Hom die eer!

Prof dr A D Pont
Pretoria
Mei 1988

1835–1838.

’n Kort oorsig oor die aanloop tot die Gelofte en die Slag van Bloedrivier

Prof dr J P Oberholzer

Waar begin die verhaal van die Gelofte van 1838? Wie kan sê? Daar was ’n geestelike voorgeskiedenis, ’n moeilik naspeurbare verloop van gedagtes en geloof, van lank voor die Groot Trek af, miskien selfs van die vroegste tye van die Christelike kerk af. Oor dié geestelike voorgeskiedenis handel ander bydraes in hierdie boek. My taak is om iets te vertel van die fisiese voorgeskiedenis, die geskiedenis van mense en trekke en onderhandelings en gewapende botsings, die geskiedenis van die gebeurtenisvolle drie jaar wat verloop het vandat die eerste Voortrekkers die Kaapkolonie verlaat het totdat die eerste veldtog teen Dingaan, bekend as die Wenkommando, afgeloop was. Dié drie jare was nie net vol gebeurtenisse nie, hulle was van beslissende belang vir die verloop van die geskiedenis van die hele Suider-Afrika. Niks wat vandag gesê of geskryf word, kan afbreuk doen aan die feit dat die Groot Trek van blywende belang is nie.

Baie faktore het tot die begin en groei van die trekbeweging meegewerk. Daar was die swak regering van die Britse koloniale owerheid wat onveiligheid, onsekerheid en veronregting vir die boere aan die Oosgrens beteken het. Daar was ook swak ekonomiese toestande, vererger deur lang tye van droogte; en daar was ’n rustelose pioniersgees, ’n ruimteliefde wat dit maklik gemaak het om op te pak en verder te trek. Die eerste stappe in die rigting van die trekbeweging was dan ook ’n geleidelike noordwaartse beweging van die twee voorste geselskappe, dié van Louis Tregard (die van het later na Trichardt verander) en Hans van Rensburg.

Louis Tregard, gebore op 10 Augustus 1783 in Oudtshoorn se wêreld, het op verskillende plekke agtereenvolgens in die distrikte Graaff-Reinet, Uitenhage en Somerset geboer voordat hy in 1834 die destydse Oosgrens van die Kaapkolonie oorgesteek en hom aan die Wit Kei gevestig het. Voor sy vertrek was hy waarnemende veldkornet van die wyk Oos-Rietrivier. Sy oudste seun, Carolus Johannes (Karel), het reeds in 1829 op agtienjarige leeftyd in opdrag van sy vader die Kolonie verlaat met ’n groot hoeveelheid vee en hom teen 1830 naby die Keirivier gevestig op ’n stuk grond wat hy van die Gcaleka-opperhoof, Hintsa, gehuur het. Die Tregards het nie lank na Louis en die res van sy gesin se koms nie, noodwaarts begin versit. Die sesde grensoorlog (1834–1835) was aan die gang en was waarskynlik een van die redes waarom Tregard uit die Gcalekagebied padgegee het. Nadat hy 'n tyd aan die Bamboesberge, noordwes van die huidige Sterkstroom, vertoef het, trek hy teen die einde van 1835 verder noord en steek die Oranjerivier oor in die omgewing van Aliwal-Noord; dit was waarskynlik aan die Caledonrivier dat die Van Rensburgtrek bygekom en saam, maar afsonderlik, noordwaarts beweeg het.

Johannes Jacobus Janse van Rensburg, gebore 12 Augustus 1779 aan die Sondagsrivier in die distrik Graaff-Reinet, het agtereenvolgens in Graaff-Reinet, Nuweveld (noordwes van die huidige Beaufort-Wes) en Brakrivier, distrik Somerset, geboer. In die Nuweveld het hy 'n tyd as waarnemende veldkornet gedien. Hy trek reeds in 1830 oor die Oranjerivier en woon saam met ander trekboere aan die Caledonrivier. Hulle word egter steeds beskou as onder koloniale gesag en neem ook deel aan die sesde grensoorlog. Direk daarna, teen einde 1835, verlaat die Van Rensburggeselskap weer die Kolonie en van die Caledonrivier af trek hulle saam met die Tregardgeselskap noordwaarts. Hulle moes betreklik vinnig beweeg het, want vroeg in Januarie gaan hulle by Robertsdrif oor die Vaalrivier.

Van die Vaalrivier af het die twee trekke reg noord beweeg tot by Middelburg, toe wes geswenk tot oor die Wilgerivier en daarvandaan by Renosterkop verby en langs die Olifantsrivier af tot by Adriaansdraai aan die Strydpoortberge, waar hulle in onmin uitmekaar is. Van Rensburg en sy geselskap het vooruit getrek, 'n maand of wat by die Soutpansberg gestaan en toe koers gekies in die rigting van Delagoabaai. Die tragiese einde van hierdie trekgeselskap van 49 mense is bekend. Hulle is een nag in die laaste week van Julie 1836 deur 'n impi van die uitgeweke Zululeier, Manukozi, aangeval en uitgemoor, sowat 70 kilometer noord van die samevloeiing van die Limpopo- en die Olifantsrivier. Twee kinders wat nie vermoor is nie, is later aan malaria dood.

Die Trichardtrek het teen die einde van Mei 1836 by die Soutpansberg aangekom en tot in Augustus by die soutpan gestaan. Daar het 'n patrollie onder leiding van Andries Hendrik Potgieter in Junie 1836 by hulle aangekom. Die Potgietertrek was toe reeds by die Vaalrivier.

Andries Hendrik Potgieter is gebore op 19 Desember 1792 in die distrik Graaff-Reinet, en het blykbaar saam met sy ouers en familie 'n nomadiese trekboerlewe gely totdat hulle hulle aan die Tarkarivier, oos van die huidige Cradock, gevestig het. Potgieter verlaat die Kaapkolonie teen die einde van 1835. Nog voordat hy by die Oranjerivier aankom, sluit 'n hele aantal gesinne by hom aan. Hulle gaan in Februarie 1836 met vlotte oor die Oranjerivier naby die huidige Bethulie. Na die oortog is 'n organisasievergadering gehou en is Andries Hendrik Potgieter tot kommandant verkies, met die oog op die trek die binneland in. Alles dui daarop dat daar tussen die drie voorste trekgroepe, dié van Tregard, Van Rensburg en Potgieter, 'n onderlinge verstandhouding was, die besonderhede waarvan nie bewaar gebly het nie. Met die Potgietertrek begin dit duidelik word dat die trekbeweging 'n beplande, georganiseerde saak was. Noord van die Oranje het verskillende groepe by die trek aangesluit, onder andere dié van Sarel Cilliers uit Colesberg en Casper Kruger, 'n trekboer wat reeds 'n jaar of twee noord van die Oranje gestaan het.

Sarel Arnoldus Cilliers is gebore naby Paarl op 7 September 1801. Sy ouers trek daarvandaan na die distrik Graaff-Reinet, en hy groei op in die Agter-Sneeuberg, suidwes van Middelburg. Na sy huwelik boer hy op verskillende plekke totdat hy hom in 1830 in die Nieu-Hantam, suidoos van Colesberg, vestig. Van dié tyd af het hy telkens as trekboer oor die Oranje getrek, en in 1835 sluit hy hom by Potgieter aan. Naas die erkende trekleiers sou Cilliers 'n belangrike rol speel.

Die Potgietertrek het stadig noordwaarts beweeg tot by Blesberg naby Thaba Nchu waar Christiaan Liebenberg, 'n vroeëre veldkornet in Graaff-Reinet, en J G S Bronkhorst, vroeër veldkornet in Beaufort-Wes, met hulle geselskappe by die trek aangesluit het. Hulle het daarvandaan na die Vetrivier toe beweeg. Potgieter het onderhandel met die Griekwaleier, Adam Kok, die Rolong-opperhoof, Moroka, by Thaba Nchu en die Korannaleier, Gert Taaibos, met die oog op onderlinge vredesverhoudinge. Hierdie leiers en hulle mense was almal bevrees vir aanvalle van die kant van die Matabele en het geredelik met Potgieter onderhandel. Hulle het die intog van die blanke boere blykbaar verwelkom, omdat dit hulle eie posisie help beveilig het. Van die Vetrivier af, naby die huidige Theunissen, het die trek ter wille van weiding na verskillende rigtings toe in kleiner groepe verdeel. Potgieter self het teen Mei 1836 kamp opgeslaan aan die Sandrivier, naby die latere Winburg. Hiervandaan het hy op 25 Mei op 'n verkenningstog na die noorde toe vertrek. Elf man het hom vergesel, naamlik Sarel Cilliers, Christiaan Liebenberg, Jan Robbertse, Adriaan de Lange, H Nieuwenhuizen, Roelof Jansen, Daniël Opperman, Lourens J van Vuuren, Abraham Swanepoel, M J Minnaar en J G S (Gert) Bronkhorst.

Die doel van die verkenningstog was blykbaar om die wêreld deur te kyk met die oog op permanente verblyf, 'n verbindingsroete met die Portugese in Delagoabaai te vind en in aanraking te kom met die trekgeselskappe van Tregard en Van Rensburg, by wie daar familielede van mense in die Potgietertrek was. Hulle tref Tregard op 24 Junie 1836 by die soutpan aan, noordoos van die huidige Vivo, en gaan dan verder in 'n oostelike rigting, vermoedelik tot verby die Nuanetsirivier in die huidige Mosambiek, waar hulle kon vasstel dat daar wel 'n roete na die Ooskus toe is. Teen die einde van Julie was hulle terug by Tregard in Soutpansberg. Potgieter self en van sy mense het toe in die Tregardkamp gebly terwyl Louis Tregard saam met Bronkhorst, Robbertse en Swanepoel na die Van Rensburgtrek gaan soek het. Tregard-hulle het tot naby die moordtoneel gevorder, by die inwonende bevolking van die moord verneem en toe teruggekeer. Hulle kom op 16 Augustus weer by die soutpan aan en die volgende dag het Potgieter en sy geselskap suidwaarts terug vertrek. Karel Tregard het vertel dat 'n deel van die Tregardgeselskap hulle op die 18de Augustus verlaat het, blykbaar om tog nog te probeer om die Van Rensburgtrek op te spoor. Dit was 'n rampspoedige onderneming wat daarmee geëindig het dat Tregard sy seun Pieta met osse moes stuur om hulle terug te bring. Karel het verder vertel dat hulle veertien dae na Potgieter se vertrek deur Rammaboy, 'n Venda-hoofman, aangeval is en dat hy, Karel, die aanvallers met 33 swart helpers gaan voorstaan het en hulle op die vlug gejaag het. Van dié botsing weet ons origens niks. Louis Tregard het in die betrokke tyd geen inskrywing in sy dagboek gemaak nie.

Intussen was Potgieter en sy groep op pad terug na hulle mense toe. By hulle aankoms aan die Vaalrivier vind hulle dat 'n Matabele-impi pas toegeslaan het. Die eerste aanval was op die jagkamp van veldkornet SP Erasmus, van Kraairivier naby Aliwal-Noord. Die kamp het iewers naby die Vaalrivier gestaan. Erasmus self en sy seun was op 'n jagtog uit, en toe hulle by hulle terugkoms die kamp omsingel vind deur Matabele, het hulle die lede van die Potgietertrek aan die Vaalrivier gaan waarsku. Daar was sowat 35 weerbare man in hierdie groep en onder leiding van Johannes Botha het hulle dadelik in 'n bog laer getrek aan die noordekant van die Vaalrivier, naby die huidige Parys. Tegelyk het hulle boodskappers gestuur na die Liebenbergs, wat afsonderlik by die huidige Liebenbergkoppie gestaan het. Erasmus is met 'n patrollie na sy kamp toe terug, maar moes terugval voor die aanstormende Matabele en het met die verdediging uit die laer gaan help. Die geveg wat hier aan die Vaalrivier plaasgevind het, was hewig en het van 10h00 tot 16h00 geduur. Die Matabele is teruggeslaan met verlies van twee Voortrekkers, Adolf Bronkhorst en Christiaan Harmse, en 'n aantal veewagters. Die verlies aan Matabelekant was baie groter. In die Liebenbergkamp is ses mans, twee vrouens en ses kinders vermoor.

Ses vrouens en veertien kinders het die aanval oorleef. 'n Deel van Andries Hendrik Potgieter se verkenningsgroep, onder leiding van sy broer Hermanus, het betyds opgedaag om te verhoed dat almal uitgemoor word. Uit die Erasmuskamp het een man met sy seun die dood ontkom. Die datums waarop hierdie aanvalle plaasgevind het, is onseker. Daar word aanvaar dat die Erasmuskamp op 21 Augustus en die ander twee kampe op 23 Augustus 1836 aangeval is. Die veeverliese kon gelukkig verminder word, deurdat Johannes Botha en sy manne die Matabele tot sononder toe agtervolg het en baie vee teruggeneem het.

Andries Hendrik Potgieter en sy verkenningsgroep het teen begin September 1836 by hulle agtergeblewe familielede aangekom. Die laer aan die Vaalrivier was reeds opgebreek en hulle het op dié stadium in die omgewing van die latere Vegkop gestaan. Vir 'n maand of wat was alles rustig, maar gewaarsku deur Swartes dat 'n groot Matabele-impi in aantog was, het hulle laer getrek en alles in gereedheid gebring. Die verloop van die Slag van Vegkop is bekend. Ons kan daarom met enkele gegewens volstaan. Die presiese datum is onbekend, maar dit moes teen 20 Oktober gewees het. Daar was ongeveer veertig weerbare man in die laer en tussen drie en vyf duisend aanvallende Matabele. Die Voortrekkers het aanvanklik met hulle probeer onderhandel, maar sonder sukses. Die geveg het etlike kilometer van die laer af begin. Die Voortrekkers het sarsies afgeskiet, teruggeval en gelaai, weer geskiet, en dit herhaal totdat hulle naby die laer was. Die aanval op die laer was kort van duur maar hewig. Almal in die laer het uiteindelik gehelp veg. Aan Voortrekkerkant het twee gesneuwel: Nicolaas Potgieter, 'n broer, en Pieter Johannes Botha, 'n skoonseun van Andries Hendrik Potgieter. Meer as duisend assegaaie is na die geveg in die laer opgetel. Die laer het bestaan uit 46 waens in 'n buitesirkel en vier in 'n binnesirkel. Al die vee is deur die Matabele geroof toe hulle die aftog geblaas het. Die Voortrekkers het net hulle ryperde behou. Hulle sou twee weke in die haglikste omstandighede naby die ontbindende Matabelelyke bly voordat daar hulp opgedaag het van die kant van ander Voortrekkers en van Moroka van ThabaNchu.

Dit is vir ons tema van belang om ook nog aandag te gee aan die godsdiensoefening wat voor die Slag van Vegkop plaasgevind het. Volgens eie mededeling het Sarel Cilliers in die laer 'n godsdiensoefening gelei toe die laer reeds omsingel was en die Matabele net buite trefafstand tot stilstand gekom het. Die godsdiensoefening het bestaan uit 'n kort bemoediging en 'n gebed. Die inhoud is van belang vir insig in die godsdiensstruktuur waarbinne later die Gelofte van 1838 sy plek sou kry. Ek haal daarom die betrokke gedeelte uit Cilliers se "Joernaal" aan (Hofstede: 52): "... toe het ek almal bymekaargeroep en 'n kort rede gehou wat daarop neergekom het dat ons 'n heilige God het, met almag beklee, in hemel en op aarde, en dat ons ons saam voor Hom moet verootmoedig in ons gebed tot Hom in sy hemel, en dat almal in hulle hart met my saam moet bid. Ons het almal saam gekniel, ook ons vrouens en kinders, en ek het tot God gebid dat Hy in grondelose genade tog aan ons sal dink in ons groot nood, en as dit in sy raad kan bestaan, Hy ons nie moet verlaat nie en ons moet sterk om ons vyand weerstand te bied, en so voort." Omdat hierdie weergawe uit die laaste jare van Cilliers se lewe dateer, is dit moontlik dat hy die woorde wat hy vyf en dertig jaar tevore in 'n krisisoomblik sou gebruik het, nie meer goed in herinnering kon roep nie en dit dus weergee vanuit 'n gesigspunt wat deur sy lang kerklike diens gevorm is. Dat sy gebed voor die Vegkopslag voortgekom het uit 'n geloofsoortuiging wat deur die ander Voortrekkers in die laer gedeel is en hulle bemoedig het, kan egter nie betwyfel word nie.

Pas nadat die Vegkopgroep veilig by Blesberg terug was tussen die ander lede van die Potgietertrek, het die Maritztrek daar aangekom. *Gerhardus Marthinus Maritz* is gebore in Maart 1797 in die Suurveld, distrik Graaff-Reinet. Hy groei op in die dorp Graaff-Reinet, leer die timmermansambag en word 'n wamaker van beroep. Sy bedryf het gefloreer en hy het soms ook nog as agent en waarnemende veldkornet opgetree. Sy regs- en administratiewe kennis en sy welgesteldheid het hom 'n aangewese leierspersoonlikheid gemaak. Soos hyself was die meeste lede van sy trekgeselskap vooraanstaande, welgestelde mense. Hulle het Graaff-Reinet in September 1836 verlaat, noord-ooswaarts beweeg by die huidige Middelburg, Steynsburg en Burgersdorp verby en die Oranjerivier by Sanddrif (naby Aliwal-Noord) deurgegaan. Hulle was op 19 November by Blesberg. Daar was sowat 200 weerbare man in die Maritztrek, en die hele geselskap was sowat 700. By die Maritztrek was die sendeling, Erasmus Smit, wat getroud was met Gerrit Maritz se suster. Smit het 'n dagboek gehou waarvan 'n geredigeerde weergawe bewaar gebly het en wat 'n vername bron vir die geskiedenis van die Groot Trek is.

Kort na die aankoms van die Maritztrek is daar 'n volksvergadering in die Potgieterlaer gehou en is daar 'n bestuursliggaam gekies, wat in die woorde van G D J Duvenage "die eerste verkose, verteenwoordigende, verantwoordelike bestuursliggaam op die bodem van Afrika" was, op 'n tyd toe die konsep van verantwoordelike, demokratiese regering selfs in Europa nog nie vol op dreef was nie. Die taak van hierdie "regters" was om vir die algemene welsyn en vrede te waak, as wetgewende liggaam op te tree, regspraak uit te oefen en die burgerlike administrasie te behartig. Die sewe verkose lede was Gerrit Maritz, A H Potgieter, J G S Bronkhorst, C J Liebenberg, Pieter Greyling, Daniël Kruger en S Janse van Vuuren. Volgens Erasmus Smit was Maritz president en Potgieter "legerkommandant" (dit is "laerkommandant", vermoedelik met die taak en die gesag om die verdediging van die laer te organiseer, maar nie as militêre aanvoerder van die verenigde Voortrekkermag nie). Die verkose lede het met 'n eed onderneem om hulle te hou aan die wette en reglemente wat deur 'n algemene vergadering vasgestel sou word, en die lede van die volksvergadering het met 'n eed onderneem om hulle te onderwerp aan die beslissings en opdragte van die verkose leiers. Van die sewe verkose lede was net Maritz en Greyling van die onlangse aangekome Trekkers.

A H Potgieter en Gerrit Maritz het besluit om die Matabele te straf vir die moordaanvalle aan die Vaalrivier en om vee in die hande te kry om die verarmde groep onder die Potgietertrek weer op die been te kry. Op 12 en 13 Desember 1836 is die laer by Blesberg vir verdediging ingerig en teen die einde van die maand was alles vir die uittog gereed. Die kommando van A H Potgieter het op 2 Januarie 1837 vertrek en dié van Gerrit Maritz op 3 Januarie. Volgens die oorgelewerde gegewens was in die twee kommando's saam 107 Voortrekkers en is hulle vergesel van 60 Barolong en Batlokwa en 40 Griekwas en Koranna onder Pieter Davids. Hulle het die Matabele onverhoeds oorval vroeg die oggend van 17 Januarie by Mosega, die suidelike groep militêre krale, suid van Zeerust. Silkaats en sy belangrikste indoenas was nie daar nie, maar nogtans het die Matabele in Mosega etlike kere probeer om weerstand te bied. Die weerstand het verkrummel voor die volgehoue vuur van die Voortrekkergewere, en hulle het op die vlug geslaan. Etlike honderde Matabele het gesneuwel, en aan die kommando's se kant is een of twee Barolong dood. Met ongeveer 7 000 beeste as buit, baie minder as dié wat by Vegkop geroof is, het die kommando's die terugtog aangepak. Saam met hulle het die Amerikaanse sendelinge wat by Mosega gestasioneer was, gegaan. Nadat hulle by Kommandodrif, suidoos van Makwassie, deur die vol Vaalrivier is, het die Voortrekkers hulle helpers met 'n deel van die beeste vergoed. Die ander beeste is by Thaba Nchu onder die Vegkopmense verdeel. Die kommando's was einde Januarie by Blesberg terug. Daar is redelike eenstemmigheid daaroor dat Potgieter en Maritz in onvrede met mekaar teruggekeer het, maar die rede daarvoor is nie bekend nie.

Op 8 Februarie 1837 is 'n kerkraad op 'n volksvergadering by Blesberg verkies: Johannes Stephanus Maritz (oudste broer van Gerrit Maritz), wat op 10 Januarie by Blesberg uit Olifantshoek aangekom het, as ouderling, en Sarel Cilliers en Viljoen (die voornaam word nie deur Erasmus Smit genoem nie, maar dit was waarskynlik Christiaan), as diakens. Dit is onseker of hierdie kerkraad ooit gefunksioneer het. Erasmus Smit het van sy aankoms af gereeld dienste gehou, maar blykbaar sonder dat daar kerkraadslede in funksie was, en die sendeling by Moroka, eerwaarde James Archbell, het op versoek van sommige Trekkers ook dienste gehou. Daar was inderdaad ook pogings van die kant van die "Potgietermense" om Archbell amptelik as predikant aangewys te kry, en die saak sou eers besleg word toe Piet Retief vir Smit as predikant aangestel het en hy op 21 Mei 1837 bevestig is.

A H Potgieter en sy trekgeselskap het in Maart noordwaarts verskuif en kamp opgeslaan in die omgewing van die latere Winburg. Meer het hom gevolg en uiteindelik het Maritz en sy mense ook gekom. Die Groot Trek was teen dié tyd 'n stroom wat nou breed en dan klein gevloei het. Talle kleiner trekgeselskappe het oor die Oranjerivier gekom, sommige tot 'n groep familielede beperk. Hulle het staanplek gekies waar hulle plek kon kry en het ongeveer die hele gebied tussen Blesberg en die Sandrivier volgestaan.

Louis Tregard en sy groepie was intussen nog aan die Soutpansberg. Daar was blykbaar 'n afspraak dat A H Potgieter by hulle sou aansluit, en terwyl hulle gewag het, het hulle tydelike huise gebou, water uitgehaal en gesaai. Hulle het teen dié tyd by De Doorns gestaan, sowat vier kilometer suidwes van die huidige Louis Trichardt, by die sameloop van die Dorpsrivier en die Brakspruit. Tregard het op goeie voet verkeer met die Venda-hoofmanne, Rossetoe en Masou, en het deur briefwisseling kontak probeer maak met die goewerneur van Delagoabaai. Nader berigte oor die einde van die Van Rensburgtrek het hom telkens bereik. Dit het geblyk dat die Van Rensburgmense hulle dapper verdedig het, maar dat hulle ammunisie opgeraak het. Malaria het nou begin om slagoffers te eis onder Tregard se geselskap, maar hulle het steeds op die "agterste mense" bly wag.

Begin April 1837 het die Retieftrek in die Vrystaat aangekom. *Pieter Retief* is gebore op 12 November 1780 in Wamakersvallei by Wellington. Terwyl hy naby Stellenbosch woon, dien hy as kommandant en maak hy kennis met die Oosgrens. Later vestig hy hom op Uitenhage en Grahamstad waar hy 'n wye reeks bedrywe en besighede aandurf, met finansiële mislukking en uiteindelike bankrotskap. Vanaf 1817 woon hy op sy plaas Mooimeisiesfontein naby die huidige Riebeeck-Oos. In 1822 word hy aangestel as kommandant, maar in 1824 weer onthef as gevolg van botsing met die regering. Teen 1832 vestig hy hom in die Winterberge, waar hy weer kommandant word. Hy probeer na die sesde grensoorlog om deur onderhandelinge met die luitenant-goewerneur aan die Oosgrens sake vir die grensboere te verbeter, maar sonder sukses. Sy beroemde manifes verskyn op 22 Februarie 1837 in die *Grahams Town Journal.* Omdat hierdie manifes die redes vir en die oogmerke met die Groot Trek so duidelik weergee, haal ek dit volledig aan (Duvenage 1987: 98–100):

"Aangesien daar talryke rapporte deur die hele Kolonie versprei is, klaarblyklik met die bedoeling om by ons landgenote 'n vooroordeel te wek teen diegene wat besluit het om te emigreer uit 'n Kolonie waar hulle gedurende soveel jare 'n opeenvolging van die mees onlydelike en ernstige verliese gely het; en aangesien ons wens om hoog te staan in die agting van ons medebroeders en ons begeer dat hulle en die wêreld in die algemeen in die oortuiging sal verkeer dat ons nie in staat is om daardie heilige band wat 'n Christen verbind aan sy geboorteland sonder die mees afdoende redes te verbreek nie, word ons daartoe gelei om die volgende opsomming van die beweegredes tot die neem van so 'n gewigtige stap, bekend te stel:

1. Ons wanhoop daaraan om die Kolonie te red van daardie euwels wat dit bedreig vanweë die onruswekkende en roekelose gedrag van landlopers wat toegelaat word om die land in al sy dele te verontrus; en ons sien ook nie dat daar enige vooruitsig bestaan van geluk of vrede vir ons kinders in 'n land wat op hierdie manier verontrus word deur inwendige beroerings nie.
2. Ons kla oor die ernstige verliese wat ons genoodsaak is om te ly deur die vryverklaring van ons slawe en deur die onlydelike wette wat met betrekking tot hulle uitgevaardig is.
3. Ons kla oor die aanhoudende en stelselmatige plunderings wat ons immer moes verduur van die Kaffers en ander gekleurde rasse en besonderlik by geleentheid van die laaste inval in die Kolonie, wat die grensdistrikte verwoes en die meeste inwoners totaal geruïneer het.
4. Ons kla oor die onregverdige blaam wat op ons gewerp is deur belanghebbende en trouelose persone onder die dekmantel van godsdiens wie se getuienis in Engeland geglo word met uitsluiting van alle getuienis ten gunste van ons; en ons kan as gevolg van hierdie getuienis niks anders voorsien as die gehele ondergang van die land nie.
5. Ons is beslote om waar ons ook mag gaan, die regverdige beginsels

van vryheid gestand te doen, dog terwyl ons sorg sal dra dat niemand in 'n staat van slawerny gehou sal word nie, is dit ons voorneme om sodanige maatreëls deur te voer as wat beraam is om misdaad te onderdruk en 'n behoorlike verhouding te handhaaf tussen meester en kneg.

6. Ons verklaar plegtiglik, dat ons hierdie Kolonie verlaat met die begeerte om 'n rustiger lewe te lei, as wat ons tot nog toe gelei het. Ons sal geen volk molesteer, nog hulle beroof van die minste besit nie; maar indien ons aangeval word, sal ons ons ten volle geregverdig ag om ons persone en eiendom te verdedig tot die uiterste van ons vermoë en teen elke vyand.
7. Ons maak bekend dat as ons 'n wetstelsel sal ontwerp het vir ons toekomstige voorligting, "kopieë daarvan na die Kolonie gestuur sal word ter algemene inligting, maar ons neem hierdie geleentheid te baat om te kenne te gee dat dit ons vaste besluit is om voorsiening te maak vir die onmeedoënlose en onmiddellike bestraffing van verraaiers wat onder ons ontdek mag word.
8. Dit is ons bedoeling om in die loop van ons reis en by ons aankoms in die land waar ons duursaam verblyf sal hou, ons voornemings en ons begeerte om in vrede en in vriendskaplike betrekking met hulle te lewe, aan die Kafferstamme bekend te maak.
9. Ons verlaat hierdie Kolonie in die volle vertroue dat die Engelse Goewerment niks meer van ons te vorder het nie en ons sal toelaat om ons sonder bemoeiing in die toekoms, self te regeer.
10. Ons verlaat nou ons vrugbare geboorteland waarin ons enorme verliese gely, en voortdurend onlydelikheid ondervind het; en ons gaan 'n woeste en gevaarlike gebied binne; maar ons gaan met 'n vaste vertroue op die Alsiende Regverdige en Genadige Opperwese en dit sal immer ons strewe wees om Hom te vrees en nederig te gehoorsaam.

Op magtiging van die Boere wat die Kolonie verlaat het."

Retief is in Trekkergeledere hartlik verwelkom. Gerrit Maritz het hom tegemoet gery en hom byvoorbaat die leierskap aangebied. Die Retieftrek het pas aangeland of daar is 'n volksvergadering in die laer van Gerrit Maritz belê op 17 April 1837. Daar is weer eens 'n raad verkies, met uitlating van A H Potgieter en Daniël Kruger, in wie se plekke Evert Potgieter en Marthinus Oosthuizen gekies is. Piet Retief is gekies as "goewerneur" en Gerrit Maritz het sy pos as "magistraat" behou. Retief het die leierskap kragtig ter hand geneem en sy bes gedoen om die Voortrekkersamelewing te orden. Hy het vriendskapsverdrae gesluit met leiers van die omliggende volksgroepe, onder andere Moroka, Mosjesj, Sekonjela en Towane. Verder het hy probeer om die kerklike probleem op te los deur Erasmus Smit as predikant aan te stel. Smit het homself in die amp bevestig op 21 Mei 1837. Smit was nie aanvaarbaar vir baie van die Trekkers nie, en dié optrede van Retief het ook by Gerrit Maritz spanning geskep. 'n Ander saak wat nou toenemend tot spanning gelei het, was die trekrigting. 'n Deel wou noord trek, oor die Vaalrivier, en 'n deel oos, Natal toe. Retief het blykbaar daarin geslaag om by die meerderheid 'n sekere eenstemmigheid te bewerk. Op 'n volksvergadering in Retief se laer op 6 Junie is die verskillende ampsdraers ingesweer en is nege artikels aanvaar, wat veral klem gelê het op onderwerping aan die gesag van die bestuursliggaam en vereenselwiging met die "verenigde laers". Piet Retief is bowendien op 11 Junie ook nog kerklik ingesweer. Die skaars inligting wat ons tot ons beskikking het, dui daarop dat die Trekkers in hierdie tye betreklik rustig oor 'n groot gebied in die ooste en noorde van die Vrystaat gewoon het, en dat die spanning tussen die leiers, veral tussen Potgieter, Maritz en Retief, voortbestaan en selfs gegroei het. Daar is geen aanduiding dat Potgieter hom persoonlik met die regeringsreëlings vereenselwig het nie, en Retief se outokratiese optrede het Maritz telkens geïrriteer. Die aankoms van die Uystrek het sake verder bemoeilik.

Pieter Lafras Uys is gebore in die huidige Bredasdorpse distrik. Sy geboortedatum is onbekend, maar hy is op 23 Oktober 1797 gedoop. Hy word beskryf as fisies beweeglik en intellektueel wakker, en boer agtereenvolgens aan die Krommeriviermond en in Onder-Boesmansrivier. Hy lei in die laaste maande van 1834 'n verkenningsekspedisie na Natal met die oog op ondersoek na die moontlikhede van handel en vestiging. Na sy terugkeer neem hy as veldkornet aan die sesde grensoorlog deel. Die onveilige toestande daarna op die Oosgrens en die onreg wat die Britse administrasie skep, bring hom daartoe om te trek. Dit doen hy egter eers nadat hy alle moontlike pogings aangewend het om die regering tot ander insigte te bring. Hy trek begin Augustus 1837 oor die Oranjerivier. Anders as die ander Voortrekkers, wou Uys hom nie heeltemal van die Britse owerheid losmaak nie. Die Uysgeselskap, wat hoofsaaklik uit familielede bestaan het, bly dan ook afsydig teenoor die regeringsorganisasie wat reeds onder die Voortrekkers gevestig was. Uys sluit 'n afsonderlike verdrag met Moroka, distansieer hom van die nege artikels en verklaar byvoorbaat sy aanspraak op Natal.

Mettertyd is blykbaar wel 'n soort van verstandhouding bereik. Op 'n volksvergadering aan die Sandrivier, in die omgewing van die huidige Senekal, is op 13 September 1837 ooreengekom dat Retief met

Dingaan sou onderhandel oor grond in Natal, en dat daar intussen 'n tweede veldtog teen Silkaats sou plaasvind.

Teen dié tyd het Louis Tregard reeds uit Soutpansberg op pad Delagoabaai toe vertrek. Hulle het hulle staanplekke teen die helfte van Augustus verlaat en was op 13 September net noord van die huidige Pietersburg. Tregard se bedoeling was om voorrade te bekom en tegelyk die wêreld te verken met die oog op vestiging naby die Portugese hawens. Die epiese tog oor die moeilike terrein wat gevoer het deur Pienaarspoort naby Zebediela, suidwaarts tot aan die Olifantsrivier, toe ooswaarts met die Olifants langs, by Penge verby, toe noord-ooswaarts oor die Drakensberg, het vier maande geduur, en van die oostekant van die Drakensberg af nog vier maande tot by die Portugese fort in Delagoabaai.

Die tweede veldtog teen die Matabele het van Suikerbosrant af, by Heidelberg, vertrek. Potgieter en Maritz het hulle laers teen die einde van September daar gevestig, en Piet Uys het later by hulle aangesluit. Omdat Maritz siek was, was sy deel van die kommando onder leiding van Gert Rudolph. Die tyd van vertrek van die kommando's, die roete wat hulle gevolg het en die datums van die gevegte in hierdie veldtog, is onseker. Ook oor die tydsduur en die terrein van die gevegte is daar onsekerheid. Die gevegte het in die loop van Novembermaand 1838 plaasgevind en het etlike dae geduur. Die gevegsterrein het 'n groot oppervlakte beslaan, ongeveer van Enselsberg af tot by Tweedepoort verby. Die kommando's was saam ongeveer drie honderd man sterk en daar was onder hulle geen ongevalle nie. 'n Groep Barolong wat saam met hulle was, is egter wel oorval en doodgemaak terwyl hulle van die gebuite vee opgepas het. Hierdie reeks gevegte in die Maricovallei was ongetwyfeld groot militêre prestasies, veral gesien in die lig van die aard van die terrein en die feit dat dit 'n beweeglike botsing sonder die beskerming van 'n laer was. Die gevolge was verreikend. Nie alleen is 'n betreklik groot getal beeste gebuit nie, maar die Oorvaalse gebied is van 'n wrede en onderdrukkende mag bevry. Talle Rolongstamme kon daarna weer uit die as opstaan en 'n nuwe lewe begin. Bowendien was dié gebied nou ook vir nedersetting oop. Die kommando's was teen 8 Desember in die Suikerbosrant terug.

Piet Retief en 'n groep volgelinge was teen die tyd al onderkant Drakensberg in Natal. Retief self het op 6 Oktober sy laer, tóé in die omgewing van die huidige Sterkfonteindam, verlaat, vergesel van vyftien man met vier waens, om Dingaan te besoek. Teen die helfte van Oktober kom hy in Port Natal aan waar hy hartlik verwelkom word deur 'n groep Engelse handelaars wat daar gevestig was. Vergesel van

Thomas Halstead as tolk, kom hy op 5 November 1837 by Dingaan se stat aan en onderhandel hy oor woonplek in Natal. Hy gee toe aan die onredelike eis van Dingaan om vee wat deur die Tlokwakaptein Sekonjella se mense gesteel sou gewees het, terug te bring. Op 8 November vertrek hy terug Port Natal toe en stuur boodskappers vooruit na sy laer toe met nuus oor sy suksesvolle onderhandelings. Toe dié berig in die laer aankom, het die Trekkers dadelik teen Drakensberg begin aftrek, en Retief het hulle op 27 November aan die Tugela onderkant Oliviershoekpas aangetref. Terloops, hier maak ons kennis met 'n vroeë geval van trekarbeid: Erasmus Smit teken op Maandag 27 November in sy dagboek aan: "In die namiddag het ons agtenswaardige goewerneur aangekom met sy manne en waens en baie kaffers, waarvan sommige hulle verhuur het, en wat deur Dingaan gestuur is om saam met ons kommando na Sekonjella toe te gaan." Retief het boodskappers na Gerrit Maritz toe gestuur om hom op hoogte van sake te bring, en Maritz het op 16 Desember by Retief aangekom. Piet Uys het die vorige dag reeds daar aangekom in die geselskap van A W J Pretorius, wat op besoek was en ook 'n deel van die tog na Marico meegemaak het. Op 'n volksvergadering op Maandag 18 Desember is die geskille tussen Retief en Uys bygelê, en die volgende dag het Uys onderneem om 'n eed van getrouheid aan die goewerner af te lê. Retief vertrek einde Desember met 50 man na Sekonjella toe in die omgewing van die huidige Ficksburg, en slaag met 'n set om die gesteelde beeste sonder bloedvergieting terug te kry. Hy was teen 11 Januarie 1838 terug by sy laer, en het op 25 Januarie vir sy tweede besoek aan Dingaan vertrek, vergesel van sestig man, waaronder vier seuns, en met ongeveer 30 agterryers. Sy vertrek het onder 'n wolk van onenigheid geskied. Hy skryf op 27 Januarie van die Tugela af aan sy vrou: "... maar ek was vol droefheid dat ek weer die vir my ondraaglike tweedrag in ons maatskappy moes belewe, wat my laat vrees dat God sy goedheid in toorn sal verander." Een van die redes vir dié toestand was dat Maritz alle pogings aangewend het om Retief te laat afsien van sy plan om self na Dingaan toe te gaan. Maritz was van mening dat Retief as hoofleier homself nie aan gevaar moes blootstel nie, en het selfs aangebied om met 'n klein afdeling self te gaan. Toe Retief hieraan nie gehoor wou gee nie, het Maritz mense openlik afgeraai om saam met Retief te gaan en die oggend van Retief se vertrek nog probeer om hom oor te haal om dan nie met meer as vier of vyf man te gaan nie. Die manne wat Retief toe wel vergesel het, was vrywilligers, want hy het afgesien van sy aanvanklike gedagte om 200 man te kommandeer om saam te gaan met die oog op 'n militêre magsvertoon.

Op 4 Februarie 1838 het Dingaan die grondbrief aan Retief oorhandig, waarin hy die gebied tussen die Tugela en die Umzimvubu aan die Voortrekkers afgestaan het. Op 6 Februarie is Retief en almal by hom vermoor. Daar heers steeds onsekerheid rondom die redes vir die verraderlike optrede van die Zulukoning en ook rondom die skynbaar argelose wyse waarop Piet Retief homself en sy geselskap in 'n lokval laat lei het. Hy en sy hele geselskap is wreed gemartel voordat hulle doodgemaak is.

Die agtergeblewe Trekkers het intussen wyd versprei. Die hoofdeel van die Retieflaer was nog by Doornkop, wes van die huidige Chieveley. 'n Hele aantal gesinne uit hierdie laer het egter geleidelik ooswaarts beweeg en het aan die Bloukransrivier en Moordspruit gestaan, sommige tot aan die Boesmansrivier, suidwes van die huidige Weenen. Maritz se laer het hoër op aan die Boesmansrivier, suidoos van Estcourt, gestaan en was in 'n redelik goeie staat van verdediging. Oos en noord van hom was ook nog talle groepe, meesal families, wat vry en onbeskerm rondgestaan het. Hierdie losstaande Trekgroepe was die slagoffers van die Groot Moord wat in die vroeë oggendure van 17 Februarie losgebars het. Die Zulu-impi's, wat al die aand van 6 Februarie uit Dingaanstat vertrek het met die opdrag om die Voortrekkers uit te wis en wat blykbaar deur goeie spioenasiewerk op hoogte was van die posisies van die Trekgroepe, het tegelyk op verskillende plekke toegeslaan: 96 volwassenes, 185 kinders en meer as 200 bediendes het die lewe gelaat. Die aanval is by die laer van Gerrit Maritz gestuit, en groepe uit ander laers het hulle georganiseer en die Zulu's teruggeslaan, wat met duisende stuks vee die wyk geneem het terug Zululand toe. 'n Agterhoede is by die vol Tugela ingehaal en 'n klompie vee is teruggeneem.

Die toestand in Natal het dus oor 'n tydperk van twee weke verander van blye verwagting tot verdriet en armoede. Op Sondag 18 Februarie skryf Erasmus Smit in sy dagboek: "Alles was in 'n diepe druk. Selfs geen aaneengeskakelde gebed kon ons voortbring nie. Dit was sug op sug, klag op klag. Ag God! Ag Heer! Hoe gedug, hoe groot is u oordele oor ons! Die gekerm van die gewondes, en die angs en skrik van ander het ten hemel opgekryt."

Andries Hendrik Potgieter het ten tye van die moorde met 'n klein groep aan die Tugela gestaan. Hulle het teen 20 Januarie daar aangekom en is nie deur die moordaanvalle getref nie. Piet Uys was nog aan die westekant van die Drakensberg, maar het by ontvangs van berig oor die moorde dadelik gereed gemaak en was reeds op 1 Maart onderkant die berg. Die gedagte van 'n strafkommando teen Dingaan het direk na die moorde posgevat. Die laers is nader aan mekaar gebring en versterk. Begin April was daar drie laerkomplekse, dié van Maritz saam met 'n deel van A H Potgieter se mense, dié van Retief, nou onder bevel van Piet Greyling en tydelik verenig met die Trekgeselskappe van Jan du Plessis en Jacobus Potgieter, en dié van Uys. Hulle het naby mekaar gestaan, wes van Doornkop, tussen Chieveley en Winterton. Op 'n volksvergadering van 28 Maart is die kommando en sy bevelstruktuur georganiseer. Piet Uys en A H Potgieter, wat met soveel sukses 'n jaar tevore die Matabele aan die Marico verslaan het, het elk 'n eie afdeling aangevoer. Daar was altesame 347 man, en hulle het op 6 April in twee groepe vertrek. Op 10 April het die rampspoedige geveg by Italeniberg plaasgevind. Gebrek aan behoorlike verkenning en aan koördinasie tussen die leiers het aan die kommando uiteindelik die naam Vlugkommando besorg. Elf Voortrekkers het daar gesneuwel, onder andere Piet Uys self en sy seun Dirkie.

Die toestand in Natal was nou nog erger. Hulle het daagliks weer 'n aanval van die kant van die Zulu's verwag. Die laers is tot twee gekonsolideer, naamlik dié van Maritz en die groot laer wat bekend geraak het as Modderlaer, waarin die laers van Piet Greyling, Jan du Plessis, Jakobus Potgieter en Jakobus Uys (Piet se broer) verenig was. Albei was nog steeds in die buurt van Doornkop. Maritz het boodskappe na die Vrystaatse gebied toe gestuur om hulp te vra, maar sonder sukses. A H Potgieter het besluit om Natal te verlaat, en sy mense het reeds op 18 April die berg begin uittrek.

Intussen het die Engelse van Port Natal ook 'n gevoelige neerlaag teen die Zulu's gelei. Daar was 'n verstandhouding tussen hulle en Maritz, en hulle het al 'n paar weke voor die Italenislag 'n aanval op 'n aantal Zulukrale gemaak en 'n groot hoeveelheid vee gebuit. 'n Week ná die Italenislag het hulle weer 'n veldtog begin, met dieselfde kommando van omtrent 30 Engelse, 'n paar Hottentotte en 1 500 Port-Natalse Zulu's. Hierdie kommando is aan die Tugela deur 'n hinderlaag onder leiding van Panda, Dingaan se halfbroer, oorval en byna heeltemal uitgewis. Net vier Engelse en omtrent 500 Swartes het ontkom. Die Zulu's het daarna op Port Natal toegesak en nege dae lank daar gemoor en geplunder. Die Engelse wat daar oor was, het met 'n skip in die baai gevlug en so die aanslag oorleef, maar talle van die Port-Natalse Swartes het omgekom.

Gerrit Maritz het op 7 Mei met 'n sterk afdeling na Port Natal vertrek om ondersoek in te stel na die toestande daar. Hy het Alexander Biggar daar as magistraat aangestel en voorrade vir die verarmde Voortrekkerlaers versamel. Op sy terugtog het hy koors opgedoen, en van toe af sou sy gesondheid steeds agteruitgaan.

Die gedagte van 'n kommando teen Dingaan het spoedig weer vorm gekry. Op 25 Mei is so 'n besluit op 'n volksvergadering in Modderlaer geneem en is die datum van die kommando se vertrek op 6 Junie vasgestel. Ongeveer vyftig man het vir dié doel uit die oos-Drakensbergse gebied by die Natalse Voortrekkers aangesluit, maar het weer vertrek toe die kommando nie deurgegaan het nie. Ons verneem in hierdie tyd telkens van pogings om die bestuur van die Voortrekkergemeenskap op vaste grondslag te kry. Karel Landman is as hoofkommandant gekies en daar is instruksies vir amptenare opgestel. J N Boshoff, 'n landdrosklerk van Graaff-Reinet, was in dié tyd op besoek in Natal en het hulp verleen met die organisasiewerk. Hy het selfs as voorsitter opgetree op 'n paar volksvergaderings in Modderlaer en is op 12 Junie versoek om president van die beoogde Volksraad te word, wat hy egter van die hand gewys het. Boshoff sou hom eers in die loop van 1839 by die Voortrekkers in Natal voeg.

Die Voortrekkerlaers in Natal het telkens verskuif ter wille van weiding en brandhout. Gerrit Maritz se laer staan teen die einde van Junie by Loskop aan die Klein Tugela. Hy het die laer behoorlik versterk deur die waens aan mekaar vas te maak en die openings met doringtakke toe te stop. Bowendien het hy 'n sooimuur buite-om gebou, vandaar die naam Sooilaer. Nog 'n groot laer was dié van Jacobus Potgieter en Jan du Plessis, aan die regteroewer van die Boesmansrivier, noordoos van die huidige Estcourt. Regoor hierdie laer, aan die linkeroewer, het die laer gestaan waar Stefanus Maritz en Hans de Lange met hulle geselskappe saamgetrek was. Mettertyd het Gert Rudolph met sy geselskap by hulle aangesluit. Drie kleiner groepe het ver in die suide gestaan, een aan die Umlazirivier, een aan Boesmansrant en een aan Stinkhoutberg.

Op 13—15 Augustus 1838 het die driedaagse aanval op die laer aan die linkeroewer van die Boesmansrivier plaasgevind, sindsdien as Veglaer bekend. Volgens die aantekeninge in Erasmus Smit se dagboek het ten minste 10 000 Zulu's die laer vroeg die oggend genader. Baie van hulle was te perd en baie met gewere gewapen. Hulle het begin skiet terwyl hulle nog te ver was en nie skade aangerig nie. Die hele eerste dag het die Zulu's om die laer gebly, net buite bereik van geweer- en kanonvuur uit die laer. Die geveg is derhalwe buite die laer gevoer deurdat die Voortrekkers te perd 'n uitval uit die laer gemaak het. Ook die tweede dag se gevegte het blykbaar hoofsaaklik buite plaasgevind en was baie hewig. Die Zulu's se plan om die laer met behulp van grasringe aan die assegaaie aan die brand te steek, het nie geslaag nie. Ook 'n veldbrand het nie gehelp om hulle doel te bereik nie. Vroeg die oggend van die 15de het Hans de Lange weer 'n uitval gemaak en saam met 'n groep wat hulle uit die laer van Gerrit Maritz kom help het, die vyand agtervolg. Die Zulu's het met hulle terugtog die meeste van die vee van dié laer gebuit. Net een Voortrekker is gedood, J C Froneman wat by die vee was; maar hulle is weer eens verarm gelaat.

Kort na die Veglaerslag is die laer verskuif na dié van Maritz, en tot ná die Slag van Bloedrivier sou Sooilaer, ook Saailaer genoem, die hooflaer in Natal wees. Daar is Gerrit Maritz op 23 September na 'n lang siekbed oorlede. Die plan om 'n kommando teen Dingaan op te maak, het nou vinnig beslag begin kry. Reeds vroeg in Augustus is drie afgevaardigdes Kolonie toe gestuur om hulp vir so 'n kommando te werf: W J Pretorius na Beaufort toe, F J Hatting na Graaff-Reinet toe en Sarel Cilliers na die Hantam toe. Hatting was al op 12 September met goeie berigte terug. Op 18 Oktober teken Erasmus Smit aan dat daar sluithekke vir die oorlog gemaak word. Patrollies is gereeld uitgestuur en daar was telkens gerugte oor moontlike Zulu-aanvalle. Van 9 November af het groepe manskappe begin aankom van anderkant die Drakensberg af. Kommandant Pieter Daniël Jacobs, wat toe reeds geruime tyd noord van die Oranje was, kom op 15 November aan, en op 22 November arriveer A W J Pretorius. Erasmus Smit teken aan: "In die namiddag het weer 'n baie waardige medereisiger, Andries Pretorius (as 'n weltoegeruste, gesabelde en gepistoolde dragonder) te perd in ons laer aangekom."

Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius, gebore op 27 November 1798 in die distrik Graaff-Reinet, was 'n kommandant tydens die sesde grensoorlog. Op 'n verkenningstog na die noorde bereik hy die laer van Gerrit Maritz aan die Suikerbosrant teen die einde van Oktober 1837. Hy vertrek saam op die tweede veldtog teen Silkaats en pas die waens van die kommando tydens die gevegte by Marico op. Daarna besoek hy die Voortrekkers in Natal, waar hy van een van die Engelse handelaars in Port Natal 'n plaas koop. Hy kom in Januarie 1838 in Graaff-Reinet terug en begin reël om op trek te gaan. Na vertraging verlaat hy eers in Oktober die Kolonie. Langs die pad samel hy bydraes in en werf hy ook lede vir die kommando. Hy laat sy trekgeselskap aan die Modderrivier agter en gaan met agt waens en sowat 60 man Natal toe, waar hy spoedig na sy aankoms as hoofkommandant verkies is en sy instruksies onvang het.

Reeds op 27 November het die eerste afdelings van die kommando begin vertrek. Van die 28ste November af het die kommando op die noordelike wal van die Tugela laer getrek, waar hulle op verdere versterkings gewag het. Op 2 Desember het Karel Landman met 123 man van Port Natal af bygekom, en op 4 Desember het die laer opgebreek en noordwaarts getrek tot oor die Kliprivier in die omgewing van die huidige Ladysmith. Daar het hulle gewag op die terugkoms van kommandant Hans de Lange, wat reeds op die 2de met 'n patrollie op verkenning uitgestuur is. Op 5 Desember het Pretorius al die offisiere en manskappe byeengeroep om hulle geestelik voor te berei vir die gevegte wat voorgelê het. Hy het briewe van sy halfbroer, Christiaan Hatting van Agter-Sneeuberg, en van ds G W A van der Lingen van die Paarl voorgelees, en ook sy antwoord aan ds Van der Lingen. Daarna het hy hulle vermaan om die belangrike taak wat hulle onderneem het, met gebed en smeking aan te pak, standvastig te bly en aan hulle meerderes gehoorsaam te wees, omdat hulle andersins geen seën kon verwag nie. Hy het sy instruksies as hoofkommandant aan hulle voorgelees en ook sy eie instruksies aan die kommandante. Daarna het hy die assistent-kommandante, die veldkornette en die korporaals na vore geroep en hulle vermaan om moed en versigtigheid aan die dag te lê, hulle daaraan herinner dat enige onderneming sonder God tot mislukking gedoem is en oor hoe elkeen moes handel wanneer hulle die vyand ontmoet en dat hulle veral nie vrouens en kinders moes molesteer nie, "sodat ons wat onder die Christelike geloof gebore is, hulle nie hierin gelyk moet wees nie". Hy het sy rede afgesluit met herhaaldelike verwysings na die leuse: "Eendrag maak mag". Na Pretorius het die tweede-in-bevel, kommandant K P Landman, die woord gevoer, en toe hy klaar was, het Pretorius 'n samevatting daarvan gemaak en Sarel Cilliers gevra om met gebed af te sluit. Cilliers het eers die hoofkommandant aangespreek en vermaan om sy plig te doen en daarna die offisiere en manskappe, en toe 'n gebed gedoen.

Jan Bantjes, skrywer van die "Joernaal" waaruit meeste van ons kennis oor die roete en wedervarings van die kommando kom, meld dat hy hier aan die Kliprivier 'n opname gemaak het van die getalsterkte van die kommando: daar was 464 man naas die kommandante. Die kommandante wat deur Bantjes opgenoem word, is Karel P Landman (tweede kommandant), Pieter D Jacobs (tweede lid van die krygsraad), Jacobus Potgieter (opvolger vir die tweede kommandant), Hans de Lange en Stephanus Erasmus. In die lig van Andries Pretorius se verslag aan die Volksraad, waarin hy sê dat hulle in vyf afdelings getrek het, elkeen onder bevel van 'n offisier, moet ons aanneem dat die vyf persone wat genoem is, die kommandante in bevel van die afdelings was en dat die ander kommandante waarvan ons weet, mense soos

Jacobus Uys, Lukas Meyer, Jan du Plessis, Piet Moolman, ensovoorts in hierdie kommando die range van assistent-kommandant of veldkornet beklee het. J H Hatting (senior) noem in sy herinneringe nie assistent-kommandante nie, maar wel veldkornette: Jan du Plessis, Casper Jer. Labuschagne, Van Staden, Bart Pretorius, Gert Viljoen, Jan Scheepers en nog 'n paar waarvan die name hom ontgaan het. Daar was ook nog 'n aantal Port-Natalse Zulu's by die kommando. Die afdeling onder Karel Landman het drie van die Engelse uit Port Natal ingesluit: Alexander Biggar, Edward Parker en Robert Joyce. Biggar het 'n aantal Swartes by hom gehad. Die getalle word verskillend aangegee. Ook oor Edward Parker sê Bantjes dat hy 'n keer met sy swart spioene op verkenning uit was. Oor die getal waens is daar onsekerheid. Bantjes sê dat daar op 28 November 57 waens aan die Tugela was. Hoeveel waens die 123 man van kommandant Karel Landman, wat later bygekom het, by hulle gehad het, indien enige, word nie vermeld nie. Ons verneem wel van Biggar se skotskar wat 'n keer omgeval en die naam Biggarsberg tot gevolg gehad het.

Op 8 Desember trek die kommando tot aan 'n rivier wat volgens Bantjes "deur die vorige kommando Blyrivier genoem is", maar wat waarskynlik die Wasbankrivier was, suid van Glencoe. Daar het op 9 Desember, volgens Bantjes, die aflegging van die gelofte plaasgevind. Godsdiens het van die begin af 'n vername rol in die kommando gespeel. Nog voor die vertrek van die kommando, op Sondag 25 November, het eerwaarde Erasmus Smit "vir 'n groot gemeente van die manne wat almal op kommando sal gaan" gepreek oor Daniël 9:3—19, die gebed van Daniël wat sterk klem lê op belydenis van sonde, verootmoediging en smeking om vergifnis en herstel. Pretorius het eerwaarde Smit versoek om die aand van die 27ste (op Pretorius se 40ste verjaarsdag) die aandgodsdiens in sy tent waar te neem. Die volgende dag om 09h00 is Smit "deur die vriendelike heer veldkornet Jan du Plessis en die laerkommandant Jacobus Potgieter" versoek om "vir die laaste maal 'n moedgewende aanspraak uit die Woord van God te doen aan 'al het volk der burgerij' wat op dié dag ten stryde sou uittrek." Dieselfde aand het A W J Pretorius 'n samespreking met sy kommandante en veldkornette gehad en daarna vir Sarel Cilliers gevra om die aandgodsdiens te hou. Dit het bestaan uit die aandgesang en 'n vurige gebed. Op Sondag 2 Desember het Cilliers voorgegaan in 'n volle godsdiensoefening: Psalm 51:1,4; openbare gebed; Psalm 96:6,7; prediking oor Josua; openbare gebed; Psalm 3:3,4. Die aandgodsdiens het uit sang en gebed bestaan, en Jan Vermaak het saam met Cilliers die leiding geneem. Van die gebed van Sarel Cilliers op 5 Desember het ons reeds verneem.

In sy "Joernaal" het Cilliers verklaar dat Andries Pretorius reeds aan die Tugela met hom gepraat het oor die moontlikheid van 'n gelofte aan die Here, en dat hulle 'n besluit daaroor uitgestel het totdat Jakobus Uys by hulle aangesluit het. Dit kom voor of Cilliers se herinnering so geloop het dat die gedagte van 'n gelofte eers met die kommandante bespreek is en daarna met die veldkornette, en nadat hulle tot die besluit gekom het, dit ook met die burgers bespreek is. Hy noem verder die plek en datum van die gelofte, naamlik Danskraal, 7 Desember 1838. In die weergawe van Jan Bantjes word die aanloop tot die gelofte en ook die plek en datum anders beskryf. Hy noem die moontlikheid van 'n gelofte die eerste keer op 9 Desember, terwyl hulle laer aan die Wasbankrivier gestaan het: "dié Sondagmôre, voordat die godsdiens begin het, het die hoofkommandant dié wat die godsdiens sou waarneem, bymekaar laat kom en hulle gevra om met die gemeente te praat dat hulle almal, volywerig in gees en in waarheid, tot God sal bid om sy hulp en bystand in die aanslag teen die vyand; dat hy aan die Almagtige 'n gelofte wil doen (as almal wil) *'om as die Here ons die oorwinning mag gee, 'n huis tot gedagtenis van sy groot Naam te stig waar dit Hom sal behaag' – en dat hulle ook die hulp en bystand van God moes afsmeek om hierdie gelofte seker te kan volbring, en dat ons die dag van die oorwinning in 'n boek sal aanteken om dit selfs aan ons laaste nageslag bekend te maak, sodat dit ter ere van God gevier mag word.* Die here Cilliers, Landman en Joubert was opgeruimd in die gemoed om dit te hoor; hulle het hulle gemeentes daaroor geraadpleeg en hulle algemene toestemming verkry'."

Wat die aanloop tot die gelofte betref, is die herinnering van Cilliers nie noodwendig in stryd met die getuienis van Bantjes nie. Dit is heel moontlik, en ook baie waarskynlik, dat Pretorius eers met Cilliers en daarna met die offisiere sy gedagte oor 'n gelofte bespreek het, en dat die versoek aan die drie godsdiensleiers en die instemming van die burgers die finale deurslag gegee het. Dit is egter nie baie waarskynlik dat dit by Danskraal op Vrydag 7 Desember kon gebeur het nie. Die naam Danskraal het later ontstaan en is die naam van 'n plaas aan die Kliprivier, waar die kommando op 4 en 5 Desember gestaan het. Vermoedelik het Cilliers die gebeure in gedagte gehad toe Pretorius, Landman en hyself van 'n kanonwa af op 5 Desember al die burgers toegespreek het en hy met 'n gebed afgesluit het.

Bantjes se weergawe laat dit lyk asof die gelofte inderdaad in drie verkillende groepe onder leiding van die drie godsdiensleiers afgelê is.

Nadat hy vertel het hoe die "gemeentes" geraadpleeg en hulle instemming verkry is, skryf hy verder: "toe hierna die godsdiens onderskeidelik begin het, het die heer Cilliers die godsdiens in die tent van die hoofkommandant waargeneem. Hy het begin met die sing uit Psalm 38:12,16, daarna die voorgebed gedoen en gepraat oor die eerste 24 verse van die sesde hoofstuk uit Rigters; vervolgens afgesluit met die gebed waarin voormelde gelofte gedoen is, en 'n kragtige smeking om God se hulp en bystand in die volbrenging van die gelofte. Daar is weer gesing, die 12de en 21ste verse van voornoemde 38ste Psalm, en hy het die godsdiens afgesluit met die sing van Psalm 134:11." As die woord "onderskeidelik" iets beteken, dui dit aan dat elke groep afsonderlik godsdiens gehou het, en is wat Bantjes oor die aflegging van die gelofte skryf, net van toepassing op die geleentheid waar Cilliers self voorgegaan het.

Ook wat betref die bewoording van die gelofte, is daar verskil. Naas die weergawe van Bantjes wat bo aangehaal is, beskik ons ook oor dié van A W J Pretorius in sy eerste verslag aan die Volksraad, geskryf op 23 Desember: "Verder wens ek u edeles ook ter kennis te bring dat hulle hier onder mekaar besluit het *om die dag van ons oorwinning synde Sondag die 16de van hierdie maand Desember onder ons ganse geslag bekend te laat word en dat ons dit aan die Heer wil toewy en vier met danksegging* soos ons voordat ons teen die vyand geveg het in die openbare gebed belowe het; *so ook dat as ons die oorwinning mag verkry ons vir die Here tot gedagtenis van sy Naam 'n huis sal stig waar Hy dit vir ons sal aanwys;* welke gelofte ons nou ook hoop om te betaal met die hulp van die Here noudat Hy ons geseën en ons gebede verhoor het."

Sarel Cilliers se weergawe in sy "Joernaal", wat meer as dertig jaar later ontstaan het, lui soos volg: "Ek het dit op 'n eenvoudige wyse, so plegtig as die Heer my daartoe in staat gestel het, gedoen soos ek my kan herinner onder hierdie bewoording: My broers en medelandgenote, hier staan ons tans op 'n oomblik voor 'n heilige God van hemel en aarde om 'n belofte aan Hom te belowe *as Hy met sy beskerming met ons sal wees en ons vyand in ons hande sal gee dat ons hom oorwin, dat ons die dag en datum elke jaar as 'n verjaarsdag en 'n dankdag, soos 'n sabbat tot sy eer, sal deurbring, en dat ons dit ook aan ons kinders sal sê dat hulle met ons daarin moet deel tot gedagtenis ook vir ons opkomende geslagte, en as daar iemand is wat hom daaroor beswaard voel, dat dié dan van hierdie plek moet weggaan. Want die eer van sy Naam sal daardeur verheerlik word dat die roem en eer van oorwinning aan Hom gegee sal word.* Ek het ook verder gesê dat ons saam moet deel in die gebed wat tot die troon van sy genade opgestuur sal word, en so voort, en ek het my hande na die hemel uitgebrei in naam van ons almal..."

Dit val op dat Cilliers nie die oprigting van 'n huis tot gedagtenis van die Naam van die Here noem nie. Vermoedelik was sy uitgangspunt dat dié deel van die gelofte afgedaan is deur die bou van die Geloftekerk in Pietermaritzburg en dat dit ten tye van die opteken van sy herinneringe nie meer ter sake was nie. Die elemente waarop hy klem wil lê, is dié wat na sy oortuiging verwaarloos is, naamlik die jaarlikse herdenking van die oorwinningsdag en die oorlewering aan komende geslagte. Albei dié elemente kom voor in die weergawes van Bantjes en Pretorius, maar Cilliers verleen besondere klem aan die wyse waarop die herdenking moes plaasvind: as 'n "verjaarsdag", dit is 'n jaarlikse viering, en as "'n dankdag, soos 'n sabbat". Dit is trouens moeilik om te aanvaar dat diegene wat die gelofte afgelê het, iets anders in gedagte gehad het as dat dit 'n dag sou wees wat soos 'n Sondag deurgebring moes word. Wat sal 'n dag wat "ter ere van God gevier" word (Bantjes) of 'n dag wat "ons aan die Heer wil toewy en vier met danksegging" (Pretorius) anders wees as 'n dag soos 'n Sondag?

Die kommando het op 10 Desember die Wasbankrivier deurgegaan en dié nag net suid van die huidige Dundee oorgestaan. Die volgende dag is hulle verder en moes haastig laer trek aan die Buffelsrivier toe daar berigte van verkenningspatrollies kom dat die Zulumag gesien is. 'n Afdeling is uitgestuur, maar het net enkelinge raakgeloop. Op die 12de het A W J Pretorius met 'n paar Zuluvroue 'n boodskap na Dingaan gestuur dat hy bereid is tot vredesonderhandelinge as Dingaan die gewere en perde van Retief en sy mense uitlewer. Op die 13de het die kommando ooswaarts langs die Buffelsrivier op getrek, en weer het rapporte ingekom dat die Zulumagte gesien is. Dagbreek die 14de is 'n afdeling van 120 man uit om die Zulu's aan te val, maar dit het nie verder gekom as 'n ontmoeting met klein groepies nie. Op die 15de het die laer tot aan 'n spruit versit, en hier was die rapporte positief dat die groot Zulumag besig was om nader te kom. Pretorius het toegesien dat die laer veilig is en met 'n afdeling na die plek vertrek waar kommandant Hans de Lange die aankomende hoofmag dopgehou het. Die terrein was egter nie geskik vir 'n geveg nie en dit was reeds laat. Pretorius het besluit om die aanval uit te stel tot Maandag die 17de "om nie die sabbat te ontheilig nie."

Die laer was getrek aan 'n diep sloot en het die vorm van 'n halfmaan gehad. Daar bestaan verskil van mening of die halfmaan aan die sloot se kant toe was, sodat die laer soos 'n hoofletter D gelyk het. Die afstand tussen die waens is eweneens 'n verskilpunt. Soos die laer gerekonstrueer is op die Bloedrivierterrein, skep dit 'n indruk van voldoende ruimte vir die ongeveer 500 persone met net soveel of meer perde, en die osse vir die 57 of meer waens. Dit lyk egter meer waarskynlik dat die waens teen mekaar getrek was, met die disselbome telkens onder die voorstes in, in welke geval daar nie ook nog waens teen die sloot sou kon gestaan het nie. Soos die vorm van die laer, is ook die aantal kanonne en poorte 'n saak van onsekerheid. Daar kan aanvaar word dat die voorbereidings goed was en dat daar voldoende ammunisie was.

Die Zulu's het teen ligdag aangeval. Dit was 'n helder oggend en hulle is keer op keer teruggeskiet. Na ongeveer twee uur het Pretorius bevel gegee dat die poorte oopgemaak en die geveg te perd buite die laer voortgesit moet word. Dit was blykbaar die keerpunt van die geveg. Die Zulu's het op die vlug geslaan en is drie uur lank in alle rigtings agtervolg. In die loop van hierdie gevegte is Andries Pretorius en Gert Raath gewond, terwyl Philip Fourie vroeër gewond is. Nadat die burgers teruggekeer het, is die gewere uitgewas en het hulle hulle self weer van ammunisie voorsien. 'n Dankdiens is gehou en daarna het Pretorius weer 'n afdeling uitgestuur om die Zulu's te agtervolg. Die afdeling het teen sononder teruggekeer sonder dat hulle weer met die vyand kontak gemaak het. 'n Opname van die volgende dag het die getal gesneuwelde Zulu's op meer as 3 000 gestel. Die getal Zulu's wat aangeval het, is op tussen 10 000 en 12 000 geskat, en party was met gewere gewapen, wat hulle blykbaar nie goed kon gebruik nie. Dit kom voor of die meeste met die kort steekassegaai bewapen was, wat deur Tsjaka ingevoer is en gehelp het om van die Zululeër so 'n gedugte gevegseenheid te maak. Hier sou die gooi-assegaai waarskynlik meer effektief gewees het.

Die laer is op 17 Desember opgebreek, en die kommando het vinnig in die rigting van Dingaanstat beweeg, eers suidoos tot aan die Mhlatuzerivier naby die huidige Babanango waar hulle die nag van die 19de gestaan het, toe tot naby Dingaanstat waar hulle die 20ste laer opgeslaan het. 'n Afdeling wat by die stat ondersoek gaan instel het, het die plek verlate en die koninklike hutte afgebrand gevind. Die grootste deel van die stat was ongeskonde. Op die 21ste het hulle laer getrek op dieselfde rant waar die oorblyfsels van Piet Retief en sy mense gevind is. Van 'n Zulugevangene het hulle die verhaal van die moord in sy grusame besonderhede verneem. Die bladsak van Piet Retief was nog in 'n redelik goeie toestand, met die traktaat daarin. Nadat die bene versamel en in 'n gesamentlike graf weggelê is, het hulle aandag gegee aan die stat en alle gebruiksartikels wat daar te vinde was, bymekaargemaak. Dié goed is op 'n vendusie op 24 en 26 Desember verkoop, en die totale opbrengs van 5 915 riksdaalders en 5 skellings is onder die lede van die kommando verdeel. Elkeen het 12 riksdaalders en 6 skellings gekry. Die betrokke vendusielys en dokumente wat daarmee verband hou, het bewaar gebly en is 'n belangrike bron vir die name van die kommandolede wat wel oor die middele beskik het om op 'n vendusie te bie.

Op 26 Desember is die laer ooswaarts verskuif tot by Siphikenikop op berig van 'n gevange Zulu dat daar baie vee was wat deur slegs 'n klein getal beskerm word. In werklikheid was die hoofmag van die Zulu's daar, en toe 'n kommando van 300 man onder leiding van kommandant Karel Landman op die 27ste nader gaan om ondersoek in te stel, is hulle aan die Wit Umfolosirivier deur 'n hinderlaag oorval en moes hulle hulle pad oopskiet in 'n verbete geveg van vyf uur. Vyf Voortrekkers het hier gesneuwel, asook Alexander Biggar met 'n aantal van sy swart volgelinge. Aan Zulukant het meer as duisend man geval.

Na hierdie slag aan die Wit Umfolosi was die perde te uitgeput vir verdere operasies en het Pretorius besluit om die veldtog vir eers af te stel. Hulle het die 29ste Desember die terugtog begin, eers met kort skofte om te kyk of die Zulu's nie weer 'n aanval sou waag nie. Dingaanstat is voor hulle terugtog afgebrand. Teen 31 Desember was hulle weer in die omgewing van Bloedrivier, en 'n patrollie het hiervandaan daarin geslaag om sowat 5 000 beeste te buit. Op 7 Januarie is die beeste by die Klein Tugela verdeel en is die kommando ontbind.

Voor die ontbinding van die kommando het hulle kennis geneem van 'n brief van majoor Charters aan A W J Pretorius, geskryf kort nadat die kommando uitgetrek het. Charters het op 3 Desember in Port Natal aangekom met 'n afdeling Britse troepe. Sy opdrag van die goewerneur van die Kaapkolonie was om die hawe te beset en 'n aanval van die Voortrekkers op die Zulu's te probeer voorkom. Daarmee is 'n volgende hoofstuk in die geskiedenis van die Groot Trek ingelui, dié van direkte inmenging deur Brittanje onder die voorwendsel dat die inheemse bevolking teen die Boere beskerm moet word.

Ons kan hierdie bondige oorsig oor die gebeurtenisvolle eerste drie jaar van die Groot Trek afsluit met 'n skets van die posisie vroeg in 1839. Louis Tregard was reeds dood en die oorblyfsel van sy geselskap nog in Lourenco Marques, waar hulle op 13 April 1838 aangekom het na hulle epiese tog oor die Drakensberg en deur die Laeveld. Van die 52 siele wat saam met Tregard daar aangekom het, sou uiteindelik 25 die malaria van die Ooskus oorlewe en in Julie 1839 in Port Natal aankom. Andries Hendrik Potgieter het ná die Slag van Italeni hom eers in die

Vrystaatse gebied gevestig, waar hy in Junie 1838 die gebied tussen die Vet- en Vaalrivier by die Bataunghoof, Mokwana, vir beeste ruil. Nadat hy ses maande lank aan die Sandrivier gestaan het, versit hy teen einde 1838 na die Mooirivier in Wes-Transvaal, waar hy met 'n krygsraad oor die gebied Winburg-Mooirivier die bewind gevoer het. Groot dele van die Vrystaat en Suid-Transvaal was teen dié tyd bewoon. In die suidelike Vrystaat was daar talle trekboere gevestig wat hulle op dié stadium nog nie met die Voortrekkers vereenselwig het nie. In Natal het die Voortrekkers ná die Slag van Bloedrivier eers nog in hulle laers gebly, maar teen die helfte van Januarie het die hooflaers van Sooilaer af suidwaarts verskuif na die nuutgestigte dorp Pietermaritzburg, wat vir etlike jare die hoofsetel van die Voortrekkerrepubliek sou wees. Pretorius het reeds op 11 Januarie vertrek om sy trekgeselskap van die Modderrivier af Natal toe te bring. Die kleiner laers in die suide, wat hoofsaaklik uit Karel Landman se volgelinge bestaan het, was nog daar. Nuwe intrekkers het begin aankom. Die belofte van vryheid en rus was daar, maar so ook die bedreiging van die groot buitelandse mag wat hom die beslissingsreg oor volke aangematig het en sou toesien dat die Voortrekkers en hulle nasate nog lank sou ly en stry.

Literatuur

Die voorafgaande oorsig is beperk tot dié gegewens wat as redelik vassstaande beskou kan word. Die onderstaande lys is nie volledig nie, maar gee wel dié werke aan waaraan gegewens ontleen is.

BIRD, JOHN 1885. *The annals of Natal, 1495 to 1845,* Vol I. Cape Town: T Maskew Millar.

BUYS, M H 1977. Erasmus, Stephanus Petrus. In: *SABW* III, 283–284. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers vir RGN.

BUYS, M H 1968. Tregardt, Carolus Johannes. In: *SABW* I, 835–837. Kaapstad: Nasionale Boekhandel vir die Nasionale Raad vir Sosiale Navorsing.

CILLIERS, A D 1895. Verhale omtrent Di Voortrekkers. In: *Di Geskidenis van ons Land in di Taal van ons Volk,* Twede Uitgaaf. Paarl: D F du Toit, 202–228.

CLOETE, H H 1899. *The History of the Great Boer Trek.* London: John Murray.

DE KOCK, H C 1938. *Op Trichardt se Spoor oor die Drakensberge.* Pretoria: J L van Schaik.

DE JONGH, P S 1977. *Die Lewe van Erasmus Smit.* Kaapstad: HAUM

DE JONGH, P S 1981. Cilliers, Sarel Arnoldus. In: *SABW* IV, 86–89. Durban en Pretoria: Butterworth vir RGN.

DUVENAGE, G D J 1986. *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar. Vegkop.* Pretoria: Afrikanervolkswag.

DUVENAGE, G D J 1987. *Die Groot Trek, Die Eerste Drie Jaar. Die Manifes.* Pretoria: Afrikanervolkswag.

GIFFARD, A (ed.) 1981. *The Reminiscences of John Montgomery.* Cape Town: A A Balkema for Rhodes University, Grahamstown.

HOFSTEDE, H G 1876. *Geskiedenis van den Oranje-Vrijstaat.* Den Haag.

JUDSON, E. 1981. Bronkhorst, Johannes Gerhardus Stephanus. In: *SABW* IV, 60–61.

LE ROUX, T H 1964. *Die Dagboek van Louis Trigardt.* Pretoria: J L van Schaik.

LIEBENBERG, BJ 1972. Pretorius, Andries Wilhelmus Jacobus. In: *SABW* II, 573–581. Kaapstad en Johannesburg: Tafelberg Uitgewers vir RGN.

LIEBENBERG. BJ 1977. *Andries Pretorius in Natal*. Pretoria en Kaapstad: Academica.

MULLER, CFJ 1981. Uys, Petrus Lafras. In: *SABW* IV, 705–708. Durban en Pretoria: Butterworth vir RGN.

NATHAN, MANFRED 1938. *Die Epos van Trichardt en Van Rensburg*. Pretoria: JL van Schaik.

PRELLER, GUSTAV S 1920. *Piet Retief*, 10de Druk. Kaapstad: De Nationale Pers.

PRELLER, GUSTAV S 1918. *Voortrekkermense*, I. Kaapstad: De Nationale Pers.

PRELLER, GUSTAV S 1920. *Voortrekkermense*, II. Kaapstad: De Nationale Pers.

PRELLER, GUSTAV S 1922. *Voortrekkermense*, III. Kaapstad: De Nationale Pers.

SPIES, FJ du T 1971. Op die Waspore, 'n Kort Oorsig van die Trekroetes en Laerplekke in Natal. In: *Hier Staan Ons*. Pretoria, Kaapstad: NG Kerk-Boekhandel.

SPIES, FJ du T 1971. Die Veldslag. In: *Hier Staan Ons*. Pretoria, Kaapstad: NG Kerk-Boekhandel.

SPIES, FJ du Toit 1963. Bloedrivier – 'n Ondersoek na die Werklike Feite. In: *Standpunte*, Jaargang XVII 1: 26–41.

THEAL, GM 1887. *History of the Boers in South Africa*. London: Swan Sonnenschein, Lowney.

THOM, HB 1947. *Die Lewe van Gert Maritz*. Kaapstad: Nasionale Pers.

THOM, HB 1968. Maritz, Gerhardus Marthinus. In: *SABW* I, 532–535.

TROMP, AH 1968. Van Rensburg, Johannes Jacobus Janse. In: *SABW* I, 871–873.

UYS, CJ 1968. Bantjes, Jan Gerritze. In: *SABW* I, 52–53.

VISAGIE, JC 1987. De Lange, Johan Hendrik. In: *SABW* V, 192–194. Pretoria: RGN.

Voortrekker-Argiefstukke 1829–1849, 1937, versorg deur HS Pretorius, DW Kruger en C Beyers. Pretoria: Staatsdrukker.

Geloftedag – 'n analise – "een dankdag, zoo als een Sabbatdag tot Zijn eer" –

Prof dr B J Engelbrecht

1. INLEIDING

Onderstaande bydrae is alreeds in 1958 geskryf en het in die *Almanak* van die Nederduitsch Hervormde Kerk van 1959 (p 144–153) verskyn. Ek het hierop besluit, eerstens om 'n voorbeeld daarvan te gee van hoe daar dertig jaar gelede oor die Gelofte en die viering daarvan gedink is. Intussen is daar deur verskillende historici, filosowe en ook teoloë 'n hele reeks vraagtekens rondom die Gelofte van 1838 en ons binding van vandag daaraan, geplaas. Daar het byvoorbeeld stemme opgegaan wat vra dat die viering van Geloftedag afgeskaf moet word omdat dit in vandag se situasie polarisasie en selfs vyandskap tussen die verskillende bevolkingsgroepe in die RSA te weeg sou bring. Daar word daarop gewys dat slegs 'n klein persentasie Afrikaanssprekendes die Geloftedagvierings bywoon en dat die bywoning daarvan deur die Engelssprekende burgers van die RSA prakties nul is. Verder word vrae gevra soos: Wat van die Indiërs, Kleurlinge en Swartmense? Het die Voortrekkers *de facto* en *de jure Ueberhaupt* die bevoegdheid of selfs die bedoeling gehad om elke burger van die huidige RSA tot in die verste toekoms deur die Gelofte te bind? In wat volg, wil ek graag hierop positief antwoord. Maar in resente tye het historici wat die ideaal van objektiewe wetenskaplikheid in die geskiedskrywing nastreef, die hele gedagte van die rol van God in die geskiedenis (ook in die Slag van Bloedrivier) ernstig bevraagteken. In 1975 het die Amerikaanse historikus, Daniel J Boorstin, ná 'n objektiewe analise van die ontstaansgeskiedenis van Amerika in sy *Reith Lectures* in Londen gesê: "The United States was plainly a human product." (Sien WL Emerson Why America Happened? In: *Signs of the Times,* Oct 1976, p 26). Hierdie selfde ideaal van objektiewe wetenskaplike geskiedskrywing, word ook deur historiograwe van ons eie geskiedenis nagestreef.

Nou wil ek nie in 'n strydgesprek oor die metode van geskiedskrywing met hierdie historici tree nie. Historiografie en metodeleer is 'n terrein vir geskiedsfilosowe. Maar ek glo dat indien historici die rol van God in die Slag van Bloedrivier en ons binding aan die Gelofte bestempel met die gelaaide woord van *mites,* dan verlaat hulle juis hulle spreuk van objektiwiteit, wetenskaplikheid en feitlikheid. Ek is naamlik daarvan oortuig dat die Christengelowige net soveel reg het om na die geskiedenis *sub specie Aeternitatis* te kyk, as hulle wat die ideaal van objektiewe wetenskaplikheid handhaaf, reg op hulle standpunt het. Waar die objektiewe historikus ophou (en *moet* ophou as hy objektief wil bly), daar begin die gelowige se besinning, begin die teologie om vanuit God se Woord te praat. Hierdie soort spreke geld ook van dit wat volg.

2. DIE BENAMING: GELOFTEDAG

Met verloop van jare is daar verskillende name gebruik vir die dank- en feesdag van die 16de Desember. Daarvan is die benaming "Dingaansdag" seker die bekendste. Ek is byvoorbeeld in besit van die *Program: Pretoria-Wonderboom Dingaansfees vir 15 en 16 Desember 1958.*

Dit is egter goed dat die benaming Geloftedag vandag offisieel en algemeen gebruik word om hierdie dankdag aan te dui.

Dit is goed omdat dit op hierdie dag nie gaan oor Dingaan wat oorwin is nie en ook nie oor die heldedade en oorwinning van die Voortrekkers nie. Dit gaan naamlik op hierdie dag oor God – oor sý groot dade en oor die feit dat op hierdie dag voor die "heilige God van hemel en aarde" 'n gelofte afgelê is.

Die benaming Geloftedag is daarom verkieslik bo die ander benaminge:

Eerstens omdat dit 'n woord is wat heenwys na God aan wie die gelofte gedoen is en ons laat sien dat dit gaan oor, "de eere van Zijn Naam".

Tweedens, omdat dit 'n naam is wat ons wys op ons gelofteplig teenoor God, naamlik ons dankbaarheid, ons ootmoed en ons verantwoordelikheid teenoor Hom aan wie toekom: "die koninkryk en die krag en die heerlikheid tot in ewigheid".

3. WAT BETEKEN 'N GELOFTE VOOR GOD?

Die Bybel maak aan ons duidelik dat die aflegging van 'n gelofte voor die aangesig van God 'n baie ernstige saak is. Op verskillende plekke skerp die Bybel hierdie erns by ons in en word ons vermaan om baie versigtig te wees met die aflegging van 'n gelofte voor God. So sê Prediker 5:1 byvoorbeeld:

> "Moenie te gou praat nie, moenie oorhaastig 'n belofte aan God maak nie, want Hy is in die hemel en jy op die aarde. Laat jou woorde daarom min wees."

Vir die Bybel is die aflegging van 'n gelofte selfs só ernstig dat Prediker 5:4 aan ons sê:

> "Dit is beter dat jy nie belowe nie
> as dat jy belowe en nie betaal nie."

Van 'n gelofte voor die aangesig van God, is dit nie moontlik om later te sê:
"Ek het my vergis nie." (Pred 5:5). Hierdie saak is so ernstig, omdat die aflegging van 'n gelofte die volgende beteken:

Eerstens is dit so dat ons by die aflegging van 'n gelofte voor God se aangesig, God as die getroue Getuie inroep en onder aanroeping van sy Naam 'n eed voor Hom as Getuie sweer (vergelyk byvoorbeeld Gen 31:50, 1 Sam 12:5, Jer 42:5, Miga 1:2, Mal 2:14, Rom 1:9, 2 Kor 1:23, 1 Tess 2:5 en 10 en Op 1:5).

As ons dan so 'n gelofte sou breek, dan breek ons 'n heilige eed in sy Naam en dan het ons van Hom 'n Getuie van 'n leuen gemaak en so sy heilige Naam ontheilig en dit oneer aangedoen.

Tweedens beteken die aflegging van 'n gelofte voor die aangesig van God dat ons teenoor Hom skuldig is om dit te betaal, al het ons ook belowe dat ons iets vir mense sou doen. Nie teenoor mense nie, maar teenoor Gód is ons verantwoordelik om te betaal; Hy was immers die Getuie. Daarom sê Psalm 76:12 dan ook:

> "Doen geloftes en betaal dié aan die Here julle God."

Daarom sê Prediker 5:3 ook aan ons:

> "As jy aan God 'n gelofte gedoen het, moet jy nie versuim om dit te betaal nie . . . Wat jy beloof het, moet jy betaal."

4. 'N GELOFTE AAN GOD

Die Bybel maak aan ons duidelik dat ons sekere geloftes kan aflê voor God as Getuie en dat ons dan kan belowe om byvoorbeeld sekere dinge vir mense te doen.

Die erns van so 'n gelofte word as 't ware dubbel verskerp indien ons nie net *voor* God 'n gelofte aflê nie, maar ook *aan* God. Dan gaan dit nie net oor die eer van die heilige God as Getuie en oor die heiligheid en eer van sy Naam nie; dan gaan dit nie net daaroor dat ons ons belofte *voor* Hom sal betaal nie, maar dat ons ons belofte *aan* Hom, die Here van hemel en aarde, sal betaal.

Soos ons later sal aantoon, was die Gelofte van die 16de Desember nie net 'n gelofte voor God se aangesig nie, maar ook aan God.

5. HET DIE VOORTREKKERS HIERDIE DUBBELE ERNS EN VERANTWOORDELIKHEID VAN HULLE GELOFTE VOOR GOD EN AAN GOD BESEF?

Ek glo dat ons uit die geskrifte van die Voortrekkers baie duidelik kan sien dat hulle op die 16de Desember wel hierdie dubbele erns en verantwoordelikheid van hulle gelofte besef het, en duidelik daarmee rekening gehou het.

Uit die "Joernaal" van Sarel Cilliers, wat hy op sy sterfbed geskryf het (maar daarom nie minder betroubaar is nie), word die volgende in hierdie verband duidelik:

- Sarel Cilliers sê aan ons dat hy en Andries Pretorius "onze gekozene Generaal op deze Commando" baie ernstig met mekaar gepraat het oor wat die Bybel oor die aflegging van 'n gelofte voor en aan God, sê. Hulle het byvoorbeeld gepraat oor al die geloftes wat die persone van die Bybel (byvoorbeeld Dawid, Paulus ensovoorts) afgelê het, terwyl Sarel Cilliers baie duidelik na Psalm 76:12 verwys het en na Prediker 5:3, naamlik:

  > "Doen geloftes en betaal dié aan die Here, julle God" (Ps 76); en

  > "Het is beter dat wij niet beloof als dat wij beloof en niet betaal" (Pred 5).

- Verder verhaal Cilliers ook aan ons dat nie net hy en Pretorius oor die Bybelse erns en verantwoordelikheid van 'n gelofte gepraat het nie, maar dat hulle eers gewag het tot al die mense teenwoordig was voordat hulle dit gedoen het, en dat hulle ook uitvoerig eers met die veldkornette daaroor oorleg gepleeg het.

  > "daar was nog een deel menschen, ook een Commandant, die niet bij ons was. Ik zeide aan hem (= Pretorius) dat het uitstel moeten hebben totdat Cobus Wijs tegenwoordig was . . . en wij sprak toen met hem, en het was toen ook zijne begeerte, dat het (= die

gelofte) gedaan moet worden; ook de Veldcornetten. Toen kwamen wij tot de besluit, dat wij de Heere, onze God een belofte plegtig zoude doen."

- Toe hulle uiteindelik die belofte gemaak het, het hulle ook duidelik gestel (nieteenstaande die handjievol krygsmanne waarvan elkeen, menslik-gesproke, broodnodig was), dat as iemand hom onder die gelofte beswaard sou voel, "dat die dan van deze plaats weg moeten gaan", omdat die "eere van Zijn Naam" hier in die gedrang was.
- Ten slotte blyk die besef van die dubbele erns en verantwoordelikheid in verband met die gelofte by die Voortrekkers uit die gelofte self. Duidelik stel hulle dit, dat hulle nie voor mense staan nie, maar:

  "hier staan wij thans, op eene Ogenblik
  voor een Heilige God van Hemel en aarde."

Uit dit alles blyk dit dat die Voortrekkers die Gelofte woord vir woord in die lig van God se Woord afgeweeg het.

Hieruit word dit duidelik dat ons, wanneer ons wil nagaan wat die ware inhoud van ons Geloftedagvierings moet wees, ons oor die presiese inhoud, betekenis en verpligting van hierdie goed-oorwoë gelofte sal moet nadink.

6. VIR WIE GELD HIERDIE GELOFTE VAN DIE 16DE DESEMBER 1838?

Nadat ons nou vasgestel het wat die Bybelse betekenis van 'n gelofte aan en voor God is; en nadat ons verder vasgestel het dat die Gelofte van die 16de Desember afgelê is onder die volle besef van die Bybelse inhoud, betekenis, erns en draagkrag van 'n sodanige belofte, kom die vraag nou na vore of hierdie gelofte vandag nog vir ons geld.

Uit die Bybel blyk dit dat 'n gelofte voor en aan God eerstens persoonlik kan wees en dus net die betrokke persoon bind, byvoorbeeld die gelofte van Jakob by Betel (Gen 28:20—22), die gelofte van Jefta (Rig 11:30 en 31), die gelofte van Paulus (Hand 18:18), ensovoorts.

So 'n gelofte kan ook tydelik begrens wees en verval wanneer dit vervul is, byvoorbeeld die gelofte van die nasireërskap (Num 6, veral vers 5: "totdat die dae om is dat hy hom aan die Here toewy...") en die gelofte van Paulus se samesweerders (Hand 23:13—14).

Maar so 'n gelofte kan ook ander mense insluit, soos byvoorbeeld die gelofte van Hanna 'n verpligting gelê het op die nog-ongebore Samuel vir sy hele lewe. (Vergelyk 1 Sam 1:11: "dan sal ek hom aan die Here gee al die dae van sy lewe"). So bind ook die *doopbelofte* ons kinders wat die gelofte nog nie verstaan wanneer dit afgelê word nie.

Op dieselfde wyse kry ons ten slotte geloftes wat nie net één geslag bind nie, maar wat alle geslagte bind, en almal wat aan 'n bepaalde volk behoort, insluit. Dit geld veral verbonde of geloftes wat inhou dat almal van daardie volk tot in die verste nageslag onderneem om die Here te dien en al die eer aan Hom te gee. Uit die Bybel is dit duidelik dat dié Een wat eintlik hierdie ewige verbond sluit, die Here is. Maar alhoewel Hy die Een is by wie hierdie verbond begin, bind die aanvaarding van die beloftes van sy verbond tog alle geslagte. Van die sluiting van 'n sodanige verbond deur Israel, lees ons in Jeremia 34:15.

Niemand van daardie volk mag hom dan later aan hierdie binding deur die gelofte van sy voorvaders onttrek nie – nie sonder straf deur die Here voor wie en aan wie hierdie gelofte gedoen is nie. (Vergelyk Jer 34:18). Dit beklemtoon weer eens die groot erns, verantwoordelikheid en versigtigheid wat daar aan die dag gelê moet word wanneer ons 'n sodanige gelofte wil doen, wat almal tot in die verste nageslag bind.

Die vraag is nou: Hoedanig was die Gelofte van die 16de Desember 1838? Was dit alleen vir die direkte afstammelinge van daardie kommando en was dit tydelik begrens, óf was dit 'n gelofte aan en voor God wat almal wat tot die volk van Suid-Afrika behoort, tot in die laaste nageslag bind?

Ek glo dat dit uit die Gelofte self duidelik is dat dit almal insluit en bind wat burgerreg in Suid-Afrika het en dus tot die volk van Suid-Afrika behoort. Die Gelofte sê self:

> "dat wij het aan onzen kinderen zal zeggen, dat zij met ons erin moeten deelen, tot gedachtenis, ook voor ons opkomende geslagten."

Ek glo dat dit hieruit duidelik is, dat elkeen wat burgerreg in Suid-Afrika wil verkry en die binding en draagkrag van hierdie belofte nie wil aanvaar nie, goed doen om liewer nie tot hierdie stap oor te gaan nie. Verder dink ek dat die owerheid die plig het om in verband met hierdie baie belangrike en ernstige saak van die Gelofte voorligting te gee in verband met toekomstige burgerskap.

Diegene wat alreeds burgers is, en hierdie binding en verantwoordelikheid van die Gelofte nie wil aanvaar nie, sal dan ook volgens die Gelofte "van dese plaats weg moeten gaan", dit wil sê: sal dan ook hierdie burgerskap prys moet gee, aangesien hierdie verantwoordelikheid seker dié belangrikste element van die Suid-Afrikaanse burgerskap is.

"As die Heilige God van Hemel en Aarde met sy beskerming met ons sal wees, ...*dan* sal ons dié dag en datum immer as 'n Dankdag soos 'n Sabbatdag tot sy eer vier."

Uit wat alreeds gesê is, blyk dit ook dat die Voortrekkers oorweeg het of dit werklik nodig was om in hulle situasie van nood, 'n gelofte aan God af te lê. Die merkwaardige is dat hulle uit die Bybel gevind het dat dit nie nodig was om 'n gelofte met die oog op 'n oorwinning af te lê nie.

Hulle het besef dat ons nooit 'n soort besigheidstransaksie met God kan aangaan en kan sê nie: Ons sal dit en dat doen, maar dan moet U van U kant af weer dit en dat vir ons doen.

As dit die geval sou wees, sou hulle hulle werke as verdienste beskou het, wat God dan verplig het om te beloon. Dit sou 'n volkome nie-Calvinistiese gedagte wees, wat in die heidense godsdienste bekend staan onder die Latynse benaming: *"Do ut des"*. Dit beteken: "Ek gee, maar U is dan verplig om aan my terug te gee."

Ons voorvaders het egter besef dat God in sy soewereine genade die geskiedenis presies dieselfde sou laat verloop het, of hulle 'n gelofte gedoen het of nie gedoen het nie. Hulle het besef dat mense God nooit kan dwing nie – al wat hulle belowe het, was dat indien God in sy *soewereine genade* hulle tog welslae sou laat ervaar, hulle dan *"uit dank vir sy genade"* sekere dinge wat hulle beloof het, tot sy eer sou uitvoer. Daarom stel hulle dan ook onomwonde dat Geloftedag "soos 'n dankdag" tot God se eer gehou sal word.

7. "ZOOALS EEN SABBATHDAG" – IETS EKSTRA

'n Verdere opvallende aspek was dat hulle besef het dat hulle nie iets kon belowe wat hulle buitendien moes doen nie. Hulle kon byvoorbeeld nie belowe dat hulle, sê nou maar, Sondae gereeld kerk toe sou kom of dat hulle 'n gebod soos "jy mag nie steel nie", sou hou nie. Dit is dinge wat God in sy Woord eis en daarom het hulle besef dat as hulle iets wou belowe, hulle iets ekstra moes belowe. Daarom het hulle belowe dat hulle dié dag en datum *as 'n sabbatdag* sou vier, al sou dit nie op die rusdag val nie. En hulle het behalwe die aspekte dankbaarheid en die eer en die roem van God wat ons alreeds genoem het, ook 'n besonderheid aan dié dag gegee wat nie normaalweg by elke Sondagviering ingesluit is nie: Hulle het naamlik belowe dat hulle aan hulle kinders dié geskiedenisse sal vertel én dat die geslagte wat sou kom, gebonde sou wees om in die geskiedenis én in die gelofte te deel.

8. DIE WYSE VAN FEESVIERING – "ZOOALS EEN SABBATHDAG"

Dit is merkwaardig dat Sarel Cilliers drie maal in sy "Joernaal" daarop klem lê "dat wij de dag in elk jaar de Heer zoude 'heiligen', en zoo doorbrengen als een Sabbathdag".

Ek dink dat dit hieruit baie duidelik is hoedanig hierdie feesdae deurgebring moet word; verder, wat ons op die Sondag in die kerk en daarbuite nie toelaat nie, ook nie op Geloftedag toegelaat moet word nie.

Daarom volstaan ek met die volgende opmerkings:

- "Heilig" beteken volgens die Bybel "afsonder vir die diens en eer van God". Indien ons daarom die sabbat volgens die Bybel heilig, dan beteken dit dat ons die dag tot sy diens en eer afsonder en ons arbeid op daardie dag links laat lê. Indien die Voortrekkers van die Gelofte dan ook duidelik stel dat hulle hierdie dag wil heilig en dat dit as 'n sabbatdag deurgebring moet word, dan sal ons hierdie heilige Gelofte breek indien ons dit vir iets anders as vir sy diens en eer sou gebruik.

- In verband met die sabbat lees ons ook in die Bybel dat hierdie dag nie net deur die huisbaas afgesonder moet word nie. Daarby is betrokke – "jy of jou seun of jou dogter of die man of vrou wat vir jou werk, of jou bees of jou donkie of enige dier van jou of die vreemdeling by jou nie".

Hieruit spruit verskillende verantwoordelikhede:

Eerstens: Seun en dogter. Dit is nie genoeg dat net die vader en moeder Geloftedag vier en die kinders dikwels tuis moet bly en selfs ook moet werk nie. Indien Geloftedag werklik soos 'n sabbatdag deurgebring moet word, dan moet ons kinders ook saam met ons hierdie Gelofte betaal. Indien ons nie ons kinders daarby betrek nie, dan kan ons ook nie verwag dat hulle dit later self sal nakom nie. Ons het 'n dure plig voor God om "het ook aan onzen kinderen te zeggen, dat zij met ons erin moeten deelen".

Tweedens: Man of vrou wat vir jou werk. Dit gebeur so dikwels dat ons dink dat ons werkers nie by hierdie Gelofte betrokke is nie; dikwels gaan net ons fees toe en laat die werk op die plaas en elders gewoonweg maar voortgaan. Maar dan vergeet ons dat hierdie dag deurgebring moet word "zo als een Sabbathdag". Sal ons ons werkers op 'n Sondag ook so laat ploeg, plant, draadspan, ensovoorts? Ek glo dat ons in hierdie opsig heel dikwels die Gelofte breek.

Derdens: Verder dink ek ook dat, net soos die owerheid 'n plig het in verband met Sondagheiliging, die owerheid híér dieselfde plig het. Daarom kan ons alleen maar bly wees dat Geloftedag nou 'n openbare vakansiedag is, sodat ook dier en vreemdeling daarby betrokke is, al is dit dan ook heel indirek. Indien hierdie feesdag nie 'n openbare vakansiedag sou wees nie, sal die owerheid sy plig in verband met die Gelofte versuim.

9. DIE INHOUD VAN GELOFTEDAGFEES

> "– een dankdag ... want de eere van Zijn Naam daardoor zal verheerlikt worden, dat de roem en eer van oorwinning aan Hem zal worden gegeven –"

Wanneer 'n mens die "Joernaal" van Sarel Cilliers lees, dan klink dit weer-en-weer daarin; "*Alle* eer moet aan God gegee word"; "hierdie dag moet 'n dag van dankbaarheid teenoor God wees".

Daarom kan ons nooit op Geloftedag van ons mooi en skoon geskiedenis praat, sonder om eers en altyddeur in dankbaarheid en lofprysing teenoor God te praat nie. Ons mag daarom op Geloftedag nooit van die heldedade van ons en ons voorgeslag praat, sonder om eers en altyddeur in dankbaarheid te praat oor God en sy groot dade nie. Nooit mag ons as Christengelowiges ons geskiedenis losmaak van God en sy groot dade nie. Ook in verband met ons bouwerk in ons volkslewe geld dieselfde reël as in verband met die kerk: "Want niemand kan 'n ander fondament lê as wat reeds gelê is nie. Die fondament is Jesus Christus" (1 Kor 3:11). Indien ons 'n ander fondament sou lê, sal ons ons volkshuis op sand bou. Maar indien ons Jesus Christus ook sien as die fondament van ons bouwerk in ons volkslewe, dan sal ons nooit anders kan as om in ootmoed en dankbaarheid alle eer aan God alleen te gee nie, want dan weet ons dat die skone, ware en goeie in ons volkslewe nie ons prestasie of verdienste is nie, maar alleen die genade en goedheid van God. Ook hier geld die Bybelwoord:

"Daarom moet niemand op mense roem nie" (1 Kor 3:21);
"Hy wat roem, moet in die Here roem" (2 Kor 10:17).

Sodra ons die *dankbaarheid* teenoor God en sy eer vergeet, verval ons in die roem van mense en dan maak ons van ons geskiedenis 'n afgod. Alleen wanneer ons hierdie grense van dankbaarheid teenoor God en die feit dat alle eer aan Hom toekom, aanvaar, sal ons geskiedenis waarde en betreklike duursaamheid verkry.

En nou kom die kritiese vraag uit God se Woord tot ons in hierdie verband: Hoeveel keer gaan dit by ons Geloftefeeste in die eerste plek oor ons, oor ons eer, roem en prestasies en dan eers daarna oor God as 'n soort noodsaaklike byvoegsel? Kortom: Hoeveel keer roem ons op mense, op ons geskiedenis en op ons volk in plaas van om in dankbaarheid alle eer en roem aan die Here te laat toekom? Indien ons dit sou doen, dit wil sê op mense roem, sal ons wel fees vier, maar in elk geval een Geloftefees nie, want Geloftefees beteken, volgens die Gelofte elf: Om in dankbaarheid vir die mooi en skoon verlede van ons volkseskiedenis, alle roem en eer aan Hom te gee.

Dit is dan die eerste inhoud van ons Geloftedagfeesvierings. Hierby sluit nog 'n tweede aan, naamlik die *verootmoediging voor God,* want dankbaarheid en verootmoediging hoort by mekaar. Ons kan dit soos volg verduidelik:

In die geskiedenis, ook die geskiedenis van ons volk, is dit nou eenmaal so dat goed én kwaad in een patroon daarin saamgeweef is. *Die goeie* daarin kom uit God se hand en daarom pas alleen die dankbaarheid hier – die feit dat ons Hom alleen sal roem en eer. *Die slegte* kom egter deur ons sonde en die sonde van ons vaders. Daarom pas hier alleen die skuldbelydenis vanweë ons swakheid en sonde. So hoort dankbaarheid teenoor God en verootmoediging voor God onlosmaaklik by mekaar.

En omdat die geskiedenis altyd hierdie dubbele karakter van genade én sonde insluit, mag ons nooit ewige waarhede en beginsels uit ons geskiedenis aflei nie. Die wil en voorsienigheid van God is nooit direk uit ons volksgeskiedenis af te lees nie. Ons mag nooit ons volksgeskiedenis met die heilsgeskiedenis van die Bybel gelykstel nie. Die Bybel moet altyd maatstaf van ons volksgeskiedenis bly, omdat ons geskiedenis altyd die dubbele dwaalweg van sonde en van menslike feilbaarheid inhou. Tereg sê Artikel 7 van die *Nederlandse Geloofsbelydenis* dat geen geskrifte van mense, hoe heilig hulle ook al was, met die Bybel gelykgestel mag word nie, en ook nie die gewoonte of opvolging van tye of persone met die waarheid van God nie. Dit geld ook net so, woord-vir-woord, vir die verhouding van heilsgeskiedenis en ons geskiedenis.

Ons kan hierdie laaste gedagte soos volg verduidelik: Ons kan nooit sekere gebeurtenisse in ons volksgeskiedenis sonder meer gelykstel met die wil van God omdat God eenkeer, naamlik op die 16de Desember 1838, op daardie Gelofte "ja" gesê het. As voorbeeld kan ons noem: Die feit dat God Israel uit Egipteland gelei en in die beloofde land ingebring het, was nog geen waarborg dat hulle nie later in ballingskap weggevoer sou word nie.

Uitgesonderd nog die feit dat ons volksgeskiedenis nie sonder meer met die geskiedenis van Israel gelykgestel mag word nie, mag die verhoring van die gebed op die 16de Desember 1838 nie as waarborg vir 'n verdere onfeilbare volksgeskiedenis van die Afrikaner gesien word nie. Ook hier hang alles van God se wil af en van ons gehoorsaamheid daaraan en van die feit dat ons gedurigdeur ons sonde en feilbaarheid moet bely en om vergewing moet bid. Dit het die Voortrekkers baie duidelik besef. Sarel Cilliers vertel dan ook aan ons dat hy alles in sy vermoë gedoen het om aan die burgers duidelik te stel: "hoe wij als Bidders moeten worden om het van de Heere af te smeken, dat Hy moet vergeef en in die toekoms moet lei". "Ik stelde het hun voor: als de Heere niet met ons was, dan gewis sal wij het verloren."

Die vraag is nou: Hoe min van hierdie dankbaarheid, ootmoed, verootmoediging en gebed kom daar nie ter sprake in toesprake by die Geloftedagfeesvierings van vandag nie? Ons moet vandag werklik weer eens leer dat ons volksgeskiedenis krities begrens word deur God se eer, wil en Woord; ons moet weer eens leer bid: "U wil geskied" en dan ook werklik sý wil bedoel en, nie soos so dikwels, eintlik óns eer, krag, roem en wil nie. Ook in geestelike sin mag ons nooit selfgenoegsame kapitaliste word nie. Nooit mag ons soos die ryk dwaas in verband met volksgeskiedenis vir ons siel sê, wanneer ons na die volksverlede kyk: "Siel, jy het baie goed wat vir baie jare weggesit is" (Luk 12:19). Altyd weer, elke dag opnuut, moet ons ook in verband met ons volkslewe bid: "Gee ons vandag ons daaglikse brood."

Eers wanneer ons met betrekking tot die verlede die woord verstaan dat ons as Afrikaners ook "onverdienstelike diensknegte" is (Luk 17:10), en eers as ons daaruit die dankbaarheid teenoor God en die verootmoediging voor Hom geleer het; en eers wanneer ons met betrekking tot die toekoms weer eens leer bid het, elke dag om die daaglikse brood van ons volk – eers dan sal ons werklik Geloftedag kan vier soos dit deur die Voortrekkers bedoel was, soos ons dit ook moet vier.

Die Gelofte van 1838 – 'n poging om die teologiese agtergrond daarvan te peil

Prof dr A D Pont

1. INLEIDEND

Dit is opvallend dat ondanks alles wat al oor en rondom die Gelofte van Desember 1838 geskryf is, daar nog nie 'n poging aangewend is om die Gelofte te plaas en te verstaan teen die agtergrond van die Voortrekkers se godsdienstige denke en verstaan van 'n gelofte nie. Dit is opvallend dat so 'n openbare gelofte net in Desember 1838 voorgekom het, en dat hierdie vorm van toewyding net deur die kommando van Andries Pretorius gebruik word. As die omstandighede in ag geneem word, is dit miskien verstaanbaar, want die kommando van Andries Pretorius et 'n uitdaging gevorm vir die militêre mag van die Zulu's wat op aardie stadium, wat getalle alléén betref, bykans onoorwinlik voorgekom het.

Die verskynsel van 'n gelofte-aflegging kom daarna weer in die geskiedenis van die Afrikaner voor, en wel by Paardekraal in Desember 1880. Dan is dit egter 'n herhaling en 'n uitbreiding van die Gelofte van Desember 1838 (Mans 1967: 100 en Pont 1973: 5–7). Die vraag ontstaan dus waarom die kommando in Desember 1838 'n gelofte afgelê het. Om dié vraag te beantwoord, lyk dit nodig om in te gaan op die godsdienstige opvattings van die Voortrekkers om te probeer vasstel of die saak van die aflê van 'n gelofte daar na vore kom. Dit lyk asof daar 'n antwoord gevind kan word.

As daar dan teruggegaan word in die geskiedenis en na voorbeelde van so 'n gelofte in die Calvinistiese, godsdienstige en teologiese wêreld gesoek word, dan is die parallel met die gebruik in sestiende-eeuse Skotland om 'n *covenant* op te rig, nogal opvallend. Dié Skotse *covenants* waarvan die eerste uit 1556 dateer en sy beste voorbeeld in die *Solemn League and Covenant* van 1643 vind, lê egter méér op die vlak van 'n verbond as 'n gelofte (Pont sj: 57). Maar, en dit is wel belangrik, sowel die verbond as die gelofte staan op dieselfde teologies-godsdienstige basis.

Die gedagte aan 'n *covenant* is net moontlik binne die raamwerk van die teokratiese verbondsteologie wat in die tyd van die Hervorming in

Zürich ontstaan het, en vandaar 'n breë aanvaarding in die reformatoriese teologie ontvang het. Miskien is dit tog van belang om net 'n oomblik op die verbondsteologie te let, soos dit die reformatoriese vadere se opvatting van die samelewing bepaal het.

Die uitgangspunt, wat veral in Zürich gegeld het, was dat alle burgers deel was van die genadeverbond op grond van die kinderdoop, wat kragtens die rykswet 'n verpligting was. Dit het beteken dat almal deel van die volk van God was. Aangesien deur middel van die doop almal deel het aan die beloftes wat in die verbond aan die lede van die verbond toegesê word, het elke burger van die gemeenskap die plig om die eise wat die verbond stel, na te kom. So het dit in Zürich, byvoorbeeld, as vanselfsprekend gegeld dat die burgerlike samelewing en die georganiseerde kerk saamgeval het, want almal was gedoop, en aangesien net één kerklike struktuur of organisasie toegelaat is, was almal deel daarvan. Die volk van God was dus terselfdertyd die kerk én die gemeenskap. Hierdie Christelike gemeenskap is nie deur Heinrich Bullinger 1507—1575, 'n vriend en tydgenoot van Calvyn, gesien in die verhouding van kerk en owerheid of staat nie, maar as die volk van God wat in 'n Christelike gemeenskap saamgevat is op die reële, empiriese basis van die verbond. In dié gemeenskap het die kerk nie apart bestaan nie, maar was dit slegs die kerklike struktuur van die gemeenskap (Baker 1980: 121).

In dié gemeenskap het die gelowige owerheid naas die kerk en die predikante 'n omlynde taak gehad. Omdat letterlik almal deel van die verbond met God was, was almal daaraan onderworpe om die voorwaardes van die verbond na te kom, naamlik geloof in die drie-enige God én 'n vrome lewenswandel. Dit was die taak van die predikante om dié diens van God voortdurend uit te spel aan die volk én die owerhede en om sodoende die geloof op te bou en almal in gehoorsaamheid aan die wil van God te hou. Dit het beteken dat die predikante die owerheid op grond van die Woord moes aanspreek, terwyl die owerheid die kerk moes beskerm. Die Christelike owerheid wat so sy verpligtings nakom, was as dienaar van God (Rom 13:4) die één manier waarop God self sy volk regeer het. Die Christelike owerheid het nie 'n ander taak as om die volk van God volgens die Woord en wet van God te regeer nie. So gesien, het die owerhede én die predikante saam gewerk om God se volk binne die bane van die genadeverbond, waarin almal saamgevat was, te hou.

Binne hierdie raamwerk het John Knox 1505—1572, die hervormer van Skotland, die gedagte van die *covenant* na vore gebring wat inhoudelik godsdienstig-staatkundige ooreenkomste van die volk van God was vir die behoud of verdediging van bepaalde beginsels wat van wesenlike waarde geag is. Die voorbeelde daarvoor het Knox in die Ou Testament gevind, soos byvoorbeeld 2 Konings 11:17 (Toe het Jojada 'n verbond gesluit tussen die Here, die koning en die volk, dat hulle die volk van die Here sou wees. Hy het ook tussen die koning en die volk 'n verbond tot stand gebring) en ook Josua 24:25 (Josua het daardie dag vir die volk 'n verbond gesluit en vir hulle daar in Sigem voorskrifte en bepalings vasgelê).

Dié Skotse *covenants* het almal óók 'n geloftematige inhoud gehad, soos blyk uit die eerste *covenant* van 1557 (Bakhuizen van den Brink 1962: II, 128–129) en die *National Covenant* van 1860 (Kerr 1895: 51). Interessant, en ook weer binne die raamwerk van die verbondsteologie byna vanselfsprekend, is dit dat die oorspronklike *covenants* ook geloofsbelydenisse bevat waarin die volk van God hulleself aan God en sy diens verbind, maar ook aan mekaar. Na gelang van omstandighede het verskillende elemente in die *covenants* soms meer en soms minder klem ontvang. As gelet word op die preek van Joseph Caryl, is dit interessant dat hy veral die gelofte-element van die *Solemn League and Covenant*, wat in 1643 deur die Parlement geproklameer is, beklemtoon het (Kerr 1895: 192).

Die gedagte of beweegrede van die *covenant* is duidelik: die gedoopte volk van God het ná sorgvuldige oorweging, gebed en toewyding aan God besluit om hulleself deur middel van die *covenant* opnuut aan die diens van God en aan mekaar te verbind om sodoende spesifieke doelwitte na te strewe. Daarby word in ag geneem dat so 'n verbond of *covenant*, al word dit nie altyd nagekom of onderhou nie, die volk altyd bind, want dit is "... a sure covenant ... a perpetual covenant, never to be forgotten" (Kerr 1895: 208). Hoewel die volk kan verander, verander God nie. Die Skotse *covenants* wat in die teokratiese dinkskema van die Calvinisme na vore kom, is wél tipies van die Skotse Reformasie, maar die teokratiese opvatting is algemeen van die Calvinistiese teologie. Dit is egter so dat die *covenant* in die vorm waarin dit in die Skots-Engelse wêreld na vore gekom het, feitlik uniek is en nie in die ander lande waar die Calvinisme die dominante godsdiensvorm geword het, na vore gekom het nie.

Dit lyk juis dáárom onwaarskynlik dat die Skotse opvattings oor 'n *covenant* 'n rol kon gespeel het om die Voortrekkers, en dan veral Andries Pretorius, in Desember 1838 aan 'n gelofte te laat dink. Die verskynsel van die *covenant* is egter wél belangrik omdat dit aandui dat, in die ruimte van die Calvinistiese teokratiese denke, dit nie vreemd is om met God 'n verbond te sluit en daarmee saam, 'n gelofte af te lê nie.

Dit sal dus nou verder nodig wees om ook aandag aan die Nederlandse Calvinisme te gee en daar te soek na die verstaan van 'n gelofte.

2. DIE GELOFTE IN NEDERLANDSE KONTEKS

Die Nederlandse samelewing en staatsinrigting is van die begin af op 'n teokratiese basis geskoei, dit wil sê dat die Woord van God as geldig beskou is vir sowel die inrigting en gesag van die owerheid as dié van die kerk. Dit word baie duidelik uitgedruk in die *Nederlandse Geloofsbelydenis*, Artikel 36, wat uit 1561 dateer. Daarby word in Artikel 36 as vanselfsprekend aanvaar dat die hele burgery gedoop is, dus binne die kader van die genadeverbond val en as sodanig het almal die plig om die voorwaardes en pligte van die genadeverbond na te kom. In dié raamwerk het die Christelike owerheid as dienaar van God 'n omlynde taak om so sorg te dra dat die genadeverbond nie verbreek word nie.

Die teokratiese visie op die owerheid en die verhouding owerheid en kerk wat in die *Nederlandse Geloofsbelydenis* na vore kom, kan as Calvinistiese gemeengoed beskou word. Dit kom nie alleen in die *Franse Geloofsbelydenis* van 1559 na vore, wat die grondslag van die *Nederlandse Geloofsbelydenis* vorm nie, maar dit is 'n normale onderdeel van Calvyn se teologie. Vandaar dat Calvyn, wat grotendeels vir die *Franse Geloofsbelydenis* verantwoordelik was, dit so daarin geformuleer het. Hoewel Calvyn die verbondsteologie nie so sterk op die voorgrond plaas soos byvoorbeeld Bullinger nie, is dit tog so dat Bohatec reeds uitgewys het dat die genadeverbond en wat daarmee saamgaan, 'n vaste deel van Calvyn se teologie uitmaak (Faulenbach 1973: 23).

Maar ook langs 'n ander weg het die verbondsteologie in die Nederlandse kerk 'n vastrapplek gekry, en dit veral deur die *Heidelbergse Kategismus* van 1564 wat deur middel van Petrus Datheen se vertaling en die opname daarvan in sy berymde psalmboek, groot aanhang verwerf het. Dit was veral Caspar Olevianus 1506–1538, wat meegewerk het aan dié Kategismus wat deur Zacharias Ursinus opgestel is, wat in die Calvinistiese wêreld 'n beduidende bydrae tot die ontwikkeling van die verbondsteologie gelewer het.

Olevianus se invloed het wyd deurgewerk in die Nederlandse nadere-Reformasie, 'n beweging wat in die jare ná die Sinode van Dordrecht van 1618–1619, na 'n voortgaande Reformasie gestreef het. Dit was 'n Reformasie wat veral aangedring het op die persoonlike ervaring en belewing van die geloof en sy vrugte, die bekering, wedergeboorte en regverdiging. Terselfdertyd is die heiliging van die lewe en die persoonlike verkeer met God beklemtoon.

Langs die woordvoerders van die nadere-Reformasie het 'n teoloog soos Johannes Coccejus (1603—1669) gestaan, wat 'n omvangryke verbondsteologie opgebou het (Faulenbach: 146 ev). By Coccejus is die verbond die basiese struktuur wat God geskep het, waarin Hy die mens in 'n verbintenis met Hom opneem. In dié verband is Christus die Middelaar wat dié verbond onder die mense instel. Kortliks stel Coccejus dat die verbond die beskrywing is van die wyse waarop God in 'n besondere verhouding met die gelowiges tree, terwyl die begrip koninkryk van God, die omskrywing is van God se regering van die bondgenote. So word dit by Coccejus duidelik dat hy die verbondsbegrip veral op die kerk betrek (Faulenbach 1973: 158).

Tog het die breër opvatting van die verbond ook nog in Nederland geldig gebly, soos blyk uit die proklamasie van die gereformeerde kerkstaat in 1651 deur die groot Nasionale vergadering van die sewe verenigde provinsies. Daar is besluit (vergelyk Pont 1986:36):

> "De Staten van de respective Provintien hebben verklaerdt, ghelyk de selve verklaren mits desen, dat sy elcks in den haren vast houden ende mainteneren de ware Christelycke Gereformeerde Religie, gheulyck als deselve alomme in de publycke Kerken deser Landen tegenwoordigh wordt gepredickt en gheyleert: Mitsgaders in den Jaren negenthien by de Synode Nationaal, gehouden tot Dordrecht, is beuestight.
> Dat de selve Religie, soos by elke Provintie in den haren, als van wegen de Generaliteyt in de Quartieren onder derselver ghebiedt resorterende, met de Macht van't Land sal ghehandhaeft worden, sonder de gedogen, dat oyt by yemandt daar inne eenige veranderinghe werden gedaen."

Hier word die teokratiese verbondstruktuur van die Nederlandse samelewing of gemenebes baie duidelik uitgespel. Hoewel dit so is dat elkeen van die provinsies self die omlynde protestants-gereformeerde karakter in die praktyk moes verwerklik en handhaaf, is die beginsel tog baie duidelik uitgespel. So word die hele samelewing op 'n baie duidelike manier gestempel.

Nou is dit nogal opvallend dat die aflê van 'n gelofte deur enkelinge of breër gemeenskappe binne hierdie teokratiese struktuur, in die sewentiende of agtiende eeu as vanselfsprekend en normaal beskou is. Twee voorbeelde kan aangehaal word om dié stelling te onderstreep.

2.1 Die Synopsis purioris theologiae

Die *Synopsis* of "samevatting van die suiwerste teologie" is 'n dogmatiekhandboek wat in 1625 deur die vier teologiese professore van die Universiteit van Leiden gepubliseer is (Tukker: 238–250). Hierdie dogmatiekhandboek wat vir meer as vyftig jaar die handboek by uitnemendheid was, het na die stryd wat by Dordrecht in 1619 beslis is, probeer om die suiwer Calvinistiese teologie weer te gee. As sodanig gee dit 'n voortreflike beeld van die stand en inhoud van die teologie in Nederland in die laaste driekwart van die sewentiende eeu. In die *Synopsis* word in hoofstuk 38 uitvoerig oor die gelofte gehandel. Dat hierdie saak van belang is, blyk daaruit dat waar Joh Polyander in hoofstuk 38 oor die gelofte handel, Antonius Walaeus in hoofstuk 20 oor die eed die gelofte ook daarby betrek. Maar aangesien die opmerkings en stellings van Walaeus ten opsigte van die gelofte ook in hoofstuk 38 deur Polyander gebruik word, word daar nie verder daarop ingegaan nie.

Wanneer Polyander in hoofstuk 38 oor die geloftes handel, is dit opvallend dat dit as 'n vanselfsprekende saak beskou word. Daarom word direk aan die begin al gestel (Van Dijk 1966: 45): "God schrijft in zijn woord niet minder de geloften voor aan degenen die Zijn naam aanroepen, en aalmoezen aan de naaste geven, dan het vasten. Deswege wordt aan de voorafgaande uiteenzettingen ... deze oor de geloften passend toegevoegd." Nadat die gelofte so as 'n normale deel van die gelowige se godsdienstige lewe aangedui is, word daar 'n omskrywing van die gelofte gegee (Van Dijk 1966: 45): "In het algemeen beschouwd is een gelofte een heilige en religieuse belofte aangaande zaken die bevolen zijn of indifferent en in onze macht gesteld, aan onze God alleen ter betuiging van onze zielsgesteldheid en plicht jegens Hem, eigener beweging en uit geloof gedaan, tot verheerlijking van zijn naam en stichting van onze naaste."

Soos die *Synopsis* die saak dan verder verfyn, word onderskeid gemaak ten opsigte van die verskillende soorte geloftes wat moontlik is en word uitgewys dat geloftes nie altyd deur almal in die kerk of gemeenskap afgelê word nie (Van Dijk 1966: 46); dat voorwaardelike geloftes afgelê kan word (vergelyk Gen 28:20 en 1 Sam 1:11) en dat die geloftes voortdurend of slegs vir 'n tyd kan wees (Van Dijk 1966: 47). Verder kan die geloftes openbaar wees en dan word dit "... plechtig gedaan ... in een burgerlijke bijeenkomst" (Rig 11:31) of in 'n kerklike samekoms (Van Dijk 1966: 48). Die redes waarom geloftes afgelê kan word, word ook uitvoerig behandel en as 'n vierde moontlikheid word genoem (Van Dijk 1966: 48):

> "Die hoop enige nieuwe en bijzondere weldaad door gebeden van Godgevraagd en verwacht te verkrijgen. Door deze hoop gesteund heeft Jacob aan God een bijzondere gelofte gedaan, Gen 28, evenals ook Anna de moeder van Samuel, 1 Sam 1."

Interessant is dat die *Synopsis* duidelik stel dat alleen 'n gelowige wat in die verbond van genade opgeneem is, 'n gelofte aan God mag aflê (Van Dijk 1966: 48). Dit hang saam met die feit dat die *Synopsis* oorgaan om die sakramente van die doop en die nagmaal te beskrywe as twee algemene geloftes wat God voorgeskryf het, en wat die gelowiges én hulle kinders op 'n besondere manier tot die diens van God verplig. Miskien is dit terloops tog interessant om hier net aan te haal hoe die genadeverbond omskrywe word, want op grond van dié verbond is 'n gelofte moontlik. Hier word gesê:

> "Dat verbond der genade, dat God met die gelovige ouders gesloten heeft, behoort ook tot hun kinderen, en daarom worden deze als takken in gene, als in de wortel geheiligd, door gene bij de gemeenschappelijke gelofte van gehoorzaamheid inclusief verplicht."

Die opvatting van die verbond én die gelofte wat daarop rus, gaan van die gedagte uit dat die volk van God primêr uit gelowige huisgesinne en families bestaan waarby die kinders as vanselfsprekend gereken word. Daarom word dit as normaal veronderstel dat die kinders mettertyd sal grootword, en nadat hulle daartoe toegelaat is, ook nagmaal sal gebruik, sodat hulle so "... de eerste gelofte van hun gehoorzaamheid (= by die doop) door een plechtige herhaling daarvan (= by die nagmaal) zouden bevestigen" (Van Dijk 1966: 49). Omdat die verbondsteologie hier so 'n rol speel, is dit vanselfsprekend dat die gewone menslike lewensverbande hier beklemtoon sal word. Buitendien is dit ook so dat die oordrewe belangstelling vir en beklemtoning van die individuele gelowige los van sy organiese lewensverbande, eers in die agtiende eeu al sterker na vore tree.

Hierdie algemene gelofte soos dit in die sakramente na vore kom en waardeur die verbondsvolk tot "'n nuwe gehoorsaamheid" verplig word, mag nooit, so word geargumenteer, of nêrens deur enige menslike gesag opgehef of verminder word nie. Die res van die betrokke hoofstuk word dan gewy aan 'n bespreking van die Roomse monnikegelofte van kuisheid, gehoorsaamheid en armoede, en word gestel dat dié belofte onbybels is omdat dit in stryd is met die vryheid wat Christus aan die gelowige skenk (Van Dijk 1966: 51).

Ten slotte word oor hierdie saak in die *Synopsis* nog gestel dat geloftes alléén aan God Drie-enig afgelê kan word en wat die vorm betref, word gestel (Van Dijk 1966: 53):

> "De inwendige vorm der geloften bestaat daarin, dat ze na voorafgaande overlegging van het gemoed, vrij geschieden, en uit een vaste kennis des geloofs en vertrouwen, zonder het welk zij Gode niet kunnen behagen; de uitwendige (vorm van die gelofte), dat ze ook met de tong worden uitgedrukt, ...ter betuiging van onze ijver en heilig voornemen onze geloften Gode ook met stichting van onze naaste aan te bieden,..."

Wat die doel van die gelofte betref, word beklemtoon dat dit die eer van God moet bevorder en dat dit in die tweede plek die bedoeling het om diegene wat die gelofte aflê, aan te spoor om die gehoorsaamheid aan God nog sorgvuldiger na te kom.

Hierdie uiteensetting wat in die *Synopsis* gevind word, dui daarop dat die aflê van 'n gelofte en alles wat daarmee saamgaan, nie alleen as normaal en moontlik beskou is op grond van die Skrif nie, maar dat dié hele saak sorgvuldig uitgewerk en omlyn is. Daarom is dit nie vreemd dat die saak ook in later tyd so oorgeneem en selfs verder gevoer is nie.

Hoewel die Voortrekkers sélf waarskynlik nooit 'n eksemplaar van die *Synopsis* ter hand gehad het nie, kan aanvaar word dat die opvattings en stellings van die *Synopsis* tot diep in die agtiende eeu deurgewerk het. Aangesien die Voortrekkers hulle godsdienstige opvatting vir 'n baie groot deel op die geskrifte van agtiende-eeuse teoloë gebou het, is dit tog belangrik om vas te stel dat die *Synopsis* so, soos hierbo uiteengesit, oor die saak van 'n gelofte gehandel het.

2.2 W à Brakel se "Redelyke Godtsdienst"

Een van die bekendste, min of meer populêre dogmatiekhandboeke van die laat-sewentiende en vroeg-agtiende eeu was ongetwyfeld W à Brakel se *Redelyke Godtsdienst in welke de goddelyke waerheden der genaden-verbondts worden verklaert, tegen partyen beschermd en tot de practyke aengedrongen.* Hierdie uitvoerige werk wat die eerste maal in 1700 verskyn het en daarna geweldig baie herdruk is, kom uit die teologiese dampkring van die nadere-Reformasie. Nie net in Nederland nie, maar ook in Suid-Afrika het dit groot invloed gehad, en À Brakel was een van die *oude schrijvers* wat deur die Voortrekkers en die pioniers in die Oorvaalse gereeld geraadpleeg en nagevors is. Daarom is dit seker van belang dat À Brakel se uiteensetting oor die gelofte ook nagegaan moet word. Net soos by die *Synopsis* is dit duidelik dat hier op die basis van die verbondsteologie gestaan en gewerk word.

Die vraag of À Brakel die *Synopsis* geken het, is op sigself interessant, ook omdat hy nêrens enige literatuurverwysings gee nie. À Brakel wat in Leeuwarden gebore is, het sy teologiese studies te Franeker gedoen waar sy leermeesters die professore Schotanus en Valckenier was, laasgenoemde 'n oortuigde Coccejaan. 'n Besoek aan Utrecht het hom in aanraking gebring met die vermaarde Gisbertus Voetius, die groot voorvegter vir die Calvinistiese ortodoksie.

À Brakel het as woordvoerder van die nadere-Reformasie nogtans streng vasgehou aan die leerstellings van die ortodoksie en as sodanig kan aanvaar word dat hy die *Synopsis*, wat tot aan die einde van die sewentiende eeu as dogmatiekhandboek gegeld het, moes geken het. In sy *Redelyke Godtsdienst*, waarin hy niks nuuts sê nie, slaag hy egter daarin om die inhoud van die Calvinistiese ortodoksie op 'n populêre wyse oor te dra en bekend te stel. As gelet word op die manier waarop hy sy *Redelyke Godtsdienst* struktureer, is dit opvallend dat hy vir 'n baie groot deel op die spoor van die *Synopsis* loop. Juis in die feit dat À Brakel niks meer doen nie as om die teologiese gemeengoed van sy dag op 'n wyse oor te dra wat vir almal verstaanbaar is, lê die oorsprong van die ongetwyfelde populariteit van sy werk wat tot vandag toe nog in Nederland herdruk en gelees word. So gesien, kan aanvaar word dat À Brakel ook die *Synopsis* in sy werk gebruik het. (Vergelyk De Bie en Loosjes sj: 563–570).

In die tweede deel van sy *Redelyke Godtsdienst* waar À Brakel veral oor die etiek handel, behandel hy in hoofstuk 38 die gelofte, nadat hy eers die *Tien Gebooie* behandel het en daarna uiteensettings gegee het oor die eensaamheid (35), geestelike oordenkings (36) en sang (37). Dit is duidelik dat 'n gelofte, ook vir À Brakel, 'n normale onderdeel van die godsdienstige lewe van die gelowige mens is. À Brakel beklemtoon dit dat die verbond van die genade, waarvan die doop 'n teken is, die moontlikheid vir 'n gelofte skep waar die gelowiges hulleself tot gehoorsaamheid aan God verbind (À Brakel II; 509). Vandaar sy omskrywing onder andere op grond van 2 Kronieke 15:12–14 en Psalm 119:106 (À Brakel II: 508):

> "Een gelofte is een verbintenisse aen Godt, om een particuliere goede zake, die in onze macht is, uyt vrye wille te doen ofte laten

> tot dankbaerheyt, ofte tot bevorderinge van onsen geestelyken welstandt."

Terselfdertyd beklemtoon hy, met verwysing na Numeri 30:1–16, dat die gelofte 'n verbintenis met God skep en 'n verpligting oplê. Dié verpligting hoef nie net 'n verpligting teenoor God te wees nie, maar kan ook op die horisontale vlak lê. Maar dan bly dit 'n gelofte aan God, "... dewijle de belofte te doen een werk is van de Godsdienst..." (À Brakel: II, 509).

À Brakel gee verder 'n uitvoerige uiteensetting oor dié sake waaroor 'n gelofte afgelê kan word, en À Brakel is veral daarop gesteld dat in die gelofte niks genoem sal word wat buite die gelowige se moontlikhede lê nie (À Brakel II: 510).

Hier beredeneer À Brakel (II, 509–510) die geval van Jefta wat, hoewel hy as 'n gelowige beskryf word (Heb 11:32), tog 'n belofte aan God gemaak het wat deur À Brakel beskryf word as 'n "... quade en roekeloose en onbepaelde gelofte ..." (Rig 11:30–40) en maak dan die uitspraak van Psalm 15:4: "... al het hy gesweer tot sy skade, hy verander nie" (OAV), op Jefta van toepassing. Dan stel À Brakel dat elke gelofte aan God nagekom móét word en argumenteer so (À Brakel: II, 510):

> "Dit moet plaets hebben, als het geen quade sake was ofte als het uytvoeren ons niet tot sonde zoude worden: maer al is het dat het volbrengen van onse belofte ons moeyelijk ofte schadelijk soude vallen en wy wel wilden dat wy de belofte niet gedaen en hadden ende wy de sake sonder zonde ende sonder krenkinge van ons ofte de onse ofte anderen kunne uytvoeren, so moet men se evenwel volbrengen."

À Brakel se argument is dus dat die gelofte wat eenmaal afgelê is, 'n verpligting oplê wat nie meer ontduik kan word nie. Sou 'n gelowige egter 'n gelofte aflê wat hom sou dwing om te sondig en hy die gelofte dán nie nakom nie, is dit aanvaarbaar. Tog sal die aflê van so 'n gelofte vir die gelowige tot sonde gereken word. À Brakel waarsku dus dat die gelowige baie sorgvuldig die inhoud van sy gelofte moet oorweeg voordat hy dit aflê, omdat die gelofte die gelowige onder 'n verpligting teenoor God plaas.

Ook die manier waarop die gelofte afgelê word, word behandel as hy stel (À Brakel: II, 511):

> "Als men geloften doet, dan moet mense niet doen by wege van koopmanschap met Godt te dryven: Geef my dit: ik zal u dat

> geven: Maer zy moet geschieden als een dankbaerheyt aan Godt (Ps 50:14).
>
> Zyn wy in noodt, men moet bidden om verlossingen ende in onze beweegredenen ook dese gebruyken dat wy lust hebben om den Heere met blijdschap te dienen en den Here te danken ende te verheerlyken als hy ons soude uytgeholpen hebben, ende dat wy onze dankbaerheyt ook souden betoonen met dit ofte dat te laten, te geven ofte doen."

Terselfdertyd waarsku À Brakel dat sorgvuldig op die omstandighede en die inhoud van die gelofte gelet moet word, want "... men moet zig zelven geen strikken leggen..." Ten slotte besluit hy deur weer te vermaan dat 'n gelofte eenmaal afgelê, sorgvuldig nagekom moet word (À Brakel: II, 511–512). Daarvoor verwys hy veral na Psalm 126:12; Deuteronomium 23:21; Prediker 5:4 en Psalm 116:14. By À Brakel word nie met dieselfde uitvoerigheid oor die gelofte gehandel as die *Synopsis* nie. Die gelofte is egter by À Brakel 'n saak van groot erns wat omsigtig gehanteer moet word en alleen na sorgvuldige oorweging afgelê kan word. Anders as by die *Synopsis*, wat die gebed en die gelofte baie nou aan mekaar verbind, gee À Brakel géén aanwysigings oor hoe die gelofte afgelê moet word nie. Omdat À Brakel egter in sy uiteensetting heelwat verwysings na die Skrif maak, is dit moontlik om uit daardie Skrifgegewens vas te stel hoe die gelofte afgelê moet word.

Met À Brakel in die hand is dit dus moontlik om op 'n gesistematiseerde wyse die skriftuurlike materiaal in hierdie verband te bekom. Terselfdertyd is dit ook so dat À Brakel se vanselfsprekende aanvaarding van die gelofte as 'n manier waarop die gelowiges òf God se hulp inroep òf hulle opnuut aan Hom toewy, die saak van die aflê van 'n gelofte as 'n normale gebeure in die verhouding van die gelowige tot God, voorstel.

À Brakel behandel nie die vraag of die gelofte bindend kan wees vir méér mense as diegene wat die gelofte aflê nie. Dit hang waarskynlik saam met die feit dat À Brakel, wat uit die nadere-Reformasiebeweging kom, sy aandag toespits op die individuele gelowige en sy geestelike en godsdienstige lewe. Uit die *Synopsis* is dit egter duidelik dat geloftes aan God wat óók die nageslag bind, moontlik is juis omdat die gelowiges op grond van die genadeverbond in 'n besondere verhouding met God opgeneem is (Van Dijk 1966: 48). Daarby is uit die Skotse opvatting van die *covenant* duidelik dat dié *covenants* wat deur 'n verteenwoordigende groep of leiers afgelê word, die hele volk én sy nageslag tot in die verre toekoms bind en voortdurend geldig bly (Kerr

1895: 131–135). Daarby is uit die Ou Testament duidelik dat bindende geloftes wat oor meer as een mensgeslag strek, moontlik is vanweë die besondere verhouding waarin God en die verbondsvolk met mekaar staan (onder andere Jer 34:15–18, Jos 24:25). Al was dit dus so dat À Brakel nie oor die tydsduur van 'n gelofte handel nie, is dit óók waar dat die Voortrekkers self uit die Bybel oor dié saak helderheid kon kry.

3. DIE VOORTREKKERS EN DIE GELOFTE

Die Gelofte van Desember 1838 is in meer as een sin van die woord 'n merkwaardigheid in die geskiedenis van die Afrikaner. Maar as die vanselfsprekendheid van 'n gelofte, soos deur À Brakel gesuggereer word, in ag geneem word, is dit nié so 'n vreemde saak nie. Dit is nogal interessant om vas te stel dat ná Desember 1838 daar nog verskillende male geloftes afgelê is, waarvan die bekendste seker dié by Paardekraal in 1880 is.

As gelet word op die inhoud en die draagkrag van die 1838-Gelofte, dan lyk dit asof dit méér, wat sy vorm en inhoud betref, neig in die rigting van die Skotse *covenant* as dat dit 'n persoonlike gelofte is. Dit sou waarskynlik, in die lig van die *Synopsis* en À Brakel, tegnies die mees korrekte wees om die 1838-Gelofte te sien as 'n verpligting wat die Voortrekkervadere vryelik opneem en wat so tussen die voorbeeld van die Skotse *covenant* en die persoonlike gelofte staan. Die feit dat die Voortrekkervadere hierdie verpligting self as 'n *gelofte* omskrywe, is voldoende rede om dit só te bly beskrywe.

Soos in die voorafgaande betoog is, was die gelofte vir À Brakel 'n vanselfsprekende moment in die lewe van die verbondsvolk en is dit verstaanbaar binne die verbondsteologie. Dié feit het ook sy implikasies, want die verbond met God impliseer dat die verbond met 'n volk bestaan en dit beteken met gelowige huisgesinne, families en gemeenskappe wat almal saam 'n volk vorm. Die Voortrekkervadere het, by die aflegging van die gelofte, dáár nie gestaan as enkelinge nie, maar as huisvaders en sodoende as verteenwoordigend van die verbondsvolk, burgerlik en kerklik. Vandaar dat as vanselfsprekend aanvaar kan word dat die Voortrekkervadere besef het dat die gelofte nie 'n tydelike saak sou wees nie, en ook nie bedoel was as net van 'n beperkte tydsduur nie (FJ Strauss en AD Pont 1986: 17–18).

Daarby kom die verdere faktor dat die Voortrekkers besef het dat met die gelofte hulle nie net hulleself gebind het nie, maar dat die verpligtinge van die gelofte baie wyer moes uitkring, omdat hulle daar as deel van die verbondsvolk gestaan het. Vandaar dat Bantjes in sy mededelings in verband met die gelofte-aflegging sê dat dit én die dag van die oorwinning oorgedra sal word "zelfs aan ons laaste nageslachten". Andries Pretorius stel dat dit die bedoeling is om Sondag 16 Desember "... onder ons gansche nageslacht te doen bekend worden, ..." As Pretorius as militêre leier van die Voortrekkers in hierdie verband verwys na "ons gansche nageslacht", dan is dit duidelik dat hy daar verwys na die geheel van die Voortrekkergemeenskap. Die gelofte was in ieder geval, in die lig van die teologies-godsdienstige denkpatroon van die Voortrekkers, 'n omvattende gelofte (Engelbrecht 1948: 1–3).

As daar gevra word na die kerklik-godsdienstige leefwêreld van die Voortrekkers, is dit duidelik dat hulle denke vir 'n groot deel bepaal is deur die opvattings van die Nederlandse nadere-Reformasie. Dit word dan gestel op grond van die godsdienstig-teologiese leesstof wat die Voortrekkers naas hulle Statebybels en Psalm- en Gesangboeke uit die Kaapkolonie met hulle saamgeneem het. Die Statebybels met kanttekeninge, dit wil sê: kort verklarende aantekeninge, was bekend by die Voortrekkers en ook in later tyd nog 'n gesogte boek (Canisius 1986: 61). Die kerklike belydenisskrifte was ook bekend, omdat dit dikwels saam met die diensformuliere in die Psalm- en Gesangboek opgeneem is.

Wat die "oude schrijvers" of "auteurs" betref, is die bekende name dié van À Brakel se *Redelijke Godtsdienst*, Bernardus Smytegelt se preekbundels waarvan 'n hele paar bekend was, net soos die preekbundels van Wilh. Schortinghuis en Jodocus van Lodenstein. Daarnaas kan Abraham Hellenbroek se katkisasieboeke genoem word, wat in die agtiende eeu in die Kaapkolonie in die skole gebruik is (Malan 1981: 41), en Konrad Mel se gebedeboek en Willem Sluyter se liedereboeke (Malan 1981: 37–45).

Spoelstra (1963: 22 ev), Storm (1984: 53 ev) en nog ander navorsers wys almal daarop dat dié geskrifte van die nadere-Reformasieteoloë byna algemeen onder die Voortrekkers bekend was. Dit blyk ook uit die erns waarmee die reëlmatige huisgodsdiens, die hou van godsdiensoefeninge, selfs as predikante nie beskikbaar was nie, en die kategese van die kinders bejeën is, tesame met die godsdienstige inkleding van hulle denke. Dit is ook opvallend dat die Voortrekkers se Sondagviering grootliks ooreenkom met wat, in die kringe van die nadere-Reformasie, die sabbatsheiliging genoem is.

Hierdie beïnvloeding deur die nadere-Reformasieskrywers blyk ook duidelik uit die Voortrekkers se vormgewing van hulle "maatschappij" by Blesberg en Winburg in 1837. Dit is opvallend, veral as gelet word op die kerklike inswering van Retief as goewerneur, dat die Voortrekkers doelbewus 'n teokratiese, Christelik-nasionale volkstaat in die lewe wou roep (Pont 1986: 46). Hoewel dit duidelik is dat die teokratiese siening en vormgewing van hulle "maatschappij" nie die enigste opvatting in dié verband onder die Voortrekkers was nie (Pont 1986: 41 vg), is dit wel duidelik dat Retief hom daarmee vereenselwig het en ook Andries Pretorius. 'n Reeks van Pretorius se uitsprake (vergelyk Liebenberg 1977: 29), sy optrede in Desember 1838, en sy sogenoemde "politieke testament" (Van Jaarsveld 1971: 93—94) gee blyke daarvan dat Pretorius volgens die patroon gedink het. Uit sy lewensloop in die Oorvaalse is dit ook duidelik dat Pretorius nie in terme van die "demokrasie" gedink het, soos JJ Burger van Lydenburg en andere nie.

Hiermee hang saam dat dit Andries Pretorius was wat eerste op die gedagte gekom het dat daar, voor die kragmeting met die Zulu's 'n gelofte afgelê moes word. Daartoe is hy, volgens Bantjes se optekening van die gebeure, gebring deur Sarel Cilliers se behandeling in die godsdiensoefening van Josua 10 (Swart 1961: 5). Juis die Ou-Testamenties-bepaalde voorlesings van Sarel Cilliers sou, volgens Liebenberg (1977: 27), Pretorius daartoe gebring het "... om soos sommige van die karakters in die Ou Testament 'n gelofte aan God te doen,..." Dit lyk waarskynlik dat die gedagte aan 'n gelofte ook vanuit sy kennis van À Brakel se uiteensetting kan kom. Dit is opvallend dat Sarel Cilliers se aanvanklike besware téén die aflê van 'n gelofte, in lyn lê met die opmerkings van À Brakel dat 'n gelofte nie ligtelik afgelê moet word nie. Daarom lyk dit waarskynlik dat Cilliers, nadat hy dié gedagte aanvaar het, eers die moontlikheid van die aflê van 'n gelofte by die laer op Danskraal aan die burgers genoem het, en dat die gelofte self die eerste maal in die laer by die Wasbankrivier afgelê is (Liebenberg 1977: 29—30).

Dat hierdie saak van die gelofte 'n saak van groot erns vir die Voortrekkers was, blyk daaruit dat die bepaling van die gelofte om 'n kerkgebou op te rig, spoedig te Pietermaritzburg uitgevoer is (Engelbrecht 1948 : 1 ev). Terselfdertyd is dit interessant dat president SJP Kruger in 1891 gestel het (Du Plessis sj: 95):

> "Nou gaan ek die verdere wording en ontwikkeling van die Republiek verby tot op die tydstip waarop die Gelofte van Bloedrivier weer hernieu is. Gedurende die jare het voorspoed en teëspoed mekaar afgewissel en onder alle afwisselinge is die plegtige Gelofte van 16 Desember te Bloedrivier weer uit die oog verloor. Die so dierbaar verkreë skat is nie meer beskou as 'n dierbare skat van

> vryheid, as deur Gods hand geskenk nie. Die Gelofte van 16 Desember is nie trou volbring nie, waaroor daar donker dae oor ons gekom het, sodat ons, toe God ons weer die vryheid gegee het, die vryheid dierbaar mog ag en tot 'n erkentenis gelei mog word dat ons sterkte alleen in God is."

Waarskynlik het die verwaarlosing van die Gelofte saamgehang met die feit dat Natal reeds in 1843 deur 'n grondhonger Engeland geannekseer is, waarop baie Voortrekkers die "gelofteland" wéér verlaat het. By Paardekraal 1880 is, volgens die getuienis van president Kruger, die gelofte *hernuwe* én uitgebrei en daarna het dit 'n vaste dag op die kalender van die Afrikaner gebly.

Dit is terloops interessant dat ds FL Cachet in 1866 'n rol gespeel het in die hernieude herdenking van 16 Desember by Bloedrivier. Cachet wat sy teologiese opvattings in die dampkring van die Réveil geleer het en ook deur die Romantiek beïnvloed is, het dit as vanselfsprekend beskou dat die Gelofte en 16 Desember voortdurend herdenk sal word. Aangesien hy sy inligting hieroor gekry het van Voortrekkers wat aan die Slag deelgeneem het, wil dit voorkom dat die herinnering aan die Gelofte en die groot oorwinning nog lewend was. Dit mag wees dat die herdenking verwaarloos is, maar dit is nie vergeet nie.

4. SLOTOPMERKING

Dit is, om saam te vat en af te sluit, duidelik dat die Gelofte van 1838 en die vormgewing daarvan vir 'n groot deel bepaal is deur die teokratiese verbondsteologie wat ook deur die Voortrekkers uitgeleef is. Omdat hierdie teologiese opvatting in hulle samehang met die Gelofte nog nie vantevore gepeil is nie, is dit die moeite werd om daarvan kennis te neem. Ook as op die inhoud van die Gelofte gelet word, en dit word elders in hierdie bundel gedoen, word dit duidelik dat die aanwysings en opmerkings van À Brakel oor die gelofte terdeë in ag geneem is. Dat nie net die leiersfigure soos Andries Pretorius, Sarel Cilliers en die ander met die opvattings van À Brakel en die moontlikheid om 'n gelofte af te lê vertroud was nie, blyk daaruit dat die hele kommando geredelik die gelofte afgelê het (Engelbrecht 1948: 3), hoewel Liebenberg (1977: 306) daarop wys dat twee burgers nie daaraan wou deelhê nie. Die vraag of die drie Engelse en hulle Swart volgelinge onder leiding van Alexander Biggar, ook die Gelofte afgelê het, moet waarskynlik in die lig van die Voortrekkers se opvatting oor die verbond, negatief beantwoord word.

Dit is dus duidelik dat die aflê van die Gelofte vir die Voortrekkers nie 'n vreemde daad was nie, maar dat hulle in die lig van À Brakel se uiteensetting dit as 'n normale "werk van de Godsdienst" beskou het. Die Voortrekkers wie se denke nog nie vertroebel was deur die moderne anti-metafisiese mens- en wêreldbeeld nie (Labuschagne 1988: 149 ev), het sonder moeite in geloof en vertroue op God hulle saak in die hand van die almagtige God geplaas en sy hulp en beskerming gevra. Dat hulle ons as nageslag ook daartoe verplig het, mag vir sommige 'n aanstoot en vir ander onsin wees, maar vir dié wat die genadegawe van die geloof ontvang het, is dit 'n voorreg en 'n bron van dankbaarheid teenoor die almatige God.

Literatuur

À BRAKEL, W 1736. *Redelyke Godtsdienst*, 13de Druk. Rotterdam: Wed H van den Aak.

BAKER, JW 1980. *Heinrich Bullinger and the Covenant: the other reformed tradition*. Athens, Ohio: Ohio University Press.

BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, JN 1962. *Protestantse Pleidooien*, Dl 2. Kampen: JH Kok.

CANISIUS, A 1986. *Veritas. Herinneringen van 1861–1902*. Krugersdorp: Dolphinpers.

DE BIE, JP EN LOOSJES, J sj. *Biographisch Woordenboek van protestantschen godgeleerden in Nederland*. Den Haag: Nijhoff.

DU PLESSIS, JS sj. *President Kruger aan die woord*. Bloemfontein: Sacum.

ENGELBRECHT, SP sj. Die Geloftekerk. In: *Hervormde Teologiese Studies*, Jg 5. Pretoria: JH de Bussy.

FAULENBACH, H 1973. *Weg und Ziel der Erkenntnis Christi*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins.

KERR, J 1895. *The Covenants and the covenanters*. Edinburgh: RW Hunter.

LABUSCHAGNE, JP 1988. *Die historiese konteks van die 20ste-eeuse Samelewingsteologieë*. Ongepubliseerde DD-verhandeling, UP.

LIEBENBERG, BJ 1977. *Andries Pretorius in Natal*. Pretoria-Kaapstad: Academica.

MANS, CJ 1967. Die Draagkrag van die Geloftes van 1838 en 1880. In: *Hervormde Teologiese Studies*, Jg 22 (4). Krugersdorp: NHW-Pers.

MALAN, CJ 1981. *Die nadere-Reformasie*. Potchefstroom: PU vir CHO.

PONT, AD 1973. *Die Boodskap van Geloftedag*. Pretoria: CKA.

PONT, AD sj. Opmerkings oor die covenant-gedagte by John Knox en die Skotse Reformasie. In: *Hervormde Teologiese Studies*, Jg 29 (1 en 2). Pretoria: NHW-Pers.

PONT, AD 1986. Verbond en volkskerk. In: *Hervormde Teologiese Studies*, Jg 42 (1). Pretoria: NHW-Pers.

STORM, JMG 1984. *Die Voortrekkerkerk*. Ongepubliseerde DD-verhandeling, UP.

SPOELSTRA, B 1963. *Die "Doppers" in Suid-Afrika 1760–1899*. Johannesburg-Kaapstad-Bloemfontein: Nasionale Boekhandel.

STRAUSS, FJ EN PONT, AD 1986. *Bloedrivier, stem uit die verlede, taak vir die hede, hoop vir die toekoms*. Windhoek: Eros.

SWART, MJ 1961. *Geloftedag*. Kaapstad.

TUKKER, CA 1974. Vier Leidse hoogleraren in de Gouden Eeuw. De Synopsis purioris theologiae als theologisch document. In: *Theologia Reformata*, Jg 17 (4).

VAN DIJK, D 1966. *Synopsis of Overzicht van de zuiverste Theologie ... beschreven door J Polyander, A Rivetus, A Walaeus, A Thysius*. Vertaald door D van Dijk. Enschede: J Boersma.

VAN JAARSVELD, FA 1971. *Honderd basiese dokumente by die studie van die Suid-Afrikaanse geskiedenis 1648–1961*. Kaapstad- Bloemfontein- Johannesburg: Nasou.

’n Biografiese skets van Sarel Cilliers – die geestelike vader van die Gelofte

Dr J M G Storm

1. VROEË GESKIEDENIS

Sarel Arnoldus Cilliers is op 7 September 1801 op die plaas Schoongezicht in die distrik Drakenstein gebore. Sy ouers was Charl Cilliers en die weduwee Elizabeth du Toit (gebore Louw). Die gesin verhuis in 1806 na die plaas Blaauberg in die distrik Graaff-Reinet. Soos die meeste kinders van die Oosgrensboere het hy weinig formele onderwys ontvang, dog talle van sy latere geskrifte getuig van goeie insig, lewenskennis, ervaring en onderrig. Wat van die grensboere opgemerk is, kan tereg ook van Cilliers gesê word (Storm 1984: 30):

> “Wat egter opval is dat nieteenstaande hulle afgesonderheid op afgeleë plase en gebrek aan formele onderwys en ontwikkelingsgeleenthede, die Voortrekkers op geestelike gebied nie agterlik geraak het nie, want elke gesin het ’n Bybel besit en daaruit gelees. So word die Bybel die meesgelese boek in die ongetemde wildernis. Dit moes die vanselfsprekende gevolg hê dat die Woord van God ’n sterk rigtinggewende en beïnvloedende faktor sou wees in die lewe van menige Afrikaanse boer. Omdat ander publikasies nie beskikbaar was nie, was die Bybel in baie huise, naas die ander geestelike lektuur van die “oude schrijwers” die enigste boek en daarom het dit ’n soort handboek vir die Afrikaner geword op elke lewensterrein. Dit was beskawingsfaktor nommer een vir nuutgebore geslagte. Vanuit die sentrale posisie wat die Bybel beklee het, was dit logies dat die kinders geleer moes word om die Bybel self te kon lees. Juis hierdie impuls het voorkom dat die Afrikaner in sy isolasie ’n analfabeet geword het. Aangewys op die Bybel, was dit die Afrikaner se leesboek en deur die verklaring van die Bybel deur die ou skrywers is sy denke en verstaan van die Bybel gevorm. Omdat veral die verbond van God met sy volk by die ou skrywers so ’n belangrike rol gespeel het, was dit vanselfsprekend dat die Ou Testament met groot sorg gelees is. Daarin het die Afrikaner ’n opvallende parallel tussen hulleself en die ou Verbondsvolk, Israel, gesien.”

Lourens C de Klerk het Cilliers later soos volg beskryf:

> "Charl Cilliers was 'n man van korte postuur en breed aangeleg, 'n lewendige, aan opwinding onderhewige man, vooral op kerkelik disputeer terrein... Was op sijn manier 'n welsprekende man, het meermale voorgegaan bij grote kerkgeleenthede, en in eie omgewing deurgans. Was van besondere vrome geaardheid en het nooit 'n verkeerde woord mag hoor of lij nie, of hij gaat het wellewend tee (Aangehaal by Duvenhage 1986: 70).

Verder het hy glo veral oor die gawe beskik om mense te troos en moed in te praat. Hy kon glo ook "stichtelik" en treffend bid.

Op 6 Oktober 1823 is hy met Anna Francina Viljoen getroud. Die egpaar sou elf kinders hê. Vir die eerste paar jaar het hulle op die plaas Blaauberg bly woon, maar later verhuis die gesin na die omgewing van Colesberg, vanwaar hy vanaf 1830 gereeld aan die trekboerbeweging deelgeneem het. Die sogenaamde trekboere was mense wat gereeld oor die Oranjerivier getrek het in 'n poging om voldoende weiding vir hulle vee te kry. Heelwat trekboere het hulle ook aan die Vrystaatkant van die Oranjerivier gevestig. Op die wyse was die gebied vir baie latere Voortrekkers goed bekend.

In die laaste helfte van 1835 het Cilliers besluit om die Kolonie vir goed te verlaat, wat hy ook vroeg in 1836 gedoen het. Sarel Cilliers sou deel uitmaak van die trekgroep van Hendrik Potgieter. Volgens Cilliers was hulle doel "een streekvelt (te) soeken soo na aan de portigese cantoor dat seij die ken bereiken om hun kruijt, kleederen ensoovoort van daar te hebben, sij wil voor eers na Vaalrevier van daar wil seij een reijs doen om te spekuleren" (Duvenhage 1986: 72).

2. OP TREK

Die Groot Trek was hoofsaaklik die tydperk waarin Sarel Cilliers sy bekendheid verwerf het. Nie soseer omdat hy 'n dapper en onverskrokke vegter was nie, maar omdat hy by vele geleenthede uitgemunt het as geestelike leidsman vir sy mede-Trekkers. Toe die Afrikanervolk op trek donker ure van benoudheid beleef het, was Cilliers byna sonder uitsondering daar om met Woord en gebed sy mense te bemoedig en te versterk. Geleenthede wat gemeld moet word, is:

- Vegkop

Die Slag van Vegkop was die eerste beslissende slag tussen die Trekkers en die Matabele. Tussen 3 000 en 5 000 Matabele het in Oktober 1836 'n doelbewuste poging aangewend om die Voortrekkers in aantog uit te wis. Die geveg sou plaasvind by Vegkop, vroeër Doornkop genoem. Aan Voortrekkerkant was daar maar ongeveer 35 weerbare manskappe om die aanslag teen te staan. In die wakring van 46 waens was daar vanselfsprekend groot vrees en vertwyfeling te bespeur. By die aanskoue van die oorweldigende oormag Matabele onder aanvoering van Mkalipi, sou selfs die dapperste man benoud gewees het.

In daardie vreesbevange oomblikke voor die geveg het Cilliers probeer om sy mede-Trekkers by wie hy moedeloosheid en wanhoop bespeur het, te bemoedig. "Hy het 'n kort woord tot die [illegible] gekeerdes gerig en gesê dat wij een Heilge God aanbidden, die een Almal bekleed in hemel en op aarde, en dat wij ons zamen voor Hem moeten vooroot-moedigen in onze gebed tot Hem, in zijne hemel, en dat alle in hen hart met mij moeten Bidden, en wij knielen alle zamen, ook onze vrouen en kinderen" (Duvenhage 1986: 85). Daarna het Cilliers voorgegaan in gebed waarin God om hulp gesmeek is.

Die uitslag van die geveg is bekend. Die Matabeleleër is verpletterend verslaan. By Vegkop is die Groot Trek in sy eerste jaar gered. As daardie laer uitgewis was, was die pad na die suide oop vir die Matabele en kon die Trek in die kiem gesmoor gewees het. Maar dit het nie gebeur nie, die Trekkers is nie oorrompel nie, hulle gebede is verhoor. Hoewel Cilliers bokant die knie gewond was en hy baie pyn gehad het, het hy die aand voorgegaan in 'n dankdiens, want die oorwinning was 'n bestiering: die Here se genade. Daarom is die Here gedank vir sy ontferming omdat... "Hij nog geen lust in onze dood en verderf heeft gehad" (Joernaal: 114).

- Lid van die strafekspedisies

Die Slag van Vegkop was 'n geweldige oorwinning vir die Voortrekkers, maar die verliese aan vee was verpletterend. Al wat oorgebly het, was die ryperde in die laer. Die 6 000 beeste en 41 000 skape wat op die vlaktes gewei het, is gesteel en weggevoer deur die Matabele. Twee strafekspedisies sou plaasvind om die vee van die Matabele terug te probeer kry.

Toe die eerste kommando onder aanvoering van Hendrik Potgieter en Gerrit Maritz die laer by Blesberg, naby ThabaNchu, vroeg in Januarie 1837 verlaat, was die ses en dertigjarige Sarel Cilliers een van die 107 kommandolede. Op hierdie stadium was hy reeds van die erkende leiersfigure op kerklike en godsdienstige gebied. Tydens die Oujaarsdiens van 1836, wat gehou is deur eerwaarde Erasmus Smit in die laer van Potgieter en Maritz, het Cilliers die verrigtinge afgesluit met 'n "stichtelik gebed en dankzegging tot God, voor al het heil in het afgeloopen jaar aan ons allen bewezen" (Rex 1971: 73). Die volgende dag tydens godsdiensoefening het Cilliers weer afgesluit deur 'n treffende "nagebed" te doen. Op die vooraand van die kommando se vertrek is 'n biduur vir hulle gehou, waartydens Cilliers die "tussengebed" gedoen het. Op kommando het Cilliers die godsdienstige plegtighede in die aande waargeneem en is daar ernstig tot God gebid om hulp en bystand teen die gedugte vyand.

Later het Cilliers onder andere die volgende oor die veldtog geskrywe: "En de nood drong dat wij met 107 man het ondernam om tegen de magtige vyand op te trekken, en onzen God gaf hem in onzen handen dat wij hem een groot nederlaag gaf... niet een van ons gemis. (Aangehaal by Gerdener 1925: 116 Joernaal van Sarel Cilliers.)

Na afloop van hierdie veldtog, tydens 'n algemene vergadering op 8 Februarie 1873, waartydens die buit verdeel is wat van die Matabele afgeneem is, is daar ook vir die eerste keer tydens die Groot Trek 'n kerkraad verkies. Dit het bestaan uit Johannes Stephanus Maritz as ouderling, en Sarel Cilliers en Christiaan Viljoen as diakens. Daar bestaan egter geen getuienis dat hierdie kerkraad ooit gefunksioneer het nie.

Cilliers sou ook die tweede ekspedisie teen die Matabele meemaak. Hierdie veldtog sou in Oktober en November 1837 plaasvind. Ook tydens hierdie veldtog sou Cilliers die godsdiens vir die kommando waarneem. Oor die veldtog sou Cilliers later die volgende geskrywe het: "Daarna gingen wij andermaal met 330 man tegen hem op, deze keer gaf de Heer onzen God, hem weder in onzen handen, dat wij hem ten onderbrachten..."

Opmerklik is sy onwrikbare Godsvertroue, sy erkentlikheid teenoor God in tye van uitredding en oorwinning en al die eer en dank wat hy telkens aan God vir sy hulp en bystand gebring het.

• Bloedrivier

Die Slag van Bloedrivier en die Gelofte wat nou daarmee verweef is, is seker een van die belangrikste historiese mylpale in die geskiedenis van die Groot Trek en van die Afrikaner. Twee persone het 'n leidende rol in die gebeure gespeel. Ten eerste was daar generaal AWJ Pretorius wat met fyn militêre strategie en goed beplande voorsorgmaatreëls die geveg beplan het. Naas hierdie genoemde beplannings was een van die vernaamste kenmerke van sy leierskap die klem wat hy op die geestelike voorbereiding van sy kommando vir die stryd gelê het. Pretorius het sy manskappe gedurig tot eensgesindheid, groter erns, geloof en gehoorsaamheid aangespoor. Die man wat hier met onderskeiding na vore getree het om sy leier se hand te sterk, was Sarel Cilliers.

Reeds die eerste aand is Cilliers versoek om die godsdiens te lei. En die volgende dae is daar gereeld, oggend en aand, godsdiens gehou. Omdat die kommando in drie groepe verdeel was, is drie persone aangewys om vir die onderskeie groepe godsdiens te hou. Hulle was Sarel Cilliers, Karel Landman en Pieter Joubert. Op Sondae het die kommando as 'n geheel vergader en dan het Cilliers gewoonlik die godsdiens gelei.

Soos reeds genoem, was daar vir Cilliers, en ook vir die ander Trekkers, 'n besondere ooreenkoms tussen Israel se stryd teen die heidenvolke en dié van die Voortrekkers teen die onbeskaafde Swart hordes. In sy Skriflesing en preke het Cilliers gekonsentreer op boeke uit die Ou Testament waar treffende voorbeelde gemeld word van hoe Israel met God se hulp sy vyande verslaan het. By die godsdiensoefening op Sondag 2 Desember 1838 het hy byvoorbeeld oor Josua gepreek. Volgens Liebenberg is dit hier waar Pretorius op die gedagte gekom het om soos sommige van die ou gelowiges uit die Ou Testament, 'n gelofte aan God te doen (Liebenberg 1977: 27).

Dit is vanselfsprekend dat Pretorius die gedagte van 'n gelofte met ander lede van die kommando sou bespreek. Cilliers het later in dié verband geskryf:

> "Wij trokken met onze laager tot aan de Tugelarivier, daar moesten wij wachten na 'n deel menschen die noch niet bij ons was. In de avond Goddienst stelde ik het alle voor hoe de Heer van zijn hemel met alle die Bijbel Heilige war, en zoo ze alle voor de Heer leefte, en dat sy zulks de Heer beloftenis deed, als de Heer hunne vyanden in hun hand zouden geven, en na deze Goddienst sprak onze generaal met mij erover dat het in zijn hart was om ook aan de Heer onze God onze vyand in onze hand sal geven en wij op een dag de vyand zal overwinnen, dat die dag wij de Here beloof in zijn eeredienst te heilige als een bid en gedenk en dank dag, elk jaar, en wij het aan onze kinderen zal vertellen en als wij de land zal winnen en het onze woning zal worden, dat wij ook de Heer een Kerk zal bouwen in ons midden."

Sarel Cilliers was aanvanklik nie juis geesdriftig oor Pretorius se voorstel nie. Hy was bang dat die nageslag so 'n belofte nie behoorlik sou nakom nie en dat die Here se toorn dan oor hulle sou uitbreek. Tog het hy sy aanvanklike beswaar laat vaar en ingestem met die idee om 'n gelofte af te lê. (Vergelyk Joernaal van Cilliers – Gerdener 1925: 121).

Terwyl die kommando op Woensdag 5 Desember 1838 by Danskraal op die terugkeer van Hans de Lange, wat op 'n verkenningstog was, gewag het, het Pretorius die manne bymekaar laat roep. Eers het hy, en daarna Karel Landman, die kommando tot groter erns, gehoorsaamheid en eendrag aangemoedig. Nadat Landman gepraat het, het Pretorius vir Cilliers versoek om die byeenkoms met gebed af te sluit. Dit het hy nie onmiddellik gedoen nie, maar ook van sy kant af veral die offisiere gemaan om hulle plig te doen. Daarna het hy die geleentheid gebruik om die gedagte van 'n gelofte met die manskappe te bespreek.

Volgens Cilliers se eie getuienis is die Gelofte hier afgelê. 'n Ander ooggetuie, PJ Coetzer rapporteer soos volg:

> "Het was ook op dezen dag dat die oude Sarel Cilliers op een wagen ging staan een gebed deed voor de overwinnig der Boeren, en daarna een aanspraak hield waarin hj de Boeren vroeg aan God de belofte af te leggen dat zo Hij hun de overwinning deze dag gag (zou) gewijd (worden) tot een dank dag, jaarlyks door hen te vieren" (Aangehaal by Liebenberg 1977: 29).

Jan Bantjes, Pretorius se griffier, se getuienis is egter dat die Gelofte die eerste keer by Wasbank afgelê is. Dit sou op Sondag 9 Desember plaasgevind het. Die oggend het Pretorius die drie persone wat altyd die godsdiens gelei het, naamlik Landman, Joubert en Cilliers gevra om hul "gemeentes" mee te deel dat hy, in die woorde van Bantjes:

> "aan den Almagtigen eene gelofte te doen wilde (indien allen wel wilden), om zoo de Heere ons de overwinning geven mogt, een Huis tot zynes Grooten Naams gedachtenis te stichten, alwaar het Hem zal behagen – en dat zy ook moesten afsmeken, de hulp en bystand van God, om deze gelofte zeker te kunne volbrenging, en dat wy den dag der overwinning, in een boek zullen aantekenen om dezelve bekend te maken, zelfs aan onze laatste nageslachten, op dat het ter eere van God gevierd mag worden."

Die manskappe het geen beswaar teen so 'n Gelofte gehad nie. Sarel Cilliers is toe aangewys om die Gelofte tydens die oggend se erediens waar te neem. Hy het die diens begin deur Psalm 38, verse 12—16 te laat sing, daarna het hy 'n gebed gedoen en toe gepreek oor Rigters 6, verse 1—24. Hierna is die gelofte in 'n gebed afgelê. Aldus Jan Bantjes "besloot (Cilliers) met het gebed waarin de belofte voormeld aan God werd gedaan, en eene krachtige smeking om hulp en bystand in het volbrengen derselve". Pretorius se eie verklaring oor die aflegging van die Gelofte getuig dat "het in openbaar gebed belooft" was. Ook Sarel Cilliers bevestig dat die Gelofte in 'n gebed afgelê is. Dit is dus merkwaardig dat nie een van die historici wat die Gelofte se woorde gerekonstrueer het, rekening gehou het met die feit dat dit in 'n gebed plaasgevind het waarin God direk aangespreek word nie. (Vergelyk Liebenberg 1977: 33.)

In die daaropvolgende dae is die Gelofte by elke aandgodsdiens herhaal. Die wonderlike afloop van die Slag van Bloedrivier is vir almal bekend. En hoewel die Gelofte vir heelwat hedendaagse Afrikaners 'n verleentheid is, sal dit en moet dit vir die Afrikaner, juis in die lig van ons geloof, altyd 'n gevierde gebeurtenis bly.

- Onverskrokke vegter

Dit sal onregverdig wees om in 'n skets oor Sarel Cilliers nie melding daarvan te maak dat hy 'n onverskrokke en dapper man was nie. By Vegkop het hy 'n leidende rol saam met Hendrik Potgieter gespeel. Daarna het hy albei die strafekspedisies teen die Matabele meegemaak. Tydens die Groot Moord in Februarie 1838 het hy in lewensgevaar die vasgekeerde Gert Barends gered en daarna gehelp om die Van Rensburgs wat deur die Zulu's vasgekeer was, te ontset. Hy was lid van die sogenaamde Vlugkommando en deel van die manskappe te Bloedrivier. Later in Natal sou hy die veldtog teen Nchapai meemaak en as inwoner van die Vrystaat sou hy ook teen die Basoetoes veg. Dit is dus heeltemal tereg dat hy in sy jongdae die bynaam "Leeu" gehad het, of deur ander die "Vrome Vegter" genoem is.

3. IN NATAL

In teenstelling met sy ou vriend, Hendrik Potgieter, wat die Transvaal as sy woonplek gekies het, het Cilliers liefde vir Natalia geopenbaar. Na Bloedrivier het hy hom op die plaas Welgevonden gaan vestig, sowat 16 kilometer noord van die hedendaagse Howick. (Die plaas staan vandag bekend as Colbourn.)

In Natal het Cilliers hom onderskei as lid van die eerste Volksraad en vanaf 18 Januarie 1841 ook as kerkraadslid. Hy is vanaf dié datum regstreeks deur die Volksraad vir die gemeente Pietermaritzburg as ouderling benoem.

Op kerklike gebied sien ons dat hy veral 'n belangrike bydrae gelewer het om die Geloftekerkie gebou te kry. Reeds op 29 Oktober 1839 het hy 'n brief gerig aan sy landgenote waarin 'n beroep op hulle gedoen word om middels te verskaf vir die bou van 'n kerk op grond van die Bloedriviergelofte. Later het hy gehelp om die kerkie te vergroot deur middel van 'n gallery en ook om dit van 'n beter dak te voorsien.

Hierna het Cilliers 'n rustiger lewe begin lei en nie veel meer is van hom gehoor nie. Na Pretorius se mislukte pogings om vir Natal 'n beter bedeling onder Britse bewind te verkry, verhuis Cilliers soos baie ander Voortrekkers in 1847 na die gebied wes van die Drakensberg. Hy vestig hom in die Vrystaat op die plaas Doornkloof, geleë in die huidige distrik Lindley. In 1852 is sy vrou oorlede waarna hy 'n tweede huwelik aangaan met die weduwee Aletta Elizabeth van den Berg (gebore Loots).

4. LATERE LEWE

Ook in die Vrystaat het Cilliers sy plek op die kerklike terrein en in die volkslewe volgestaan. Sy plaas was spoedig 'n middelpunt vanwaar belangrike bedrywighede geloods is. So is tydens die Basoetoe-oorlog van 1858 'n klipskans op sy plaas opgerig waar die omliggende families kon kom skuil en 'n moontlike aanval sou kon weerstaan. Tydens hierdie oorlog is Cilliers ook afgevaardig om hulp vir die Vrystaat by die ZAR te gaan soek.

Dit is vanselfsprekend dat Cilliers ook kerklik ten nouste betrokke sou raak in sy nuwe woongebied. Die feit dat sir Harry Smith na die anneksasie van die Vrystaat in 1848 ook die Voortrekkergemeente van Winburg per proklamasie op 14 Maart 1849 onder jurisdiksie van die Kaapse NG Kerk geplaas het, het nie voorkom dat Cilliers steeds ten volle kerklik meelewend sou bly nie.

So was hy onderskeidelik ouderling, eers in Winburg en na die gemeente se afstigting, ook in Kroonstad. Hier het hy 'n leidende rol gespeel met die oprigting van die eerste kerkgebou. Tydens die hoeksteenlegging op 21 September 1861, het hy die gemeente vermaan tot liefde en eendrag. Persoonlik het hy nog die Kaapse Sinode in 1862 bygewoon, waartydens die bekende "Ludolff-saak" plaasgevind het. In 1865 was hy 'n afgevaardigde na die eerste Vrystaatse Sinode en word hy as lid van die Regskommissie gekies.

Op 4 Oktober 1871 is hy op sy plaas Doornkloof oorlede.

5. SAMEVATTING

Alle mense het nie van Sarel Cilliers gehou nie. Susanna Smit, eggenote van Erasmus Smit het Cilliers beskou as 'n huigelaar wat met sy vrome lewenswandel openlik te koop loop. Iemand wat volgens haar, op sy eie kragte en godsdiensywer geroem het, eerder as om op God se genade staat te maak (De Jongh 1977: 172).

'n Sekere persoon onder die skuilnaam "Emigrant", beskryf hom soos volg:

> "... he is a man that is indefatigable in his calling if preaching from morning to night can be called so. Tetotalism is not found either in his bible, conduct or preaching to the young and uninitiated in the art of shooting a Kaffir – he holds forth his own noble deeds in bygone days – he also attempts to prove, I suppose by logic that the Lord has decreet the annihalation of all the Black Tribes..."

Op die keper beskou het Cilliers onbillik en onredelik teenoor Erasmus Smit opgetree. Veral Cilliers se optrede teenoor Smit om te voorkom dat hy in die ou Geloftekerkie mog preek, sy bydrae en die wyse waarop Cilliers die Volksraad beïnvloed het om 'n byna aggressiewe houding teenoor Smit in te neem, was laakbaar. (Vergelyk De Jongh 1977: 171–182.) Om Cilliers egter op grond van hierdie gebeure en getuienis te verdoem, sal nie reg laat geskied aan die persoon van Sarel Cilliers nie.

Daar kan met sekerheid gestel word dat, nieteenstaande die foute en gebreke wat hierdie Voortrekker gehad het, die oorweldigende getuienis is dat Cilliers 'n gelowige, hardwerkende en waardige bouer aan die geskiedenis van die Afrikanervolk in Natal en die Vrystaat was. Dat die nageslag van hierdie volk wat hy help stig het ook so gedink het, blyk uit die feit dat by drie geleenthede besondere eer aan hom bewys is:

Op Geloftedag 1922 is 'n gedenksteen by sy graf onthul met die woorde: "Kerkvader van die Voortrekkers". Tydens 1938 met die eeufeesherdenking van die Groot Trek is een van die gedenkossewaens na hom vernoem. Op Geloftedag 1950 is 'n behoorlike monument, ontwerp deur Coert Steynberg, op die NG Kerkplein op Kroonstad onthul.

Ook ons eer sy nagedagtenis.

Literatuur

DE JONGH, PS 1977. *Die Lewe van Erasmus Smit*, Pretoria: HAUM.
GERDENER, GBA 1934. *Ons Kerk in die Transgariep*. Kaapstad: Nasionale Pers.
GERDENER, GBA 1925. *Sarel Cilliers – Die Vader van Dingaansdag*. Pretoria: Van Schaik.
LIEBENBERG, BJ 1977. *Andries Pretorius in Natal*. Pretoria-Kaapstad: Academica.
STORM, JMG 1984. *Die Voortrekkerkerk*. Ongepubliseerde DD-Verhandeling, U.P.

Die Gelofte van 1838 soos dit in 1880 by Paardekraal met 'n belofte bevestig is

Prof dr S J Botha

1. HISTORIESE AGTERGROND

Op 12 April 1877 het Sir Theophilus Shepstone die Zuid-Afrikaansche Republiek in naam van Brittanje sonder slag of stoot geannekseer. Van 'n verdeelde en magtelose Transvaal het dit slegs 'n skriftelike protes van die regering van president Thomas F Burgers ontlok (Van Jaarsveld 1959: 119). Dit het egter nie beteken dat die Transvaalse volk dit op die lang duur sonder weerstand sou laat voortsit nie. Inteendeel, vir die volgende vier jaar het al die bedrywighede van die Transvaalse volk net een doel voor oë gehad en dit was die herwinning van hul verlore vryheid (Van Jaarsveld 1959: 121). EJP Jorissen, die destydse staatsprokureur, verwys in sy *Transvaalsche Herinneringen, 1876—1896*, na hierdie jare as "de korte maar uiterst merkwaardige geschiedenis van wat wij noemen, ons lijdelijk verset" (1897: 35).

Inderdaad het die Transvalers aanvanklik probeer om alle middele, behalwe wapengeweld, aan te wend om hulle verlore vryheid terug te kry. Dat hulle wapengeweld wou vermy is begryplik, want die voormanne van die Transvalers het maar te goed besef dat Engeland 'n magtige wêreldmoondheid was waarmee die Zuid-Afrikaansche Republiek, wat nog maar in sy kinderskoene was, beswaarlik vergelyk kon word. Die eerste pogings wat aangewend is om die anneksasie ongedaan te kry, was twee deputasies na Engeland. Trouens op die eerste deputasie is reeds op 11 April 1877, dus 'n dag voor die anneksasie, deur die Uitvoerende Raad besluit omdat die oortuiging bestaan het dat, indien die korrekte feite aangaande Transvaal en die werklike begeerte van sy burgers aan die Britse regering voorgelê sou word, Brittanje inderdaad van die anneksasie sou afsien (Du Plessis 1973: 235). Die eerste deputasie het bestaan uit vise-staatspresident SJP Kruger en dr EJP Jorissen, en in vier samesprekings met Lord Carnarvon, Britse minister van Kolonies, het Kruger alles in sy vermoë gedoen om Carnarvon te oortuig dat die oorgrote meerderheid van die bevolking teen die anneksasie gekant was. Kruger het ook voorgestel dat 'n volkstemming in Transvaal gehou moes word om die gevoelens van die

Transvalers te toets, maar sonder sukses. Brittanje wou dus nie van die anneksasie afsien nie en nadat die deputasie ook na Holland gegaan het om die Transvaalse saak daar te verduidelik, het hulle teen die einde van 1877 na Suid-Afrika teruggekeer (Du Plessis 1973: 236).

Terug in Transvaal het Kruger onmiddellik agtergekom dat 'n nuwe gees hier posgevat het. Die aanvanklike verslaenheid en lamheid oor die anneksasie het plek gemaak vir 'n nugterheid ten opsigte van die gevolge en betekenis van die anneksasie en deur die ontwaking van 'n nasionale gevoel het die besef na vore gekom dat eendragtige optrede uiters noodsaaklik was (Du Plessis 1973: 236).

Waar die deputasie op 7 Januarie 1878 verslag moes doen oor sy werksaamhede, het Kruger moeite ondervind om 'n aantal heethoofde te kalmeer en ontevredenes tevrede te stel. Kruger het steeds die standpunt gehuldig dat Carnarvon uit sy misverstand uitgehelp sou word, indien definitiewe syfers van 'n volkstemming aan hom voorgelê sou word. Op 4 April 1878 het die verskillende komitees wat die petisielyste laat teken het, te Doornfontein vergader en bevind dat 6 591 handtekeninge téén en 587 vír anneksasie uitgebring is (Du Plessis 1973: 236). 'n Tweede deputasie word na Engeland gestuur in die persone van Paul Kruger en Piet Joubert.

In Engeland was sir Michael Hicks-Beach nou die Britse minister van Kolonies. Ook die tweede deputasie misluk egter as hulle van die nuwe minister die antwoord kry dat Transvaal Britse gebied sou bly en dat hy ook nie bereid was om die saak verder te bespreek nie (Du Plessis 1973: 236). In Oktober 1878 vertrek die deputasie terug om op 10 Januarie 1879 te Wonderfontein aan sowat 2 000 tot 3 000 burgers verslag te doen. Terwyl die aandrang op wapengeweld al groter geword het, het Kruger steeds betoog dat alle weë om die onafhanklikheid op vreedsame wyse terug te wen eers beproef moes word. Derhalwe is Piet Joubert na Natal na die Britse hoëkommissaris, sir Bartle Frere, gestuur. Van teruggawe van Transvaalse onafhanklikheid wou Frere niks weet nie, en hy het selfs 'n dreigende houding ingeneem (Jorissen 1897: 42). Nietemin het hy tog ingewillig om self met die Boere in Transvaal te gaan kennis maak. Dit het weer nuwe hoop laat opvlam.

'n Interessante gebeurtenis, voordat die burgers op Wonderfontein uiteengegaan het, was dat 'n plegtige belofte aan mekaar gedoen is, naamlik "om aan land en volk trou te bly en, met die oog op God gerig, tot die dood toe saam te werk vir die herstel van die vryheid van hulle republiek" (Du Plessis 1973: 237). Dit was die voorspel tot die belofte van Desember 1880 en dit het ook baie duidelik na vore laat kom dat 'n steeds hegter eenheidsgevoel onder die Transvalers aan die groei was.

In afwagting op die besoek van sir Bartle Frere het tussen 4 000 en 5 000 burgers vanaf 18 Maart tot 15 April te Kleinfontein naby Heidelberg saamgetrek. Hoewel dit slegs die bedoeling was dat die Volkskomitee met die hoëkommissaris sou onderhandel, het al die burgers spontaan bymekaargekom (Jorissen 1897: 43). Al het hierdie byeenkoms ook ten opsigte van die ongedaan maak van die anneksasie misluk, het dit tog in 'n ander opsig groot betekenis gehad. Die lang geleentheid om bymekaar te wees en beter ingelig te word, het groter eensgesindheid bewerk. Jorissen, wat self 'n groot deel van hierdie byeenkoms meegemaak het, het die betekenis daarvan soos volg beskryf (1897: 44–45):

> "Het is onmogelijk, het groot gewicht van deze bijeenkoms, die het geheele volk vertegenwoordigde en vier weken aanhield, te overschatten. Hier op Kleinfontein werd de eendracht hersteld en de samenwerking getroffen; de onderscheidene partijen, politieke en kerkelijke, kwamen tot het inzicht dat er iets hoogers was dan deze kleine kringen, dat er een Vaderland was, dat alles en allen omvatte. Juist nu, mischien omdat men het verloren had, begon men het lief te krijgen; en wat men ook als vergoeding aanbood, welke zegeningen ook het Engelsch bewind zou willen aanbieden, men verlangde eenvoudig zichzelf te zijn en vrij gelaten te worden.
> De invloed dezer groote bijeenkomst op de burgers, op ons allen, vrienden van de Republiek, was beslissend. Ik zou geneigd zijn te spreken van een ontdekt worden aan ons zelven, van eene voorafschaduwing der dingen die komen moesten. Dat dit alles sou moeten uitloopen op een oorlog, werd van dien tijd af aan gevoeld, doorsien en aangenomen."

Alhoewel die besef dat Transvaal slegs deur wapengeweld sy vryheid sou kon terugkry, al sterker begin groei het, is voorlopig steeds op die ingeslane weg van vreedsame protes voortgegaan. Intussen het die vervanging van Shepstone deur sir Owen Lanyon as administrateur van Transvaal, en Frere deur sir Garnet Wolseley as hoëkommissaris ook nie 'n moontlike vreedsame skikking bevorder nie (Du Plessis 1973: 238). Ook van die memorie (Cachet 1883: 509–512) wat met toestemming van Frere deur die Transvalers aan die Engelse koningin gestuur is, het niks gekom nie. In die versoek is aan die Engelse staatshoof die vraag gestel of dit dan werklik tot oorlog moes lei. Alhoewel onmiddellik ook verklaar is dat dit nie hulle wens was nie, het dit tog al duidelik begin word in watter rigting hulle gedagtes begin gaan het. Nogtans het hulle vir laas nog gepleit: "Wy smeeken u, maak een einde aan dezen ondragelijken toestand en gelast uwen Hoogen Commissaris in Zuid-Afrika, ons onzen staat terug te geven" (Cachet 1883: 512).

Vir die Transvalers het dit al hoe duideliker geword dat blote volksbyeenkomste gevolg deur vriendelike versoeke, nie die gewenste uitwerking gaan hê nie. Drastieser optrede sou beproef moes word. Dat 'n nuwe fase bereik is, het duidelik geword by die volksbyeenkoms te Wonderfontein (ook as Luipaardsvlei bekend) in Desember 1879. Spontaan en vrywillig het meer as 6 000 burgers, maar hierdie keer gewapen, byeengekom om "onomwonde en eensgesind te verklaar dat die tyd aangebreek het om die land terug te neem en 'n president en 'n volksraad te kry" (Du Plessis 1973: 238). Reeds vanaf die 10de Desember 1879 het die burgers vir die vergadering byeen begin kom, en dit ten spyte van 'n verbod wat Wolseley op enige verdere byeenkomste geplaas het (Van Jaarsveld 1959: 122). Dat die Transvalers gereed was tot drastiese optrede, het ook gespreek uit die feit dat die Vierkleur vir die eerste keer sedert April 1877 gehys is (Jorissen 1897: 49).

Nadat verdere optrede onder leiding van Kruger, Joubert en Pretorius vir etlike dae lank sorgvuldig oorweeg is, is op 15 Desember 1879 die volgende formele besluit geneem (Du Plessis 1898: 22–25 en Cachet 18–83: 517–518): "Volksbesluit. Het volk der Zuid-Afrikaansche Republiek heeft Vrijdag 12 Desember 1879, zijn wil geopenbaard en gaat er nu toe over dien door besluiten uit te breiden. De tijd van memories aan de Engelsche Regering is voorbij; langs dien weg is geen redding mogenlijk. De ambtenaren van Hare Majesteit de Koningin van Engeland hebben door hunne onware en valsche voorstellingen de deur tot Hare Majesteit en het Parlement gesloten. Dit is voor hunne verantwoordelijkheid. Het Volk heeft gedaan wat het kon, nog en nog eens zou het tot de Koningin van Engeland willen gaan, want het Volk gelooft, zoo zeker als de zon schijnt, dat indien zij, de Koningin van Engeland en het Engelschevolk, het wisten dat hier een vrij volk verdrukt werd, zij het nooit zouden gedoogen. Engeland is overal een beschermer der vrijheid geweest, en zou ook onze vrijheid, die verdrukt wordt, beschermen. Maar de ambtenaren van Hare Majesteit in Zuid-Afrika, die de noodzakelijkheid der annexatie blijven verdedigen, bedekken de waarheid en smoren onze stemmen. Wij kunnen dus niet meer tot Engeland spreken, er is daar niemand die ons antwoordt. Het is daarom dat wij, het Volk der Zuid-Afrikaansche Republiek, er toe overgaan om vast te stellen:

1. Dat het Volk der Zuid-Afrikaansche Republiek nooit onderdanen van Hare Majesteit geweest is, en het ook niet wil wezen; dat iedereen dus, die van ons als oproermakers spreekt, een lasteraar is.
2. Dat het Volk verlangt dat de Regering der ZA Republiek, wier werkzaamheden gestaakt zijn, zoo spoedig mogelijk dezelve weder zal hervatten.
3. Dat het Volk verlangt dat zoo spoedig mogelijk de Volksraad zal bijeengeroepen worden.
4. Dat het Volk verlangt aan vriend en vijand te toonen, dat het alles wat naar bloedstorting en geweld gelijkt wil vermijden, en om die reden dus van den Volksraad verwacht dat hij die stappen zal nemen, welke eene vredelievende oplossing der moeijelijkheden met de Engelsche Regering mogelijk maken.

5 Het Volk verwacht van den Volksraad daartoe in de eerste plaats een Proklamatie of wet over de volgende punten:
   (a) Dat alle regten van thans ingezeten des lands onder de bescherming van 's lands wetten zullen staan;
   (b) Dat aan de Engelsche Regering het regt zal blijven erkend, in ons land een Consul of diplomatiek persoon te benoemen om de belangen der Britsche subjecten te behartigen;
   (c) Dat de wettige uitgaven, wettig gedaan voor de noodzakelijke uitgaven des lands door de tusschenregering erkend zullen worden;
   (d) Dat geschillen over grenslijnen van naturellenstammen aan eene arbitrage zullen onderworpen worden;
   (e) Dat voor de inboorlingenpolitiek de Regering bereid is, algemeene regelen aan te nemen, in overleg met de Koloniën en Staten van Zuid-Afrika;
   (f) Dat de Republiek bereid is in overleg en in overeenstemming met de Koloniën en Staten van Zuid-Afrika op eene Confederatie in te gaan.

6. Dat het Volk verklaart vergevensgezind te zullen zijn voor alle burgers der ZA Republiek die door omstandigheden er toe gekomen zijn en tijdelijk de zijde van het volk verlieten, maar dat het niet beloven kan die vergevensgezindheid uit te strekken tot die burgers der ZA Republiek, welke als openbare vijanden van het volk optreden, en door hunne leugenachtige voorstellingen de Engelsche Regering voortdurend bedriegen.

7. Het volk verklaart verder dat het tot den tijd der herstelde Republiek niet dan gedwongen zal verschijnen in de hoven des lands en dat het alle geschillen onder elkander door scheidsregters zal laten uitmaken.
8. Dat het Volk ook nog eene openbare waarschuwing doet aan sommige direkteuren van banken in het land om zich niet langer met de politiek te bemoeijen, en zoodoende een werktuig te worden in de handen der vijanden van de Republiek.
9. Dat het volk der ZA Republiek van de tusschenregering, van de hoogere en lagere ambtenaren verwacht, dat er een einde zal komen aan onnodige kwellingen der Burgers, zooals in den laatsten tijd maar al te veel hebben plaats gehad en die geen ander gevolg kunnen hebben dan uittarting tot botsing.

En Eindelik:

10. Dat het Volk verklaart, dat het met Gods hulp verlangt eene krachtige Regering der ZA Republiek, eerbiediging van de wet, ontwikkeling en vooruitgang van het land en dat het belooft man voor man daartoe te zullen medewerken en de opgetreden Regering te zullen verdedigen tot den dood toe.

Zoo Waarlijk Helpe ons God Almagtig!

Aldus gedaan door ons van het Volk gekozen Voormannen, in naam van het Volk der Zuid-Afrikaansche Republiek te Wonderfontein op heden, den 15den dag van December 1879."

Hierdie besluit is onmiddellik aan die Engelse owerhede deurgegee en 'n byeenkoms is belê vir April 1880 te Paardekraal, waar die plan was om dan die Republiek te herstel (Du Plessis 1973: 239). Wolseley se reaksie was om die twee ondertekenaars van die besluite, naamlik M W Pretorius as voorsitter en W E Bok as sekretaris, te laat arresteer en van hoogverraad aan te kla. Om taktiese redes is beide egter spoedig op borgtog vrygelaat (Cachet 1883: 519).

Voordat na die verdere verloop van gebeure gekyk word, is dit nodig om nog enkele opmerkings oor die volksbyeenkoms en "Volksbesluit" te Wonderfontein te maak. Ten eerste is dit belangrik om daarop te let dat die byeenkoms te Wonderfontein ten nouste verbind was met die jaarlikse herdenking van die Slag van Bloedrivier van 16 Desember. Jorissen het daarom in dié verband opgemerk (Jorissen 1897: 49): "De bijeenkomst viel samen met den verjaardag van de groote overwinning, 16 December 1838 in Natal op Dingaan behaald, en sinds bijna geregeld den 16 den December van elk jaar, als openbare feestdag gevierd. In het staalbad van deze herinneringen zocht en vind de vergaderde menigte den toon van hare besluiten, en wat tot nu toe niet geschied was: in het openbaar en door allen, werd zonder dwang ingestemd met den plechtigen eed, niet te rusten voor het vaderland weder in vrijheid was hersteld."

Al is dit ook waar dat die primêre doel van die volksbyeenkoms die bespreking van die anneksasiekrisis was, en al het die fokus van die bespreking rondom die krisis gedraai, is die feit dat dit aan die gebeure van 16 Desember 1838 gekoppel is, tog betekenisvol. Die historiese en godsdienstige aspekte van die oorwinning van 1838 het wel die nodige aandag ontvang (Swart 1961: 22) en juis dit het meegebring dat die Gelofte van 1838 vanselfsprekend in die gesigsveld gekom het as basis waarop hulle eie optrede in hulle eie krisissituasie gebou sou word.

Die tweede opmerking wat gemaak moet word en wat ten nouste by die eerste aansluit, raak die besondere optrede wat deur die leiers van die Transvalers en dan veral dié van vise-staatspresident Paul Kruger, gevolg is. Volgens Cachet (1883: 517) het Kruger, voordat met enige verrigtinge te Paardekraal begin is, versoek dat enigeen wat "misschien gedwongen" teenwoordig was, liefs die byeenkoms moes verlaat. Uit die feit dat niemand die byeenkoms verlaat het nie, was dit duidelik dat almal wat teenwoordig was willens en wetens teenwoordig wou wees en so het Kruger ook verseker dat almal wat deelgeneem het, openlik en sonder dwang ingestem het tot die plegtige eed om nie te rus voordat die vaderland weer vry was nie. Dit herinner sterk aan die gebeure by die aflegging van die Gelofte van 1838 toe die burgers onder geen verpligting geplaas is om by die aflê van die Gelofte teenwoordig te wees nie (Swart 1961: 5).

Laastens moet die opmerking oor die "Volksbesluit" gemaak word, dat hoewel die aanduiding daarvan was dat 'n nuwe drastieser fase van optrede deur die Transvalers beoog is, dit hoegenaamd nie beteken het dat hulle nie nog steeds 'n vreedsame skikking bo gewapende konflik sou verkies nie. In hierdie verband is besluit nommer 4 baie duidelik. Aan die ander kant was dit ook uit die "Volksbesluit" duidelik dat die Transvalers met niks minder as die onafhanklikheid van hulle Republiek tevrede sou wees nie en dat hulle gereed en bereid was om alles hiervoor op te offer. Die verdere verloop van gebeure toon baie duidelik dat hoewel hulle beslis was in wat hulle verlang het, hulle eers nadat alle ander moontlikhede misluk het, die wapen opgeneem het.

Twee verwikkelinge het gelei tot die uitstel van die April-byeenkoms te Paardekraal. Die eerste was dat die federasiesaak, die rede waarom Transvaal geannekseer is, voor die Kaapse Parlement moes dien. Sou die federasieplan misluk, dan sou die kanse dat Transvaal sy onafhanklikheid sou terugkry waarskynlik groter wees. Derhalwe het die Volkskomitee besluit om Paul Kruger en Piet Joubert na die Kaap te stuur om stemming teen die federasieplanne te gaan maak. Hulle was inderdaad suksesvol en die federasieplan is nie voor die Kaapse Parlement gelê nie (Van Jaarsveld 1959: 122). Die hoop het nog verder opgevlam toe die Britse Liberale Party onder W E Gladstone na 'n algemene verkiesing in Brittanje aan bewind gekom het. Gladstone het hom immers tevore teen die anneksasie uitgelaat. Dit was egter vir die Transvalers 'n baie groot teleurstelling toe Gladstone se beslissing was dat hy ook nie die anneksasie sou herroep nie (Van Jaarsveld 1959: 122).

Daarmee was al die vreedsame metodes nou sonder sukses aangewend en die leiers het besef dat hulle nie langer die burgers sou kon bedwing nie. Die tydperk van lydelike verset en tevergeefse onderhandelinge was nou verby.

2. DIE GEBEURE TE PAARDEKRAAL VANAF 8 TOT 14 DESEMBER 1880

Die volksbyeenkoms wat vir April 1880 belê was en intussen na 8 Januarie 1881 uitgestel is, is op 1 Desember 1880 deur die Volkskomitee na 8 Desember 1880 vervroeg. Die rede hiervoor was die gebeure te Potchefstroom gedurende Oktober en November 1880 rondom die betaal van belasting: Kommandant P A Cronje en 127 burgers het naamlik in Oktober skriftelik aan die landdros van Potchefstroom kennis gegee dat hulle slegs bereid was om voortaan aan die wettige regering hulle verskuldigde belastings te betaal. Toe 'n sekere Piet Bezuidenhout weier om sy belasting te betaal en daar op sy wa beslag gelê is, maar die wa deur Cronje en sy helpers teruggeneem is, was dit 'n daad van openlike verset wat Lanyon nie sommer sou laat verbygaan nie. Op 1 Desember het die Volkskomitee te Kaalfontein met die Koloniale sekretaris, George Hudson, samesprekings gehad waar Kruger dit onomwonde gestel het dat dit nie maar net 'n saak tussen die Britse regering en Cronje, Bezuidenhout en die kwessie van die wa was nie, maar dat dit nou 'n saak was tussen die Britse regering en die Zuid-Afrikaansche Republiek. Gewapende konflik was nou onvermydelik en daarom moes vinnig gehandel word en is die volk op kort kennisgewing na Paardekraal opgeroep (Du Plessis 1973: 240 en Van Jaarsveld 1959: 172).

Ten spyte van die kort kennisgewing het reeds op 8 Desember 1880 tussen 4 000 en 5 000 gewapende burgers opgedaag en in die volgende dae het die getal na 8 000 tot 10 000 aangegroei. Tot die finale beslissing op 14 Desember is in hierdie dae diep en ernstig deur die burgers besin oor wat hulle verder te doen gestaan het. En hoewel dit uiteraard primêr oor die anneksasiekrisis en die aanstaande gewapende konflik gegaan het, was elke teenwoordige burger diep bewus van die komende verjaardag-herdenking van die oorwinning by Bloedrivier. Net soos die vorige jaar te Wonderfontein, het die Gelofte van 1838 sterk gefigureer as die basis waarop hulle hulle eie handelinge sou bou. Die hele byeenkoms het dan ook deurentyd nie alleen 'n ernstige nie, maar ook 'n gewyde gees geadem. Hiertoe het 'n godsdiensoefening wat op Sondag 12 Desember deur ds N J van Warmelo waargeneem is, 'n belangrike bydrae gelewer (Pont 1955: 127). Jorissen (1897: 64–65) het hierdie godsdiensoefening soos volg beskryf: "Tusschen den Zaterdag, toen de eerste beslissende stap gedaan was, en den daar opvolgenden Maandag, kwam de groote rustdag, met diep ontzag door de Burgers geëerd. Ik wenschte de stift van een Rembrandt te kunnen hanteeren, om eene teekening te geven van die bonte menigte grijsaards met vrouw en kinderen, hier en daar op een kampstoel, maar meest op den grond uitgestrekt, tegen de glooing op, aan de Oostzijde van het tegenwoordig monument op Paardekraal. Op den bovensten rand breidde zich eene kleine vlakte uit. Daar stonden de tenten der voormannen. Van boven af had men het uitzicht als op een groot amphitheater. In regelmatige rijen, naar links en rechts, de duizenden Burgers, geduldig wachtende en opziende naar het boven hen, op de uiterste punt der kleine bergvlakte, opgerichte preekgestoelte. Een kleine tafel met een bijbel, en daar overheen een lichte tentbeschutting.

De mannelijke gestalte van Van Warmelo rees op; eene doodelijke stilte legerde zich over allen. Een gebed, een kerklied. Toen stond de prediker op en las iets voor. 't Was eene uitnodiging, door ons drie maanden vroeger aan de predikanten van alle kerken gezonden, hen oproepende om het volk in de moeielijke worsteling die aanstaande was bij te staan. Van Warmelo zwaaide die gedrukte uitnodiging heen en weder, en riep met sterkte intonatie, met een stem die van aandoening trilde: aan zulk een beroep kon ik geen weerstand bieden, gij hebt mij geroepen, hier ben ik, ik zal met U gaan en staan!

Hij was de eenige predikant die aan de roepstem van het volk had gehoor gegeven.

Toen begon hij te prediken. Een stroom van warm gevoelde gedachten, met duidelijkheid en klem uitgesproken, vloeide van zijne lippen, en het gelukte hem de gemeente tot een hoogte van geesdrift, en berusting tevens, op te roepen, zoals het seker maar zeerweinig predikers is vergund geweest. De "Hagepreek" der 16de eeuw in Holland, de vurige toespraken der "Camisards" zijn eenigzins parallellen.

Aan Van Warmelo komt de eer toe, dien 12de December 1880 het Volk der Republiek op de knieën gebracht te hebben in een volkomen vertrouwen op de Voorzienigheid."

Reeds op Saterdag 11 Desember het die Volkskomitee die geskrewe besluit van elke veldkornetskap in verband met die herstel van die regering in besit gehad. Die Volkskomitee het doelbewus hierdie metode van besluitneming gevolg "waarbij de burgers zich schriftelijk verbonden hadden de Regering te verdedigen ten doode toe" (Jorissen 1897: 63). Seker van die volle steun van die burgers, het die Volksraad op Maandag 13 Desember weer vir die eerste keer sedert April 1897 vergader en besluit om die regering op te dra aan die driemanskap, vise-president SJP Kruger, kommandant-generaal PJ Joubert en MW Pretorius, met Heidelberg as voorlopige regeringsetel. "Die Driemanskap het onmiddellik in die naam van die volk en onder biddende opsien tot God 'n proklamasie uitgevaardig waarin die herstel van die republiek se regering op 13 Desember 1880 en die stappe wat daartoe gelei het, afgekondig is. Verder verklaar die republiek hom bereid om op sekere voorwaardes met Brittanje saam te werk en om die federasievraagstuk gunstig te oorweeg, terwyl ten slotte die krygswet afgekondig word" (Du Plessis 1973: 239). Op die betrokke vergadering van die Volksraad het Paul Kruger die goeie reg van die Boeresaak soos volg onder woorde gebring:

> "Ik wil u herinneren, dat de zaak van het land, hoewel zeer ernstig, toch volkomen wettig is. Het volk heeft nooit den weg der wet verlaten, heeft na de annexatie geprotesteerd, zich lijdelijk verzet, en zou misschien nog onder vreedsame middelen hebben verkozen, ware het niet dat de Engelse outoriteit in Pretoria dit onmogelijk gemaakt het. Het recht der volken is aan onze zijde, en hoe zwak wij zijn, God is een rechvaardige God. Mijne Heeren! De Heere zegene uwe werksaamheden en beschermde ons Vaderland!" (Van Oordt 1898: 306 en Cachet 1883: 527).

Teen 14 Desember was alle sake dus afgehandel en kon die Volksvergadering uiteengaan en kon die regering na Heidelberg vertrek. Voordat die aanwesiges egter uiteengegaan het, het daar 'n merkwaardige gebeurtenis plaasgevind, maar wat inderwaarheid die logiese konsekwensie was van die voorafgaande dae en selfs jare se besinning en optrede. 'n Ooggetuie, CJN du Plessis (1898: 30), het die gebeurtenis so beskryf:

> "Maar voor men uiteen ging, gebeurde er iets buitengewoons. Op voorstel van den Heer Kruger werd daar een gedenkteken opgericht, elke man moest een steen (klip) daar neerleggen waar wij gestaan hebben om de burgers toe te spreken. Er zijn'dan ook deur vele dure en beëedigde beloften afgelegd. Er werd gezworen, dat indien de Lieve Heer ons helpen en zegenen wilde en wij ons land terug zouden krijgen, dat dan het volk elk jaar daar zoude komen feestvieren, juist bij dezelfde steen-hoop, en den Heer onze geloften komen betalen... En deze steenhoop is de eeuwige getuige daarvan."

Uit die herinnering van kommandant-generaal Piet Joubert blyk dit dat die Volkskomitee die wens uitgespreek het dat 'n gelofte onder biddende opsien tot God gemaak sou word. Piet Joubert het die volk toegespreek en gesê dat as die gelofte in die naam van die volk gemaak moet word, dit eenparig moes wees. Niemand sou egter gedwing word om die gelofte af te lê nie en daarom is die keuse gestel: dié wat teen die aflê van 'n gelofte was, moes na links en dié daarvoor, na regs beweeg. Die hele volk het na regs beweeg. Die gelofte is toe die volgende dag, 14 Desember, voor hulle uiteengegaan het, afgelê (Pieterse 1940: 12 en 13).

'n Latere navorser rekonstrueer die gebeure soos volg: "Vanaf 8–14 Desember 1880 is samesprekings gevoer en eers nadat hulle byeen was om die anneksasiekrisis en die beoogde oorlogsgeweld te bespreek, is ook Bloedrivier herdenk. As spontane reaksie het die skare 'n klipstapel gepak en sonder uitsondering het die burgers geglo dat hierdie daad 'n vernuwing van die Gelofte van 1838 is! Dit sou hulle vir die oorlog wat binne enkele dae hierna begin het, moes inspireer – en dit het ook. Elke weerbare burger was nou bereid om sy plig te aanvaar en die onafhanklikheid te herwin. Die klipstapel wat deur die sowat 5 000 burgers gepak is, was 'n gedenkteken ter ere van die helde van die toekoms en het as simbool van die onderlinge trou gegeld" (Swart 1961: 22).

3. IS IN 1880 NET SO 'N GELOFTE AFGELÊ AS IN 1838?

Hoewel die term "gelofte" gebruik is en by latere herdenkings na die "Gelofte van 1880" (*Program van die Algemene Feesviering te Paardekraal* op Saterdag, Sondag en Maandag 14, 15 en 16 Desember 1946 in herdenking aan die laaste Staatsfees van die Suid-Afrikaanse Republiek op 15, 16 en 17 Desember 1896, p 19) verwys is, is die term nie heeltemal korrek nie. Die teks van die "Gelofte" van 1880 lui soos volg:

> "Gelofte 1880
>
> In de tegenwoordigheid van den Almachtigen God, den kenner aller harten, onder biddend opzien om Zijn genadige hulp en ontferming zijn wij, Burgers der Zuid-Afrikaansche Republiek, plegtig overeengekomen, gelijk wij bij dezen overeenkom, om voor ons en onze kinderen een heilig verbond op te rigten, hetwelk wij met plegtigen eed bezweren.
>
> Ruim veertig jaren is het geleden, dat onze vaderen de Kaapkolonie ontvlugt zijn, om een vrij en onafhankelijk volk te worden. Deze veertig jaren waren veertig jaren van smart en lijden.
>
> Wij hebben Natal, den Oranje-Vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek gesticht, en driemalen heeft de Engelsche Regeering onze vrijheid vertrapt.
>
> En onze vlag, die onze vaderen met hun bloed en tranen gedoopt hebben, van den grond neergehaald.
>
> Als door een dief in den nacht is onze vrije Republiek weggestolen. Wij kunnen en wij mogen dat niet dragen.
>
> God wil, dat de eerbied onzer vaderen en de liefde onze kinderen ons voorschrijft, het erfpand der vaderen ongeschonden aan onze kinderen over te leveren.
>
> Daarom is het dat wij hier bijeentreden en dat wij elkander de hand geven, als mannen, broeders, plegtig belovende, trouw te houden aan ons land en volk en met het oog op God zamen te werken, tot den dood toe, voor de herstelling van de vrijheid onzer Republiek.
>
> Zo waarlijk helpe ons God Almagtig!"

Dr CJ Mans, wat die twee "geloftes" sorgvuldig met mekaar vergelyk het, bevind dat die benaming "gelofte" ten opsigte van die een van 1880 nie sonder voorbehoud aanvaar kan word nie en dat 'n ander term daarvoor gesoek moet word (1967: 109–110). In die geval van die Gelofte van 1838 is dit baie duidelik dat dit om 'n gelofte aan God gegaan het. Elkeen wat die Gelofte aflê, verklaar dat hy in teenwoordigheid van die heilige God staan "om een belofte *aan Hem* te beloven". In die geval van 1880 word verklaar: "In de *tegenwoordigheid van God*... zijn wij, burgers der Zuid-Afrikaansche Republiek, plegtig over-eengekomen, gelijk wij bij deze overeenkomen, *om voor ons en onze kinderen een heilige verbond* op te richten het welk wij met plechtigen eed bezweren."

In die tweede geval gaan dit dus wel om 'n "heilige verbond", maar dan nie om 'n verbond met God nie, maar wel *om 'n verbond met mekaar wat in teenwoordigheid van God gesluit is en met 'n eed in sy Naam bevestig is*. Anders as in die eerste geval, gaan dit in die tweede nie direk om 'n belofte wat aan God betaal moet word nie, maar om 'n verbond met mekaar met God as getuie. Hulle is dan wel aan God as Getuie verskuldig om aan mekaar te betaal wat hulle aan mekaar beloof het (Mans 1967: 110). Die twee lê dus duidelik nie op dieselfde vlak nie.

Tog is dit so dat daar 'n noue band tussen die twee bestaan. Sowel die gebeure te Wonderfontein in 1879, die gebeure te Paardekraal in 1880, as die latere herinneringsfeeste van 1881, 1886, 1891 en 1896 toon dit baie duidelik. So het die Volksraad van die Zuid-Afrikaansche Republiek besluit dat in Desember 1881 te Paardekraal byeengekom moes word om aan God die dank te bring vir die oorwinning oor Dingaan in 1838, "maar baie beslis ook vir die redding en die geseënde uitslag van die afgelope oorlog. God se hulp is in 1880 gevra en in 1881 wou die volk Hom daarvoor dank betuig" (Swart 1961: 23).

Alles in ag genome, kan saam met Mans gekonkludeer word: "Dit lyk dus asof (ons?) die saak so moet voorstel dat met die klipstapeling te Paardekraal die Gelofte van 1838 in daardie noodsituasie van ons geskiedenis hernieu en bevestig is en dat hierdie gelofte en sy hernuwing die fondament is waarop die "heilige verbond" van Paardekraal ontstaan het as 'n eed van trou aan volk en vaderland en 'n verbintenis om tot die dood toe te stry vir die herstel van die verlore vryheid" (Mans 1967: 110).

Mans toon aan dat die begrip gelofte dikwels in die Bybel voorkom en as hy dan enkele hoofmomente aanstip, dan is die eerste wat hy noem dat 'n gelowige(s) 'n gelofte *voor* God se aangesig kan aflê. In so 'n geval word God dan tot getroue Getuie geroep van so 'n gelofte wat onder die aanroeping van sy Naam met 'n eed afgelê word. In so 'n geval gaan dit om 'n gelofte-eed of nog beter: 'n *belofte-eed*. Volgens Mans is dít wat in 1880 by Paardekraal gebeur het en daarom sou dit beter wees om van 'n *belofte-eed* eerder as van 'n gelofte te praat. Mans grond sy argumente onder andere op Genesis 31:50; 1 Samuel 12:5; Jeremia 42:5; Miga 1:2; Romeine 1:9; 2 Korintiërs 1:23 en 1 Tessalonisense 2:5 en 10. 'n Belofte-eed voor God aan mekaar is egter van net soveel belang as 'n gelofte voor God aan God. Dit beteken aan die een kant dat niks wat onwettig of onmoontlik is, beloof mag word nie (vergelyk Joh 14:7–9 en Hand 23:12). Aan die ander kant beteken dit ook dat 'n wettige belofte-eed nie gebreek mag word nie, want dit sou beteken dat God Getuie van 'n leuen gemaak word. In beide gevalle sou dit lastering teen God se heilige Naam en dus sonde wees (Mans 1967: 102).

4. DIE ERNS EN VERANTWOORDELIKHEID VAN 'N BELOFTE-EED

Uit voorafgaande is dit al duidelik dat 'n belofte-eed voor God net so 'n gewigtige en verantwoordelike saak is as 'n gelofte aan God self. Daarom is dit hoegenaamd nie 'n saak wat sommer ligtelik oor besluit kan word nie. Daar moet 'n deeglike besef wees van wat dit inhou, van wie God is en wie hulle is wat in God se teenwoordigheid so 'n heilige verbond met mekaar met 'n belofte-eed bevestig. Die vraag is of die burgers in 1880 hiervan 'n deeglike besef gehad het.

Uit die historiese verloop van gebeure voor en na 1880 moet hierdie vraag bevestigend beantwoord word. Op feitlik elkeen van die volksbyeenkomste, maar veral op dié van Desember 1879 en Desember 1880, is met groot verantwoordelikheid sorg gedra dat elkeen wel deeglik bewus sou wees van presies waarom dit gegaan het.

Dit was die grootste verantwoordelikheid voor God wat vereis het dat elke burger 'n bewuste keuse moes maak of hy bereid was om hom deur 'n belofte-eed voor God te laat bind. Die woorde in die belofte-eed: "In de tegenwoordigheid van den Almachtigen God, den Kenner aller harten, onder bidden opzien om zijn genadige hulp . . ." is woorde wat met diepe erns gelaai is en wat noukeurig afgeweeg is in die lig van God se Woord (Mans 1967: 112).

Ook die nougesette erns waarmee gereeld na Paardekraal teruggekeer is, om nie alleen die Gelofte van 1838 te hernieu nie, maar ook die belofte-eed van 1880, toon duidelik dat hulle geweet het waarom dit gegaan het. Baie burgers het die oorwinning van 1880–1881 teen die Britse magte en die herstel van hulle vryheid toegeskryf aan die feit van die hernuwing van die Gelofte van 1838. Terselfdertyd is ook besef dat hulle belofte-eed van 1880 ook gereeld van hulle verantwoording teenoor God vereis het (Swart 1961: 23).

Juis vanweë die diepe besef van hulle onlosmaaklike gebondenheid aan beide die Gelofte van 1838 en op grond daarvan die belofte-eed van 1880, was dit byna vanselfsprekend dat die Volksraad op 11 Oktober 1881 sou besluit: "Die Volksraad heeft met innige dank het voorstel der Regering gehoord om eene algemene byeenkomste des volks te houden op Paardekraal, te beginnin op 13 Desember, ten einde ons te verootmoedigen voor God, voor de grote dingen en wonderen gedaan en aldaar te vieren den 16de December. De Volksraad verlangt het duidelik uit te spreken dat ieder lid behoefte gevoeld om met het volk zich voor God te verootmoedigen op den 16 den December, welke eenmaal de reddende hand des Heeren ons toonde, toen Dingaan werd overvonnen, en nu een jaar geleden het begin is geweest van een nog grootere redding en van nog grootere zegeningen en voor ons en onze kinderen den dag der dage moet blyven. De Volksraad verlangt met het volk weder op dezelfde plaats te zijn, waar wij verlede jaar met brandende harten, maar met vast vertrouwen op Gods genadige bescherming ons tot den strijd hebben aangegord. Daar op de plaats willen wij onze dankbaarheid uitstorten" (*Program van die Algemene Feesviering* te Paardekraal 1946: 21 en 23). Die verskuldigde dank aan God vir die oorwinning van 1838 is gebring, "maar baie beslis ook vir die redding en die geseënde uitslag van die afgelope oorlog. God se hulp is in 1880 gevra en in 1881 wou die volk Hom daarvoor dank betuig" (Swart 1961: 23).

Die diepe verantwoordelikheidsbesef teenoor God voor wie en aan wie die Gelofte van 1838 hernieu is en voor wie die belofte-eed van 1880 afgelê is, het dit ook vanselfsprekend gemaak dat by die herdenking daarvan die godsdienstige gees oorheersend sou wees. In dié verband was Paul Kruger by uitstek die persoon wat die streng godsdienstige gees help vestig het. Dit blyk baie duidelik uit enkele sinne uit verskillende toesprake wat hy by verskeie herdenkingsgeleenthede op 16 Desember te Paardekraal gelewer het. So verklaar hy in 1881: "Wij zijn hier gekomen om feest te vieren en gij weet het. Ons en u doel is niets anders dan om meer en meer te doen verstaan den wil des Heeren en om ons te wijzen op Zijne leiding, opdat de ouders aan hunne kinderen en kindskinderen tot in het verste nageslacht kunnen verhalen wat God aan ons gedaan heeft" (*Program van die Algemene Feesviering* te Paardekraal 1946: 23).

In 1891 met die inwyding van die monument wat bo-oor die klipstapel gebou is, het hy gestel: "Dit feest is een godsdienstig feest. Wij moeten Gods daden verkondigen, de ouden aan hunnen kinderen, de kinderen aan de kindskinderen, de neef aan de kleinneef, van geslacht tot geslacht. Alle menschelijke roem is uitgesloten. Laten wij niet vergaderen om deze plaats te gebruiken voor andere dingen, want dan wordt dit feest een wereldsch feest en Gods toorn zal op ons rusten... Dit gedenkteken verkondigt de daden Gods" (Program 1946: 23).

Ook nog op die laaste groot Paardekraalfees onder die bewind van die Zuid-Afrikaansche Republiek, het Kruger steeds onvermoeid in sy toespraak klem gelê op die feit dat die volk wat deur die Gelofte van 1838 en die belofte-eed van 1880 gebind is, altyd weer aan God rekenskap moet gee. God moet gedien word, dan nie maar slegs met lippediens nie, maar met die hart. Hy is egter ontsteld oor die volksgenote wat al begin vergeet, oor die nuwe inkomelinge en vreemdelinge in Transvaal wat nie verstaan nie en ook die spotters wat die hele saak van 1880–81 bespotlik voorstel. Hy roep almal egter op om na hom te luister as hy teenoor hulle getuig van die wonder wat God gedoen het: "Sta dan elkeen bij zich zelven stil en keer tot u zelven in, want wij hebben hier met God te doen. Gij oud volk van het land, nieuwe inkomelingen, vreemdelingen, roekelozen, die met God en Godsdienst spotten, ik verzoek u dat gij u met u gansch gedachte tot mij wend om mij te volgen... Ik wil u wijsen op Gods hand om te erkennen Zijne wegen, opdat wij Zijnen Naam niet met onze lippen doch met verheerlijken mogen en te erkennen hoe Hij ons bestuurt en wij verstaan waarom wij geloften moeten afleggen.

Laten wij op Gods hand letten, opdat wij weten wat Hy ons gegeven hebben opdat wij onze geloften betalen. En ziet, God geeft ons de overwinning en wij krijgen onze vrijheid terug. Is dat geen wonder?" (*Program van die Algemene Feesviering* te Paardekraal 1946: 25).

Klonkluderend moet gestel word dat uit al die gebeure voor en na die hernuwing van die 1838-Gelofte en die byvoeging van die belofte-eed te Paardekraal in Desember 1880, dit baie duidelik is dat hulle wat betrokke was, die volle erns van dít waartoe hulle hulleself en hulle kinders verbind het, beslis besef het. As 'n volk wat reeds gebind was deur 'n gelofte *aan God*, het hulle hulle saak deur 'n belofte-eed voor God *aan mekaar* verbind.

5. WIE WORD DEUR DIE BELOFTE-EED VAN 1880 GEBIND?

Dit het in die jongste dekade gereeld gebeur dat hierdie vraag aan die orde gestel is. Nie dat die vraag nie vanaf die begin gestel is nie, maar in die jongste jare is daar al sterker wordende stemme wat daarop aandring dat slegs diegene wat die geloftes afgelê het self en hoogstens hulle afstammelinge daardeur gebind kan word. Dit word trouens soms bevraagteken of dit hoegenaamd moontlik is dat iemand wat 'n gelofte aflê, selfs sy nageslag daardeur mag bind. Hoewel die erns van 'n gelofte of 'n belofte-eed dit nodig maak om hierdie vraag sorgvuldig te oorweeg en te beantwoord, kan die indruk nie vermy word dat die werklike motief met die voortdurende herhaling van die vraag eintlik is om die Gelofte van 1838 en daarmee saam dié van 1880, tot so 'n mate te relativeer dat dit geen betekenis hoegenaamd meer vir die Afrikanervolk as sodanig sal hê nie.

Vir die opstellers van die Gelofte van 1838 en die belofte-eed van 1880 wat Bybelgelowige Christene was, was dit hoegenaamd geen probleem om hierdie vraag te beantwoord nie. In beide gevalle is dit baie duidelik dat hulle so voor en met God gespreek het dat hulle nie alleen hulleself nie, maar ook hulle kinders en nageslagte gebind het. Dit het hulle gedoen omdat hulle duidelik Bybelse voorbeelde in die verband gehad het. In 1 Samuel 1:11 lê Hanna se belofte 'n verpligting op haar nog-ongebore kind. In Jeremia 34 is daar sprake van geslagte van 'n volk wat gebind word en uit vers 18 is dit duidelik dat iemand wat hom onttrek aan die binding van sy voorvader, van God straf kan verwag (Engelbrecht 1978: 108).

Uit die belofte-eed van 1880 is dit duidelik dat die opstellers nie net hulleself nie, maar ook hulle kinders daardeur gebind het. Uit die teks self is dit baie duidelik: "om voor ons en onze kinderen een heilig verbond op te rigten, hetwelk wij met een plegtigen eed bezweren." Onder kinders het hulle meer verstaan as net eie kinders. Ook kleinkinders, inderdaad "geslacht tot geslacht" is gebind. Wat nou van ander lede van die Afrikanervolk wat nie direkte afstammelinge van diegene is wat die Gelofte van 1838 of die belofte-eed van 1880 afgelê het nie? Is hulle ook gebind?

Mans wys tereg daarop dat om hierdie vraag te beantwoord, die volgende twee sake oorweeg moet word (Mans 1967: 116):

(a) Vanweë die talle kere dat beide die Gelofte van 1838 en die belofte-eed van 1880 oor meer as 'n eeu op baie plekke deur baie mense bevestig en hernieu is, beteken dat dit lankal opgehou het om net 'n saak van 'n klein groepie mense te wees. Elkeen wat dus op een of ander stadium aan die bevestiging of hernuwing deelgeneem het en sy nageslag is daardeur gebind. Anders sou dit immers beteken dat God nie ernstig geneem is nie.

(b) Na die Slag van Majuba, soos na die Slag van Bloedrivier, is in geloof die interpretasie daaraan geheg dat dit inderdaad God se werk was en dat dit sy antwoord was op die belofte-eed voor sy aangesig. Hulle het dus in die geloof geoordeel dat hulle nou dubbel aan God verbind was. Van hulle kant af het hulle 'n belofte-eed voor God afgelê wat hulle teenoor Hom verplig het. Terselfdertyd het God, en dit weeg die swaarste, deur aan hulle die wonder te skenk waarop hulle gehoop het, Hom ook aan hulle verbind.

Mans is daarom korrek as hy stel dat hierdie geloofsinterpretasie van die gebeure van Majuba (en trouens van die hele 1880–1881-oorlog) alleen vanuit ongeloof verwerp kan word (Mans 1967: 116). Dit was daarom ook van die begin af vir iemand soos Paul Kruger vanselfsprekend dat almal wat in Transvaal burgerreg verlang het, noukeurig oor hierdie saak ingelig moes word om hulle daarby te kan aansluit. Wie nie vrywillig toestem nie, moes liewer nie burgers word nie.

Engelbrecht (1978: 109) konkludeer dat die verantwoordelikheid wat deur die Gelofte van 1838 meegebring word, die belangrikste element van Suid-Afrikaanse burgerskap is. Daarom moet diegene wat nie bereid is om die draagkrag en binding van die Gelofte te aanvaar nie, liefs nie die burgerskap aanvaar nie of dit liefs prysgee.

Mans (1967: 117) bevind dat soortgelyke sake ten opsigte van die belofte-eed van 1880 geld: "'om, trauw te hou aan land en volk en met het oog op God Zamen te werken, tot den dood toe, voor de herstelling van de vrijheid onzer Republiek', *Nou* vir die bewaring van vryheid, moet voluit die vereiste bly wat van elke burger van die land en van elkeen wat hierdie burgerskap wil aanvaar, gevra moet word".

6. WAT IN 1880 VOOR GOD BELOWE IS

Dit is sonder meer duidelik dat hulle met God as Getuie 'n belofte-eed van trou en dan trou tot die dood toe, aan volk en vaderland gemaak het. Die ernstige vraag ontstaan of die burgers by Paardekraal nie dalk te veel belowe het nie. As gelowiges geld dit mos ook van hulle dat al is hulle nog in hierdie wêreld, hulle nie van hierdie wêreld kan wees nie! In hierdie wêreld is die gelowige mos 'n pelgrim, 'n vreemdeling en bywoner wat onrustig, haastig op pad is na sy hemelse vaderland. Beteken 'n belofte-eed van trou tot die dood toe aan volk en vaderland nou nie dat wie so belowe, losgemaak word van Jesus Christus, wat gekom het en weer sal kom en van sy koninkryk nie? (Vergelyk 1 Pet 2:11; Heb 11:9 en 16 en Fil 3:20).

Inderdaad is dit so dat 'n gelowige, dit wil sê iemand wat weet van God se verlossingsdaad in Christus Jesus, wat weet van die koninkryk van die hemel en dat sy burgerskap daar vasstaan, se houding teenoor die horisontale sake soos onder andere die aardse volk en vaderland, uit sy geloofswete bepaal sal word. Mans konkludeer tereg dat hierdie wete die gelowige se houding teenoor volk en vaderland na twee kante toe bepaal (1967: 114):

(a) Dit verhinder hom om volk en vaderland afgodies te verabsoluteer. Sy lewensreël en wêreldbeskouing moet wees wat Jesus Christus hom self leer, naamlik: "beywer julle allereers vir die koninkryk van God en vir die wil van God" (Matt 6:33) as die hoogste lewenswaarde.
(b) Juis in verhouding met hierdie hoogste lewenswaarde ontvang die tydelik aardse verhoudinge en waardes ook hulle sin en betekenis. Terwyl hy vol vreugde sy hemelse burgerskap erken en bely, ontvang hy dankbaar uit God se hand sy burgerskap van hierdie volk met hierdie vaderland en hierdie erfpand.

Met instemming word Mans se samevatting onderskryf (196:115):
"Die gelowige sal dan ook weet dat hy positiewe verpligting het teenoor hierdie volk waarin hy gewortel is. By Paardekraal is hierdie verpligtinge saamgevat onder 'erfpand der vaderen', trou aan land en volk, bereidwilligheid om te stry vir die herstelling van die verlore vryheid, selfs tot die dood toe. En in 'n noodsituasie, soos die ten tye van Paardekraal, kan 'n volk dit ten regte van sy onderdane eis dat hierdie trou en bereidwilligheid ook met 'n eed voor God bevestig sal word."

7. SLOT

Vanuit die Bybel (1 Kor 10:11) gesien, kan die volgende stelling oor die geskiedenis gemaak word: "Die verlede verswaar die verantwoordelikheid van die hede vir die toekoms" (Pont 1978: Inleiding). 'n Volk wat dus in die hede voor God verantwoordelik wil optree met die oog op sy toekoms, sal telkens weer in die verlede moet gaan soek na dít wat hom gemaak het wat hy nou is. In die verlede van die Afrikanervolk lê daar die hoogtepunte van die Gelofte van 1838, maar ook die belofte-eed van 1880. Dit mag nooit deur die Afrikaner vergeet of verkleineer word nie.

Natuurlik mag volk en vaderland nooit verabsoluteer word nie. Die hoogste lewenswaade is en bly die soek van die koninkryk van God. Dit is ook die Afrikaner se primêre verantwoordelikheid voor God. Maar binne die raamwerk van hierdie verantwoordelikheid val die Afrikanervolk se verantwoordelikheid ten opsigte van sy volksgeskiedenis (Mans 1967: 119). Omdat 'n volk se verlede altyd deel is van sy hede en sy toekoms, kan die Afrikaner hom nie van sy verlede losmaak nie.

Die voorwaarde bly egter, en dit is waartoe die belofte-eed van 1880 die Afrikaner ook bind, dat hy voor God en in verantwoordelikheid en in dankbare ootmoed teenoor God sal terugkyk na sy verlede om daaruit te neem wat nou nodig is vir sy doen en late in die hede met die oog op die toekoms.

Literatuur

CACHET, F LION 1883. *Die Worstelstrijd der Transvalers.* Amsterdam: Höveker en Zoon.

DU PLESSIS, C J N 1898. *Uit de Geschiedenis van de Zuid-Afrikaansche Republiek en van de Afrikaanders.* Amsterdam – Pretoria: J H de Bussy.

DU PLESSIS, J S 1973. Die Suid-Afrikaanse Republiek. In: Muller C F J (Red) 1973, *Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaansche geskiedenis.* Vyfde druk. Pretoria – Kaapstad.

ENGELBRECHT, B J 1978. Geloftedag. In: Oberholzer, J P (Red) 1978. *Teologie in die Kerk.* Pretoria – Kaapstad: HAUM.

JORISSEN, E J P 1897. *Transvaalse Herinneringen 1876–1896.* Amsterdam – Pretoria: J H de Bussy.

MANS, C J 1967. *Die Draagkrag van die Geloftes van 1838 en 1880.* In: *Hervormde Teologiese Studies,* Jg 22 (4).

PONT, A D 1955. *Nicolaas Jacobus van Warmelo 1835–1892.* Utrecht: Kemmink en Zoon.

PONT, A D 1978. *Kerkgeskiedenis.* Derde uitgawe. Pretoria – Kaapstad: HAUM.

Program van die Algemene Feesviering te Paardekraal 1946. Johannesburg: Voortrekkerpers.

SWART, MARIUS J 1961. *Geloftedag.* Pretoria – Kaapstad: HAUM.

VAN JAARSVELD, F A 1959. *Die Ontwaking van die Afrikaanse Nasionale Bewussyn 1868–1881.* Tweede Druk. Johannesburg: Voortrekkerpers.

VAN OORDT, J F 1898. *Paul Kruger en de Opkomst der Zuid-Afrikaansche Republiek.* Amsterdam – Kaapstad: HAUM.

Geloftedag se betekenis deur die jare heen

Ds H J Botes

Wanneer 'n mens terugkyk oor die afgelope 150 jaar, sedert die aflegging van die Gelofte van Bloedrivier, moet sonder vrees vir teëspraak toegegee word dat Geloftedag in die volkswording van die Afrikaner die belangrikste nasionale feesdag was en is. Geen ander gedenkdag het 'n groter rol in die Afrikanervolk se historiese bewussyn gespeel as juis 16 Desember nie. Dit het inderdaad 'n dag geword waarop die Afrikaner sy bestaan as volk gebou het. A D Pont maak in die verband die opmerking dat dit juis die Gelofte van 1838 was wat 'n beslissende bydrae gelewer het om die Afrikanervolk in 'n bepaalde vorm te giet en hom op 'n bepaalde koers te hou. Pont voer hierdie argument verder deur te sê dat die Voortrekkergelofte van 1838 'n beginpunt van 'n bewuste uitlewing van die Afrikaner se Christelik-nasionale lewensopvatting was.

Gesien in die lig van Geloftedag se ingrypende betekenis in die lewe van die Afrikanervolk, is dit van wesenlike waarde om aandag te skenk aan die wyse waarop Geloftedag deur die jare onderhou is, asook om vir 'n oomblik te luister na uitsprake wat daar rondom die Gelofte op dié dag gemaak is. Eers wanneer daar vir 'n slag geluister word na die stem van die verlede, kan iets gesnap word van welke rol die dag gespeel het en steeds in die toekoms moet speel.

Geloftedag is eers in 1865 amptelik as 'n openbare vakansiedag deur die destydse Volksraad van die ZAR bepaal, wat in die verband besluit het: "dat van ieder jaar, den 16 den December als een algemene dankdag, dankbaar aan den Here gewijd zal gevierd worden ter gedachtenis, dat de immigranten onder Gods zegen van onder het juk van Dingaan zich vrijgevochten hebben."

Op daardie stadium van die geskiedenis het die feesdag allerweë bekend gestaan as: Dingaansdag. Die pers van daardie tyd het blykbaar grootliks daartoe bygedra om die benaming in te burger. Die feit dat die dag 'n openbare vakansiedag in die ou ZAR was, het egter nie veel gehelp om die breë laag van die Transvaalse bevolking onder die besef te bring van 16 Desember se diepere godsdienstige en historiese betekenis nie. Trouens vir baie mense van daardie tyd het Geloftedag geen besondere betekenis gehad nie.

Die anneksasie van die ZAR op 12 April 1877 het meteens as 'n belangrike stimulant vir 'n grootskaalse viering van die gebeurtenis van 16 Desember 1838 gedien. Die eerste werklike groot Geloftefees in Suid-Afrika het op 16 Desember 1879 op Luipaardsvlei plaasgevind, waar Paul Kruger as een van die sprekers opgetree het. By die fees is egter meer oor die anneksasie van Transvaal gepraat as oor die gelofte self. Die anneksasie wat die destydse Transvaler opnuut bewus gemaak het van sy eie identiteit, het as sodanig die onderhouding van Geloftedag op daardie tydstip versterk.

Die daaropvolgende jaar, dit wil sê 1880 se Geloftefees, was 'n besondere geleentheid. Ongeveer 5 000 burgers het vanaf die 12de tot die 16de Desember by Paardekraal saamgetrek. Op 13 Desember het lede van die ou Republikeinse Volksraad op die feesterrein die driemanskap Paul Kruger, Piet Joubert en M W Pretorius aangewys om die leiding te neem vir die herstel van die Republiek. Die volgende dag is 'n historiese daad verrig wat Paardekraal die "Bloedrivier van Transvaal" sou maak: Die skare het 'n klipstapel gepak as sigbare teken van 'n verbond "dat wij elkander de hand geven, als mannen, broeders, plegtig belovende trouw te houden aan ons land en volk en met het oog op God zamen te werken, tot den dood toe voor de herstelling van de vrijheid onzer Republiek." Hierdie verbond was 'n hernuwing van die Gelofte van 1838 en nie 'n ander of nuwe gelofte nie. In 1838 het dit ten diepste gegaan om die behoud van die Christendom en die geordende beskawing te midde van 'n omringende see van heidendom. In 1880 het dit gegaan om die behoud van die Afrikanervolk met sy eie tradisie en manier van volkshuishouding in Transvaal.

Tydens dié betekenisvolle feesvieringe van 1880 het ds N J van Warmelo, destydse Nederduitsch Hervormde predikant van Heidelberg, soos Sarel Cilliers van weleer die vadere in 'n donker en moeilike uur in hulle geloof gesterk en hulle gedagtes gelei tot 'n vaste en onwrikbare vertroue op God. Van Warmelo se optrede by die geleentheid was indrukwekkend en rigtinggewend. (Sien 'n beskrywing daarvan in die artikel van S J Botha in hierdie bundel.)

Met groot stelligheid kan beweer word dat die 16de Desember 1880 die keerpunt was in die lewe van die Transvaalse Afrikaner, want dié datum was die begin van die eeerste Vryheidsoorlog wat in Februarie 1881 by Majuba in 'n triomfantlike sege in die guns van die Boere beklink is. Dit het gelei tot "eene algemene bijeenkomst des volks" wat vanaf 13–16 Desember 1881 te Paardekraal plaasgevind het, "ten einde ons te verootmoedigen voor God voor de groote dingen en wonderen ons gedaan." Ongeveer 15 000 entoesiastiese Afrikaners het president

Paul Kruger aangehoor, wat na aanleiding van Psalm 116:10 die woord gevoer het en onder meer verklaar het dat die oordele van God in die jare wat verby is, op die volk gekom het vanweë die verwaarlosing van die Gelofte in die verlede.

Sedert 1881 is daar vir die volgende twee dekades gereeld elke vyf jaar 'n grootskaalse fees by Paardekraal gehou, terwyl daar jaarliks op verskeie plekke in die herstelde Republiek byeenkomste en kerkdienste deur plaaslike feeskommissies gereël is.

Die Paardekraal-feeste van 1891 en 1896 werp 'n besondere lig op die vadere se verstaan van die geskiedenis en betekenis van die Gelofte van 1838. By beide die feeste was president Paul Kruger die spreker wat die geskiedenis van die Voortrekkergelofte en wat daaragter sit, soos volg verwoord het:

> "Ons ken die geskiedenis van Retief wat heengegaan het en 'n traktaat met Dingaan gesluit het, waardeur die grond daar verkry is, maar wat met sy gevolg verraderlik vermoor is; terwyl daarna, o gruwel van verwoesting, honderde manne, vroue en kinders eweneens verraderlik vermoor is, waarvan mens verdere besonderhede in die geskiedenisboeke kan lees. Die oorgeblewenes het hulle broers in die Kaapkolonie en die Vrystaat onmiddellik daarvan laat weet. Toe het Andries Pretorius met sy dapperes opgedaag om saam met die oorgeblewenes die vyand te tugtig en ten onder te bring. Daarop het die gedenkwaardige Slag van Bloedrivier op 16 Desember 1838 gevolg, waar dan ook die plegtige gelofte gedoen is om as God die oorwinning mog skenk, die dag elke jaar ter ere van die Here te vier. En God het die oorwinning oor duisende vyande gegee, en daarin is Gods hand weer gesien. Die mense was byna radeloos voor Pretorius se koms; hulle het hulle hande opgehef en daar het redding gekom."

Die ou president het hierdie oorwinning van 1838 baie duidelik as 'n *Godsdaad* gesien. In 1896 het die pesident by die Geloftefees by Paardekraal effens verder daarop uitgebrei en gesê:

> "U ganse skaar wat hier vergader is om die gedenkteken wat vir ons en ons nageslag as 'n blywende monument opgerig is; let op wat daar geskrywe staan, op die feite, sodat u weet wat God gedoen het om ons te verlos en ons kan vashou aan die gedagte dat Hy sy volk verlos het met sy almagtige hand, opdat ons getrou mag wees aan ons gelofte om Hom te dien en ander daartoe op te wek.

> My broeders en susters, staan daarby stil dat die fees 'n godsdienstige fees is om God te dien en geen mens nie. Alle menslike roem is uitgesluit, want daar wil die natuur maar heen. Hier is geen mense- maar Godsverering."

16 Desember en die roemryke oorwinning wat daar behaal is, is deur die vadere gesien en verstaan as *God se antwoord op hulle gelofte.* Dit was ook die bevestiging van die taak wat die vadere op hulle geneem het om hierdie land wat aan hulle gegee is, 'n Christelike land te maak. Die belofte "dat wij een tempel tot Zijn eer stichten zal, waar het Hem zou behagen..." is deur die vadere nie beperk tot die Geloftekerk in Pietermaritzburg nie, maar oral waar hulle in die Trans-Oranje of in die Overvaalse gebied dorpe gevestig het, het die kerkplein met sy kerkgebou die vanselfsprekende middelpunt van elke aanleg gevorm.

Terselfdertyd het die vadere, na die Slag van Bloedrivier, baie duidelik besef en dit ook uitgespreek dat hulle as Christelike en blanke volk hulle apart sal moet hou van die omringende barbaredom as hulle hulle taak wil volvoer om as draers van die Christelike beskawing in Afrika te staan.

Tydens die Tweede Vryheidsoorlog was 16 Desember reeds goed onder die Afrikaners in die Voortrekkergebiede gevestig, omdat dié dag ook vanaf 1894 in die Vrystaat as openbare vakansiedag geproklameer is. Gedurende die beproewende oorlog het Transvaalse en Vrystaatse kommando's Dingaansdag oral te velde gevier. Opmerklik is dat volgens oorlewering, die Kaapse kommando's nie tyd vir sodanige aktiwiteite ingeruim het nie. Dié deel van die Afrikanervolk het eers vanaf ongeveer 1915 aandag begin skenk aan die viering van die gebeurtenis van Bloedrivier. Dit dien dan ook vermeld te word dat in die krygsgevangenekampe, die dag met groot piëteit herdenk is.

Na die Vrede van Vereeniging in 1902 het die strewe na Afrikanervolkseenheid baie sterk na vore getree. Dingaansfees het in hierdie tyd 'n groot bydrae gelewer tot die geestelike heropbou van die verslane Afrikaner, want daar is geglo dat die lyding nie tevergeefs was nie.

Die Transvaalse Wetgewende Raad het in 1903, 16 Desember tot openbare vakansiedag geproklameer. Op 16 Desember 1904 is president Kruger plegtig in Pretoria begrawe – op simboliese wyse het 'n nuwe fase in die geskiedenis van die Afrikanervolk aangebreek.

Van toe af was Geloftedag telkens die dag waarop die verlede bepalend vir die hede op die voorgrond gestel is. Dit het die dag geword waarop die Afrikaner kon terugkyk op sy verlede en sy koers sou bepaal volgens die bakens van 1838 en 1880. Hierdie betekenis van

Geloftedag word duidelik sigbaar met die Geloftefees van 16 Desember 1913, wat saamgeval het met die onthulling van die Nasionale Vrouemonument in Bloemfontein. Dit was ook geen toevalligheid dat dié monument op 'n Geloftedag onthul is nie, want met daardie monument wou die Afrikanervolk op sigbare wyse hulde bring aan die meer as 26 000 vroue en kinders wat in die Engelse konsentrasiekampe gedurende die oorlog van 1899–1902 dood is. Dáár is hulde gebring aan die onvergeetlike heldemoed van die Afrikanervrou en -kind wat ter wille van die vryheid ondergegaan het. Hoewel die dood van die meer as 26 000 vroue en kinders in die Engelse konsentrasiekampe die Afrikanervolk 'n onvergeetlike knou toegedien het, is hulle offer vir die vryheid, vir die voortbestaan van 'n eiesoortige en onafhanklike Afrikanervolk nog lank nie vergeet nie.

Op treffende wyse het oud-president MT Steyn by die onthulling van die Nasionale Vrouemonument hulde gebring aan die vroue en kinders. Onder andere het hy gesê:

> "Die lyding is met moed en geduld gedra. Weggeskeur van hulle wonings waarvan hulle hul die brandende puinhope herinner as 'n laaste aandenking, opgesluit in kampe, soms afgeskei van 'n deel van hulle kinders, onbekend waar hulle hul mag bevind, nie wetende of hulle vaders en broers en eggenote nog in die lewe is nie, moes hulle, dikwels fynbeskaafd, hul in ongerieflike tente behelp, met karige voedsel en 'n paar stukke kleding en beddegoed, wat inderhaas aan die vlamme ontruk is... Dit is iets skoons om daar op die veld, in die vrye, staande te bly, strydende, en indien geëis, sterwende vir die vaderland, maar veel skoner was dit vir die swakke vroue om onder daardie siele- en liggaamlike lyding, haar las te dra.
>
> As dit soet is vir die held om vir die vaderland te stry, en, met roem belaai, hom op te offer vir Vryheid, Volk en Vaderland, wat 'n eerbied dwing die vroue nie af nie, wat reeds self in die kloue van die dood, liefling na liefling in die graf sien daal, en tog! met fierheid die hoof omhoog hou, en haar eggenoot en seuns op die slagveld aanspoor om hulle oor haar nie te bekommer nie, maar in die stryd te volhard!
>
> So was daar duisende!
>
> Wat was die krag wat van die swakke vroue sulke heldinne gemaak het? Dit was daardie vaste vertroue in die Almagtige, wat die lot van volkere bestier en wat gesê het: 'Ik zal u niet begeven, Ik zal u niet verlaten.' Dit was geen bygeloof of verrukking van

> sinne nie. Dit was hulle sielsoortuiging dat daardie geloof hulle nie sal beskaam nie.
>
> Gelukkig 'n volk wat sulke vrouens het; en 'n volk wat uit sulke vrouens gespruit het, het vir sy toekoms niks te vrees nie."

Met hierdie toespraak, wat gevolg is deur toesprake van ander groot Afrikaners uit daardie tyd, het oud-president M T Steyn die worstelstryd van die Afrikanervrou en -kind gedurende die oorlog in perspektief geplaas. Hulle lyding om offers is op dieselfde Afrikaner-volksaltaar geplaas waarop die voorgeslagte voor hulle hulle offers gebring het. Dit het weer gegaan, ook in die oorlog van 1899–1902, om 'n *stryd, ter wille van die behoud van die Afrikanervolk as 'n eiesoortige, afsonderlike Witmansvolk met sy eie identiteit, kultuur, en lewenspatroon wat op die Christelike geloof gebou is.* Dit was 'n stryd om die geestelike en stoflike vryheid van die Afrikaer en sy onafhanklikheid en die reg om self, onder God se hand, sy eie toekoms in Afrika te bou. Dit is deur imperialistiese Engeland nié aan die Afrikaner gegun nie. In die stryd wat gewoed het, het die Afrikaner alles ingewerp en 'n ontstellende hoë getal van sy vroue en kinders moes in daardie stryd die hoogste offer bring.

Die Nasionale Vrouemonument, op Geloftedag ingewy, sou egter nie net 'n herinnering aan die verlede wees nie, maar moes ook dien as 'n inspirasie vir die toekoms. Daarom het oud-president M T Steyn ook gesê:

> "Mag dit (dit is: die monument) hier staan om inspirerend op die volk te werk. Laat elkeen wat byna ondraaglike laste het, hierheen kom en op die monument starende, nuwe moed skep om voort te wandel, totdat Gods wil volbring is."

So het die onthulling van hierdie monument op 16 Desember 'n verdere dimensie tot Geloftedag gevoeg en andermaal beklemtoon dat hierdie dag die jaarlikse terugkerende oomblik is wanneer die Afrikaner nadink en besin oor die pad waarlangs hy gekom het, sodat hy met sekerheid die pad vorentoe kan bepaal. Dit is die wete dat die Afrikanervolk dié volk is wat die verantwoordelikheid het om die Christelike geloof en beskawing in Suidelike Afrika te dra en hier as 'n beskawende, ordeskeppende, gelowige volk te staan en te leef en te werk.

Dit is juis hierdie gedagte wat by die onthulling van die Nasionale Vrouemonument deur generaal Christiaan de Wet na vore gebring is. Volgens 'n verslag van sy toespraak het hy onder andere gesê:

> "Heden was het een plechtige dag. We stonden heden als het ware aan het open graf van 26 000 vrouwen en kinderen. Hij ontkende niet dat het volk op onbeschrijflike wijze was vooruitgegaan gedurende de laaste 10 jaren. Doch de vraag was, of het op de rechte wijze was vooruitgegaan? Daar kwam het veel op aan. Daar was zoiets als 'n vormgodsdienst en als zij op die weg gingen zou zijn volk ten grave dalen. Doch als zij aan het beginsel van 'n oprechte godsdienst vasthielden, hoefden ze niets te vrezen. Zijn wachtwoord aan elke moeder, aan elke jonge dochter en elke kind van het volk was, wees u volk en godsdiens getrouw. Wij hadden een verbond met God gesloten zoals Abram dat deed. Dat hadden de Hugenoten voorvaderen gedaan. Aan dat verbond lagen zij gekneld. Dat verbond moesten ze nakomen. Als het volk van dat verbond zou afdwalen in weelde en ongerechtigheid zou dat volk tot verantwoording worden geroepen, zoals het geval reeds in her verlede was. Mocht God hen genade geven om de beloftenissen der vaderen na te komen en getrouw te blijven."

Vir De Wet was die Afrikaner 'n gelofte-volk, wat geen ander alternatief het as om die Gelofte na te kom nie. Die Geloftefeesviering van 1938, 'n honderd jaar na die aflegging daarvan, was 'n besondere mylpaal in die geskiedenis van die Afrikaner. Gedurende daardie jaar is 'n simboliese ossewatrek van oral oor die land gereël om by Monumentkoppie – die plek van die latere Voortrekkermonument – 'n hoogtepunt te bereik. Daar is 'n beroep op elke Afrikanergroep gedoen om in eengesindheid saam fees te vier. 'n Ongekende sanglus het na vore getree. Liedere soos *Uit die chaos van die eeue* en *Die lied van Jong Suid-Afrika* het oral byval gevind. Toneelopvoerings en historiese voorstellings soos *Heldinne van die oorlog* en *Die pad van Suid-Afrika* was besonder gewild gewees.

Groot opgewondenheid het geheers. Die Afrikaner, bewus van sy mooi geskiedenis, het fees gevier soos nooit tevore nie, en die kern van die Gelofte is sterk beklemtoon.

By Bloedrivier is die Gelofte van 'n eeu tevore deur 40 000 Afrikaners hernieu. Dr N Diederichs het in sy toespraak gesê dat die Afrikaner sal bly voortbestaan solank as hy sy deel van die Gelofte staande hou.

Van oral oor het die leidsliede van die Afrikanervolk hom opgeroep om rekenskap te gee van dit wat vir hom die waardevolste in gehoorsaamheid aan God moet wees. Dr H C M Fourie, bekende Hervormde predikant, het byvoorbeeld sy volksgenote opgeroep om 'n onvermoeide stryd te bly voer ten einde telkens hulle selfstandigheid en geestelike en maatskaplike vryheid te verwerf. Hy het dit só gestel:

> "Ons moet maar stryd voer en verdedig, aanhou en volhou, sowel vir die geestelike en maatskaplike bestaan van ons nasie, vir sy geestelike sowel as stoflike goedere."

Die hoogtepunt van die onvergeetlike feesjaar se Geloftefeesvierings was in Pretoria, waar dr D F Malan op 16 Desember by die hoeksteenlegging van die Voortrekkermonument op Monumentkoppie met die volgende gevleuelde woorde sy rede afgesluit het:

> "U het vergeet, maar die herinnering word weer in u wakker. In die glans van u beskawing en in die stofwolk wat die gejaag na goud laat opstyg het oor u land, het die hemel daarbo vir u dof geword. By die gekreun van die ossewa sien u nou weer helder die sterre wat u voorvaders laat koers hou het deur Suid-Afrika se donkerste nag. Hul ster van vryheid blink helderder ook op u pad. Maar u weet nou dat daardie vryheid vir hulle meer beteken het as maar net die vryheid om hulself te regeer en om hul eie nasieskap ten volle uit te lewe.
>
> Hul vryheid was ook, en veral, die vryheid om hulself as 'n blanke ras te beskerm. Soos u dit nooit anders kon besef het nie, besef u vandag dat hulle koers u koers is, dat hulle pad u pad is, en dat hulle taak om Suid-Afrika Witmansland te maak, in tiendubbele mate ook u taak is.
>
> In die sware stryd om die bestaan het u afgeleer om op te sien. U het u laat wysmaak dat om 'n volk te laat lewe, dit genoeg is om te sorg vir sy 'botter en brood'. U het u idealisme begrawe. U het skuins gekyk na wat dit u belief het om 'sentiment' te noem, en die vreemdeling wat u eie nasieskap verfoei vir sy eie voordeel, het u daarin aangemoedig. U het nie daaraan gedink dat 'n volk, net so min as 'n indiwiduele mens, by brood alleen nie kan lewe nie.
>
> U het vergeet dat dit ideale alleen is wat tot selfopofferende dade kan aanspoor: dat sentiment sement is, en dat die uitsterf daarvan die sekerste weg is tot volksontbinding en die dood.
>
> Dit is hierdie Eeufeesjaar wat die volk wakker roep uit sy doodslaap. Dis Danskraal en Bloedrivier wat dit weer oor Suid-Afrika se vlaktes uitbasuin dat om te kan oorwin, jy bowe alles nodig het om te kyk, en dan met die wederopstanding van die Afrikaner-

> dom se ou idealisme daar ook uit die graf moet verrys nuwe hoop, nuwe vaderlandsliefde, nuwe wilskrag en nuwe eenheid.
>
> Daardie nuwe eenheid wil u hê, en Goddank dat u dit nog wil. Maar het u uself al ooit ernstig afgevra: vir wat? Wil u dit hê vir u volk of vir u eie gerief? Is wat u beoog, 'n daad van gemeenskaplike selfopoffering om u vaderland te dien en om u kinders se toekoms veilig te maak, of is dit alleen maar 'n ander openbaring van daardie selfsug wat nie wil óffer wat Suid-Afrika vra nie en wat daarom van stryd in enige vorm en vir enige saak wil wegvlug?
>
> Wil u eenheid hê alleen maar net om met hande in mekaar geslaan doelloos voort te slenter, of begeer u dit om doelbewus en vasberade op die Pad van Suid-Afrika die groot en dringende vraagstukke van u volk op te los? Eenheid sonder doel is waardeloos en kan soos 'n waterpoel homself omskep in 'n verpestende stilstand. Doelbewustheid skep lewe en vooruitgang en daarmee ook vrugbare en blywende eenheid.
>
> Daar is 'n krag wat sterk genoeg is om ons op daardie Pad van Suid-Afrika te voer tot ons bestemming. Dis die krag daarbo wat nasies skep en hul lot bepaal. Dis ook die krag wat daartoe gegee is en wat sluimer in die hart van elke Afrikaner."

AD Pont se opsomming van die betekenis van die feesjaar en van Geloftedag in daardie jaar in die lewe van die Afrikanervolk, is onvergelyklik:

> "Ook hier hoor ons daardie woorde, daardie gedagtes wat Geloftedag tot so 'n besondere dag in die lewe van die Afrikanervolk maak. Dit is hierdie soort inspirerende toespraak wat Geloftedag gemaak het tot 'n koersbepaler van die Afrikanervolk. Dit is dan ook geen wonder dat die jaar 1938, wat bepaal is deur die inhoud en betekenis van die Gelofte van 1938, 'n wonderjaar vir die Afrikaner geword het nie. Selfs die oorlog van 1939–1945 met alles wat dit aan vyandskap, interne struweling, swaarkry en verdeeldheid vir die Afrikanervolk gebring het, was nooit in staat om die besieling van 1938 uit te wis nie.
>
> Want dáár in 1938 het die verlede, die adel, die heldemoed, die offerbereidheid, die strydvaardigheid vir die Afrikanerideaal, wat die voorgeslagte deur die eeue besiel het, weer die suiwer pad vir die Afrikanervolk aangedui. Met 'n nuwe besieling, geput uit die verstaan van die verlede, met 'n nuwe daadkrag, geïnspireer deur die duidelike begrip wat die grondbeginsels van die volk se be-

> staan is, het die Afrikanervolk die toekoms tegemoet gegaan. Die besieling het beteken dat die Afrikanervolk bereid was om self sy koers te bepaal, om self, onder Gods hand, te werk aan die verwerkliking van sy ideale. Nie 'die omstandighede' nie; nie die beplanning van volksvreemdes nie; nie die ideale van andersdenkendes sou die geskiedenis vorentoe bepaal nie, maar die Afrikaner self, gedra deur sy eie Christelik-nasionale lewens- en wêreldbeskouing. Dit is dan ook opmerklik hoe, vanaf 'n klein begin, 'n magtige volksbeweging ontstaan het, 'n beweging wat gedra is deur die ou Afrikanerbeginsels: géén gelykstelling van Blank en nie-Blank nie."

1949 was weer 'n groot feesjaar toe die inwyding van die Voortrekkermonument voor 'n reuse-skare plaasgevind het. Eers was daar die voorspel tot die inwyding by wyse van bykans 400 rapportryerfeeste oor die hele land en toe die inwydingsfees by Monumentkoppie. By die amfiteater van die monument is die Gelofte op 16 Desember voorgelees. Die eerste minister, dr D F Malan, het in die inwydingsrede hulde gebring aan die Voortrekkers wat deur taaie volharding en heldemoed die fondamente gelê het vir 'n blanke Christelike beskawing in 'n groter Suid-Afrika. Sy bekende woorde:

> "Suid-Afrika, waar gaan jy heen?" het deur die hele land weerklank gevind. Die gedagte was dat, as die Afrikaner weggedwaal het van die Voortrekkergees, hy moet terugdraai na die pand wat aan hom toevertrou is om te bewaar, terug na sy Christelike wandel en geloof, terug na sy kerk, terug na sy God!

Selfs in die buiteland word die fees vandag deur Afrikaners herdenk. In Londen en Amsterdam word die fees byvoorbeeld jaarliks deur die Afrikaanse Vereniging gereël. Ook in Argentinië en Rhodesië het die fees posgevat en Inyazura, in Rhodesië, het selfs sy eie feesterrein! Suidwes-Afrika het verskeie feesterreine.

Die gevestigde naam Dingaansdag het voorstelle soos Voortrekkerdag deur F S Malan en Afrikaner-Dankdag oorleef, maar sedert 1925 moes dit plek maak vir die gepaste naam *Geloftedag*. Dit is van toe af ook deur die sabbatswette gedek.

'n Besondere Geloftefeesviering was in 1958 toe dr H F Verwoerd die eerste Suid-Afrikaanse premier geword het om 'n Geloftedagrede by

Bloedrivier te hou. Dr Verwoerd se slotopmerking by die geleentheid was:

> "Ons veg met alles wat in ons is, want ons weet ons is 'n nasie in wording. Ons weet ons is nog nie die mas halfpad op nie. Ons weet ons is nog maar fondamentlêers net soos die helde van Bloedrivier was. Ons weet ook ons is gewone mense met baie swakhede. Maar ons weet diegene wat geskiedenis maak soos hulle, en soos ons nou, geskiedenis maak van 'n jong volk wat nog in die lente van sy lewe staan. As die fondamente reg gelê word, kan die mure sterk gebou word. En die fondamente wat ons lê, probeer ons heg en sekuur lê. Ons probeer deur die klei grawe tot op die gruis en die rots, want die nasie van Suid-Afrika moet bestaan tot in verre tye vorentoe. Daarom laat ons ons ook nie tot oorhaastigheid of tot paniek drywe nie. Daarom bou ons op die enigste rots van nasies, naamlik die geloof en dieselfde reddende hand wat Bloedrivier aan ons voorvaders besorg het. Ons bou in geloof, ons bou met krag want ons weet ons is nie doelloos hier geplant nie. Waarom sou daar drie honderd jaar gelede Blankes na die suidpunt van Afrika gelei gewees het? Waarom was die helfte van die land onbeset, waarom kon klein getalle mense so vermeerder en versprei raak oor die hele land? Waarom kon hulle nieteenstaande hulle Moordkrans en Italeni, ook hulle Bloedrivier verkry? Waarom kon hulle hul vryheidsoorloë deurmaak en wen of verloor en tog as 'n nasie bly voortbestaan? Waarom is dit alles aan ons gegee as daar nie 'n doel is nie? Ek glo dit is die doel dat ons hier vir die Westerse beskawing en vir die Christelike godsdiens 'n anker en 'n stutpunt moet wees. Die Westerse beskawing en die Blankedom deurloop ook 'n krisis, al sien hulle dit nie raak nie. Nog nooit in die geskiedenis, in elke geval die geskiedenis van die afgelope twee duisend jaar, was die Blankedom se posisie so in gevaar soos nou nie. Nie in gevaar weens sy gebrek aan kennis of mag nie, maar in 'n gevaar vanweë dit wat in sy eie gees omgaan: sy innerlike verswakking en verkeerde begrip van wat sy taak op aarde is. En daar moet ons soms klein groepe wees wat teenstand bied wat uitgebou word totdat dit die hele volkeredom omgryp.
>
> Miskien is dit die doel met ons dat ons hier aan die suidpunt geplant is, binne-in die plek van krisis, om van hierdie weerstandsgroep uit weer die oorwinning te laat uitbou waardeur alles wat opgebou is sedert die dae van Christus, sal staande bly tot

> heil van die ganse mensdom. Mag u krag hê, volk van Suid-Afrika, om die doel te dien waarvoor u hier gestel is."

Uit hierdie Geloftedagboodskap van 'n staatsman van formaat, is dit duidelik dat die Afrikaner in Afrika altyd bereid moet wees om te stry vir sy lewe en behoud, maar ook om te stry vir waardes wat groter is as hyself.

Uit hierdie kriptiese oorsig van hoe Geloftedag deur die jare heen gevier is en wat daar by besondere feesgeleenthede gesê is, is dit duidelik watter rigtinggewende en belangrike rol Geloftedag reeds in die geskiedenis van die Afrikaner gespeel het.

Pont merk dan tereg op dat Geloftedag die "hartklop van die Afrikanervolk is, 'n onmisbare koersbepaler. Dwarsdeur die geskiedenis was dit 'n dag waarop die Afrikaner opnuut kon voorraad neem en besin oor sy toekoms. Onomwonde kan dus verklaar word dat 16 Desember 'n geweldige baken in ons volkswording en geskiedenis is." In die huidige tydsgewrig is daar talle Afrikaners wat die bestaan van Geloftedag bevraagteken en selfs wil afskaf. Sommiges uit die geledere wat skepties staan teenoor Geloftedag, pleit dat die gedenkdag vervang moet word met 'n versoeningsfees waartydens alle rasse in Suid-Afrika wedersyds welwillendheid teenoor mekaar kan betuig. Om sanksie aan die gedagterigting te verleen, word allerhande sogenaamde akademiese argumente aangevoer. Daar word byvoorbeeld beweer dat die Voortrekkers van 1838 nie die reg gehad het om hulle nageslag aan 'n gelofte te bind nie, wat impliseer dat die Gelofte van meet af aan 'n vergissing was. 'n Ander argument uit hierdie kring is dat vanweë verwronge historiese persepsies, Geloftedag verkeerdelik deur 'n sabbatsklousule verskans word. Hierdie is slegs enkele voorbeelde van volhardende pleitredes dat Geloftedag moet verdwyn.

Hierdie aanvalle op die bestaan van tradisionele Geloftefeesvieringe is afkomstig uit die kring van die liberalistiese denkklimaat. As 'n mens vir 'n oomblik na James Burnham se publikasie *Suicide of the West* (1965) kyk en na wie en wat die liberalisme is, word hierdie krete vir die aftakeling van Geloftedag enigsins duidelik. Burnham sê dat die liberalis altoos die afbreek van gevestigde gewoontes beklemtoon het. Op die manier was en is die liberalisme se invloed suiwer negatief. Dit is voorts 'n feit dat die liberalis alleen vanweë sy negatiewe invloed en afbrekende prestasies, homself histories kan regverdig.

In hierdie feesjaar waarin die Afrikaner tot dankbare nadenke gestem word oor die betekenis en wonder van Geloftedag in sy volkslewe, moet hy meer as ooit vantevore, met integriteit veg teen daardie negatiwistiese ideologie wat 'n kosbare, Godgegewe pand in sy volksbestaan wil verkleineer en wil afbreek.

Literatuur

PELZER, A N (red) 1964. *Verwoerd aan die Woord*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
PIENAAR, S W (red) 1964. *Glo in u Volk. Dr. D F Malan as Redenaar 1908–1954*. Kaapstad: Tafelberg.
PONT, A D 1955. *Nicolaas Jacobus van Warmelo 1835–1892*. Utrecht: Kemink en Zoon.
PONT, A D 1973. *Die Boodskap van Geloftedag*. Pretoria: CKA-pamflet nr 6.
PRETORIUS, F 1971. Geloftedag deur die Jare. In: *Hier staan ons*.
STRAUSS, F J en PONT A D 1986. *Bloedrivier stem uit die Verlede, Taak vir die Hede, Hoop vir die Toekoms*. Windhoek: Eros.

Kital